

EL FEMINISME I ELS VIATGES D'AURORA BERTRANA

Les conferències inèdites del Fons Bertrana de la Universitat de Girona

Adriana Bàrcia José

Director: Jaume Aulet

Doctorat de Literatura Catalana

Departament de Filologia Catalana

Facultat de Filosofia i Lletres

Universitat Autònoma de Barcelona

2002

La recerca ha comptat amb una subvenció de la Institució de les Lletres Catalanes

El feminisme i els viatges d'Aurora Bertrana
Les conferències inèdites del Fons Bertrana de la Universitat de Girona

RESUM

El Fons Prudenci i Aurora Bertrana, ubicat a la biblioteca de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona, va obrir-se al públic el 1997, la qual cosa va afavorir la recerca i la projecció d'Aurora Bertrana i Salazar (Girona, 1892- Berga, 1974). És en aquest context en què cal situar aquest estudi. Entre els documents de l'autora hi ha diverses conferències. En concret, s'han seleccionat les subjectes de ser editables en català, compreses entre 1930 i 1936, i centrades en el feminisme i els viatges.

Es tracta de textos amb finalitat oral, però ben elaborats, cosa que fa pensar en possibles lectures en veu alta i en publicacions derivades, de fet, la connexió amb articles a la premsa, per exemple, ho evidencia. Així mateix, se situen just després de l'estada a la Polinèsia Francesa (1926-1929) i l'èxit de *Paradisos oceànics* (1930), etapa efervescent de l'autora en tant que model d'intel·lectual moderna, cosmopolita i compromesa. Per tant, a més d'editar els textos inèdits, s'ha estudiat l'Aurora Bertrana feminista i viatgera, unes facetes que la definiran i que, alhora, planaran al llarg de la seva vida i obra.

Paraules clau: Aurora Bertrana, conferències inèdites, període de preguerra, feminisme, viatges

ABSTRACT

The Prudenci and Aurora Bertrana Collection, located in the library of the Faculty of Arts, in the University of Girona, opened to the public in 1997, which favoured the research and projection of Aurora Bertrana i Salazar (Girona, 1892- Berga, 1974). It is in this context that this study should be located. Among the author's documents are several lectures. Specifically, the subjects have been selected to be editable in Catalan, between 1930 and 1936, and focused on feminism and travel.

These are texts with oral purposes, but well prepared, which suggests possible readings aloud and derivative publications, in fact, the connection with articles in the press, for example, evidences it. Likewise, they are located just after the stay in French Polynesia (1926-1929) and the success of *Paradisos oceànics* (1930), an effervescent stage of the author as a model of modern, cosmopolitan and committed intellectual. Therefore, in addition to editing the unpublished texts, the feminist and traveller Aurora Bertrana has been studied, some facets that will define her and that, at the same time, will flatter throughout her life and work.

Keywords: Aurora Bertrana, unpublished lectures, pre-war period, feminism, travel

EL FEMINISME I ELS VIATGES D'AURORA BERTRANA

Les conferències inèdites del Fons Bertrana de la Universitat de Girona

Presentació

1. Sobre l'edició de les conferències inèdites del Fons Bertrana de la Universitat de Girona. Qüestions i criteris d'edició

1.1. Sobre feminisme

1.1.1 *El nostre feminisme*

1.2. Sobre viatges

1.2.1. La concepció del viatge

1.2.1.1. *El viatge educatiu i instructiu*

1.2.1.2. *[La dona i el viatge]*

1.2.1.3. *L'amor al viatge*

1.2.2. La descripció del viatge.

1.2.2.1. *Polinèsia oriental*

1.2.2.2. *El paganisme polinesi*

1.2.2.3. *Breu parlament sobre Tabú*

2. El feminisme d'Aurora Bertrana

3. Els viatges d'Aurora Bertrana

3.1. La concepció del viatge

3.2. La descripció del viatge

4. L'edició de les conferències del Fons Bertrana de la Universitat de Girona

4.1. Sobre feminisme

- *El nostre feminisme*. Conferència d'Aurora Bertrana, presidenta del Lyceum Club de Barcelona, Ateneu Barcelonès, 15-10-1931

4.2. Sobre viatges

4.2.1 La concepció del viatge

- *El viatge educatiu i instructiu*. Conversa dedicada al Club Femení d'Esports parlada a l' Ateneu Barcelonès el di[a] 11 [de] novembre de 1930
- [La dona i el viatge]. Conferència dedicada al Centre Excursionista de Terrassa. Abril [de] 1931
- *L'amor al viatge*. Ateneu Martinenc, 31-10-1931

4.2.2 La descripció del viatge.

- *Polinèsia oriental*. Conferència dedicada a l' Ateneu de Girona. Barcelona, maig del 1931
- *El paganisme polinesi*
- *Breu parlament sobre Tabú*

4.3. Apèndix

- *L'amor al viatge*. Conferència dedicada a l'Ateneu Martinenc, 31-X-[19]31.
- *El paganismo en Polinesia*
- *Charla sobre Tabú*

5. Conclusió

6. Bibliografia i documentació

6.1. Bibliografia citada

6.2. D'Aurora Bertrana

6.2.1. Obra catalana publicada

6.2.2. La premsa de l'època

6.3. Bibliografia complementària

6.3.1. D'Aurora Bertrana

6.3.2. Altres referències

Presentació

El contingut del Fons Bertrana de la Universitat de Girona ha esdevingut, en els darrers temps, un punt de referència essencial per a la investigació i la divulgació de l'obra d'Aurora Bertrana (Girona, 1892 – Berga, 1974). Entre manuscrits diversos, notes i, fins i tot, novel·les, hi ha les conferències inèdites sobre feminisme i viatges que presentem. Es tracta de parlaments compresos entre el 1930 i el 1936 aproximadament. En aquest sentit, els documents que hem editat i, consegüentment estudiat, ens desvelen un tipus de text peculiar dins la producció literària de l'escriptora.

Això no obstant, si bé hi ha alguns estudis i articles que han contribuït en certa mesura a la difusió d'aquesta autora, encara hi ha molt de camí per recórrer per tal que no romangui en un incòmoda marginació.¹ I és que en el Pròleg d'*El Marroc sensual i fanàtic* (1936), Maria-Antònia Oliver reconeix que amb prou feines sap res d'Aurora Bertrana.² El cert és que aquesta confessió esdevé un mirall simptomàtic de la ignorància que pesa sobre la producció d'una de les veus femenines més interessants de la literatura catalana contemporània, i és que aquesta desconexió s'ha convertit en un *leitmotiv* malaurat a l'hora de referir-se a l'escriptora gironina.

Podríem afirmar que l'únic referent per a ubicar-la és aquest etern *filla de Prudenci Bertrana* que ha actuat com a ganivet de doble tall per a una escriptora amb veu pròpia. Tot plegat resulta, però, un terreny massa difús.³

¹ Ens referim a la dispersió en què es troben els articles i ressenyes sobre l'escriptora malgrat la tesi doctoral de Catalina Bonnín, *Aurora Bertrana. Vida i obra (1892-1974)*, Universitat de les Illes Balears, curs acadèmic 1998-1999. Vegeu, entre d'altres, Carme Arnau, «Els joves: els marginats», *Història de la literatura catalana*, vol. 10, Barcelona, Editorial Ariel, 1987, pàg. 73-74 i Anne Charlon, *La condició de la dona en la narrativa femenina catalana (1900-1983)*, Barcelona, Edicions 62, col. Llibres a l'abast 256, 1990, pàg. 92.

² Maria-Antònia Oliver, pròleg a *El Marroc sensual i fanàtic*, Barcelona, Editorial Columna, 1991, pàg. 7-14.

³ El paral·lelisme i les possibles influències de Prudenci Bertrana en la literatura de la seva filla són discutibles. El cert és que ambdós patiren una espècie de maledicció. Pensem en l'atac, dels sectors més reaccionaris de l'època, envers la immoralitat de *Josafat* (1906) i la personalitat rebel de l'escriptor. Vegeu Jordi Castellanos, «Prudenci Bertrana. L'etern ressentit», *Revista de Girona*, núm. 154, setembre-octubre, 1992, pàg. 66-71. Així mateix, l'aparició d'Aurora Bertrana amb *Paradisos oceànics* (1930) també fou criticada pels grups conservadors de la cultura catalana del moment. Vegeu Aurora Bertrana, «Prudenci Bertrana, escriptor», *Memòries fins al 1935*, Barcelona, ed. Pòrtic, 1973, pàg. 169-170 i, de la mateixa autora, «Prudenci Bertrana en la intimitat. Prudenci Bertrana i la seva obra. I. L'home. II. L'escriptor», *En el centenari de Prudenci Bertrana (La vida, el llenguatge i l'àmbit geogràfic)*,

Tot i així, hi ha possibles respostes per a aquesta qüestió que ens desvelen que Aurora Bertrana se sentí estrangera en pròpia terra. Ja adolescent, l'afany de conèixer gent i llocs diferents dels que l'envoltaven i l'afició al violoncel, l'empenyeren a abandonar la família per anar a viure a Barcelona, Ginebra i diverses localitats suïsses. Foren anys de vicissituds i alegries, de fam i de fred, però de descobriments intel·lectuals i personals que engrandiren la seva concepció del món, de la literatura i, fins i tot, de la vida.

El 1926 amb el seu marit, al qual sempre anomenava Monsieur Choffat, s'embarcaren a l'aventura oceànica. Els costums, els paisatges, el paganisme dels indígenes i el pes fatídic de la colonització es reuneixen en *Paradisos oceànics* (1930), obra que representà tot un fenomen en les esferes culturals de l'època. Bertrana representava el prototipus d'intel·lectual moderna que viatja, estudia i se submergeix de ple en l'acció culturitzadora femenina dels anys trenta al costat de Carme Monturiol, Anna Murià, M. Teresa Vernet, Enriqueta Sèculi o Rosa M. Arquimbau. Recorregué associacions amb les conferències sobre el viatge com a experiència d'enriquiment personal i defensà un nou rol de la dona en la societat amb un pensament progressista contra els precedents encotillats.

És en aquest context, doncs, que cal situar les conferències inèdites sobre feminisme i viatges. La condició de la dona per una banda, i la concepció del viatge, per l'altra, planen sobre la visió del món i de la mateixa literatura passada pel sedàs d'aquests dos eixos que resulten vertebradors i, alhora, indestruïbles en l'autora.

D'aquesta manera, no pretenem fer cap anàlisi biogràfica exhaustiva ni repassar minuciosament la seva obra, sinó que ens hem aturat en les conferències seleccionades. Tanmateix, aquestes dissertacions no es poden entendre sense fer referència als canvis culturals, polítics i econòmics de l'època. La proclama de la República, el debat sobre el sufragi universal i la participació de la dona en sectors de la vida pública als quals la seva presència

Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 1968, pàg. 19-40. Finalment, vegeu Domènec Guansé, «Aurora Bertrana. *Paradisos oceànics*. Edicions Proa», *Revista de Catalunya*, vol. XIII, gener-juny del 1931, pàg. 179-180. En referir-se a l'obra de Bertrana afirma que l'estil deixa «endevinar una certa influència – ben comprensible – de l'autor de *Proses bàrbars*».

havia estat limitada, fins aleshores, ens situen en el context en què cal emmarcar les paraules de Bertrana.

Amb tot, la dona es trobava en el punt de mira d'una societat canviant i, en aquest sentit, les escriptores reflecteixen un tipus femení que vesteix pantalons i sabata plana, fa esport, va a la Universitat i a centres culturals, treballa dins i fora de casa i fa sentir la seva veu a les Corts. Així mateix, Bertrana viatja, apropa l'exòtic a la Catalunya de l'època i, a la vegada, reflexiona sobre un feminisme a cavall entre els precedents conservadors, amb referents com Dolors Monserdà i les hereves de la Lliga Regionalista, i les proclames foranes sobre l'emancipació i l'absoluta igualtat de sexes.

Així doncs, a través de les conferències, ens acostem a una dona que desbanca, per una banda, la intel·lectual «de torre de vori»⁴ característica de la burgesia catalanista i, per l'altra, la feminista de «pa de pessic», emmidonada i de postulats innocus talment com Àngel Pons i Guitart la retratà:

«Aurora Bertrana posseeix una cultura excel·lent i té un criteri molt clar, molt liberal i acuradament modern de la vida. [...] el seu temperament és fort i picant com la mostassa alemanya. [...] *Aquesta escriptora és el prototipus de la intel·lectual moderna.* Ella no es desfà pas en lamentacions i ploràmiques per a defensar uns ideals humanitaris de llibertat, sinó que se serveix d'unes armes que tallen com un estilet, i dant-hi un aire de distinció i ciutadania que envejarien molts escriptors i diplomàtics. [...] Els seus articles respiren un aire de llibertat absoluta. D'una llibertat impregnada de Cocktail, de tren exprés, de transatlàntic, de tot, menys de xocolata amb melindros.»⁵

Així doncs, ens trobem davant d'uns documents únics que ens revelen que l'escriptora participava activament en la vida cultural catalana interessada per la dona que li era contemporània al mateix temps que desvelava la cara amagada de la simple descripció del viatge. Per tant, el feminisme i les experiències polinèsies i marroquines conformen la imatge d'una escriptora gens convencional lligada a una modernitat compromesa amb la dinàmica cultural del moment.

⁴ Vegeu *El nostre feminisme*, pàg. 1.

⁵ [Àngel Pons i Guitart], «Jazz. Aurora Bertrana», *L'Opinió*, núm. 118, 26-IX-1930, pàg. 12-13.

Al marge de limitar cronològicament els plantejaments que l'escriptora exposa en les conferències del Fons Bertrana, veiem que la majoria de les idees dels parlaments es repeteixen en obres, en notes disperses i en els dos volums de les *Memòries*⁶, cosa que confirma que les temàtiques seleccionades són prou significatives. Al mateix temps, aquesta observació ens confirma que les dissertacions inèdites esdevenen una peça fonamental per tal d'arrodonir la producció literària i l'acció cultural en un temps i unes circumstàncies concretes dins la trajectòria literària i vital de l'autora.

D'aquesta manera, des de les pàgines de periòdics com *La Rambla*, *La Publicitat*, *L'Opinió* o *La Humanitat* i les conferències, Aurora Bertrana desplega no solament què entén per feminisme sinó que, a més, afegeix què pensa sobre la funció que ha de dur a terme la dona en la societat actual. D'acord però amb postulats tradicionals segons els quals principalment ha de ser educadora, esposa i mare, defensarà una emancipació que abans de tot haurà de passar per una culturització que s'ha d'adequar a l'atorgament al vot i al conreu de l'esperit encarat a influenciar la vida pública del poble català.

Això a banda, l'escriptora reflexiona sobre el viatge com a via de coneixement a dues bandes. L'una és l'exterior, el trasbals i l'excitació que suposa llançar-se a l'aventura; l'altra és la interior, aquella que es viu des de la intimitat del jo. Per això, en editar i analitzar els continguts de les dissertacions sobre viatges, hem decidit separar-les en dos grups. En primer lloc, trobem les conferències sobre la concepció del viatge, l'actitud enfront del trasbals que suposa el risc i l'aventura d'endinsar-se en espais desconeguts. En segon lloc, hem estudiat les conferències que podríem qualificar de més *anecdòtiques* en què l'escriptora descriu allò que ha viscut en el transcurs del viatge. Els costums, la gent i els espais que l'envoltaven es reuneixen en aquest grup en què les illes de la Polinèsia o el Marroc es converteixen en una espècie de retrat geogràfic, i fins i tot antropològic, però molt personal.

El 1935, com a periodista de *La Publicitat*, Bertrana s'introdueix en el món de la dona musulmana tancada als harems, a les presons, als hospitals. S'endinsa al desert i conclou que al Marroc, *les dones no tenen ànima*.⁷ Així,

⁶ Aurora Bertrana, *Memòries fins al 1935*, op. cit. i Aurora Bertrana, *Memòries del 1935 fins al retorn a Catalunya*, Barcelona, ed. Pòrtic, 1975.

⁷ Vegeu Maria- Antònia Oliver, op. cit.

les polinèsies, les musulmanes, les suïsses, franceses o catalanes esdevenen figures congruents en la mirada d'una autora abocada a tot allò referent a la dona.

Arribada la guerra, tornà a marxar i aquest no fou un viatge per a eixamplar horitzons, va ser l'exili cap a la negror marcada pel fracàs matrimonial i l'escassetat que l'arrossegà a França i Ginebra on féu vida bohèmia. Els darrers anys de l'exili, l'escriptora s'instal·là a Prades al costat de Pau Casals i Pompeu Fabra entre d'altres intel·lectuals. El retorn a Catalunya encapçalà un període que qualificà d'*anys grisos*.⁸ El règim franquista i sobretot la quietud contraposada a la vida errant la consumiren de mica en mica.

A Vilada o en un pis a Barcelona, Aurora Bertrana confessà que dels cinquanta als setanta no havia viscut arran de la recança que li produïa el record de la vida europea, el règim franquista i, principalment, la quietud contraposada a la vida errant. Tot i així, gran part de la seva obra en llengua catalana es reprengué als anys cinquanta.⁹ Tornà a participar en diferents actes culturals i obtingué reconeixements diversos en algunes publicacions, cosa que significà una nova incursió en la societat intel·lectual del moment.¹⁰

Finalment reproduïm les paraules de l'autora que ens proporcionen la imatge d'una viatgera efervescent dels anys vint i trenta enfront del reflex d'una dona que s'estableix en la maduresa, en la reflexió d'una etapa mancada de risc, d'aventura, de *vida*.

⁸ Vegeu Mireia Xapel·li, «Tres entrevistes amb Aurora Bertrana», dins *Memorials Institut Català de la Dona 1993-1995*, Barcelona, col. Dona i societat, Testimonis núm. 5, 1997, pàg. 74-78. En aquesta entrevista Bertrana reconeix que dels cinquanta als setanta són anys grisos, sense cap aventura. Vegeu, també, de la mateixa autora, «Aurora Bertrana: una escriptora, un pare, un premi», dins *Presència*, núm. 205, 7-7-1969, pàg. 10-11.

⁹ Vegeu, en la relació d'obres de Bertrana el breu parèntesi entre la publicació d'*Edelweis* (1937) i *Fenua Tahití* (1943) enfront de l'aparició de la resta d'obres de manera més continuada a partir de *Vértigo de horizontes* (1952).

¹⁰ Vegeu Carmen de Vilallobos, «Aurora Bertrana, ilustre novelista, viajera infatigable», dins *Distinción. Revista gráfica española*, núm. 38, juny de 1963, pàg. 34-35. Cal destacar, entre algunes de les activitats durant els darrers de la seva vida, la col·laboració a la revista gironina *Presència*. Vegeu a Narcís-Jordi Aragó: «Les relacions d'Aurora Bertrana amb el setmanari *Presència*», dins *Revista de Girona*, núm. 193, març-abril, 1999, pàg. 90-94. Vegeu «Aurora inèdita: sobre l'amor i el sexe», reproducció del qüestionari no publicat de *Presència* del 1971, dins *Revista de Girona*, núm. 193, març-abril, 1999, pàg. 95 i la bibliografia adjunta gràcies a la qual comprovareu el seguit d'entrevistes i articles així com el ressò de les obres d'aquests anys especialment *Vent de grup* (1967) i la seva participació, de vegades un tant polèmica, en el Premi Prudenci Bertrana de Girona.

«...aquests darrers vint anys no he viscut. És difícil d'explicar. Són anys sense cap aventura, anys somorts, anys grisos. Només he viscut en les meves obres literàries. Ara per a mi, escriure és viure, i l'aventura ja resta contada en el contingut de la meva obra. [...] Abans vivia en la vida. Adés difícil; després, més difícil encara però sempre interessant. Fins que vaig caure en el parany sentimental del país i la família. L'any cinquanta encara tenia mare i tieta, que era tenir dues mares. Ara ja no tinc lligams familiars; el país... és tan diferent de com jo el voldria! Ara la meva pàtria sentimental són els fulls de paper on, dia darrera dia, escric les meves memòries».¹¹

¹¹ Vegeu Mireia Xapel·li, «Aurora Bertrana: una escriptora, un pare, un premi», dins *Presència*, núm. 205, 7-7-1969, pàg.11. Vegeu també a *Presència*, núm. 336, 21-9-1974: Josep Armengou, «Panegíric d'Aurora Bertrana», pàg. 7-8, Jaume Ministral i Masià, «Petit record per a una dona sola», pàg. 7 i M. Assumpció Soler, «Rèquiem per Aurora Bertrana», pàg. 8.

1. Sobre l'edició de les conferències inèdites del Fons Bertrana de la Universitat de Girona. Qüestions i criteris d'edició

Els set textos inèdits que hem seleccionat es troben a la caixa quinzena amb la referència, «Conferències d'Aurora Bertrana» del Fons Bertrana de la Universitat de Girona. Cal dir que entre els diversos documents d'aquesta caixa, hem triat aquells que són més interessants per tal de fer-ne un estudi i que presenten un estat suficientment apte per a ser editats.

D'altra banda, les conferències que hem escollit han estat agrupades en dos blocs temàtics gràcies als quals hem obviat una possible classificació cronològica ja que hi ha problemes de datació en algunes dissertacions. Malgrat tot, i gràcies a diverses referències de l'autora al llarg dels textos, podem establir un parèntesi cronològic entre 1930 i 1936. Així, a partir del feminisme per un costat, i dels viatges, per l'altre, hem realitzat l'edició i l'anàlisi del contingut dels parlaments de l'escriptora gironina.

Més endavant ens referirem a qüestions diverses sobre el treball d'edició i l'estat dels documents, però cal que assenyallem que hem afegit un apèndix amb fragments que són variants de tres conferències per tal de completar les que els corresponen.

Això a part, els documents es troben en quartilles o folis mecanoscrits i correctament numerats. Solament en aquells en què hem deduït que Aurora Bertrana reutilitzà en anys posteriors, veiem esmenes manuscrites que no afecten la continuïtat del text.

Finalment, detallem el dos blocs a partir dels quals presentem les conferències:

1.1. Sobre feminisme

1.1.1. *El nostre feminisme*. Conferència d' Aurora Bertrana presidenta del Lyceum Club de Barcelona a l'Ateneu Barcelonès el 15 d'octubre de 1931

Hi ha dos plecs que sota el títol *El nostre feminisme* són datats del 15 d'octubre de 1931. El primer, de trenta-quatre quartilles, és el que hem utilitzat

com a Text base. El segon, de trenta-un folis, ha estat considerat com a variant i, per tant, l'hem anomenat Text A. Gràcies a la combinació d'ambdues conferències mecanoscrites hem realitzat l'edició d'un parlament prou complet per tal d'analitzar el pensament feminista que Bertrana exposa a l'Ateneu Barcelonès com a presidenta del Lyceum Club.

Així mateix, per tal d'arrodonir l'edició d'ambdós documents sobre feminisme, hem encabít, com a Text B, un plec de quatre quartilles mecanoscrites amb el títol *Feminitat i feminisme* al costat del qual apareix que aquesta conferència tingué lloc a l'Ateneu de Sant Andreu el 1932. En aquesta variant hi ha una introducció, en les tres primeres quartilles, i una conclusió, en la darrera, que Bertrana afegí al cos d'*El nostre feminisme*. Per tant, Aurora Bertrana reutilitzà el parlament amb un títol, una presentació i una conclusió diferents que s'ajusten perfectament al gruix de la conferència de l'Ateneu Barcelonès. Per tant, dels tres plecs hem extret un únic parlament amb notes i aclariments diversos amb la finalitat d'afavorir-ne la lectura, així com l'anàlisi del contingut.

1.2. Sobre viatges

1.2.1. La concepció del viatge

1.2.1.1. *El viatge educatiu i instructiu*. Conversa dedicada al Club Femení d'Esports a l'Ateneu Barcelonès l'11 de novembre de 1930.

La conferència, de vint-i-dues quartilles mecanoscrites, és incompleta ja que no se'n conserva la conclusió ja que no hi ha cap variant ni document que ens hagi servit per acabar d'arrodonir aquesta dissertació.

1.2.1.2. *[La dona i el viatge]*. Conferència dedicada al Centre Excursionista de Terrassa, abril de 1931

Hi ha trenta-set quartilles mecanoscrites. Malgrat que no es conservi la que explicita el títol, el cos de la conferència i les notes manuscrites de l'escriptora assenyalen que el tema de la dissertació pot entendre's perfectament com a títol i, de fet, així consta en la catalogació del Fons Bertrana. D'altra banda, podem confirmar la reutilització del discurs ja que hi ha

referències a *El viatge educatiu i instructiu* i, alhora, trobem tres possibles conclusions, una de les quals és datada del 1930 a Montcada. Així mateix, hi ha diverses referències de l'autora, entre les quals apareix *Peikea, princesa caníbal i altres contes oceànics* (1934), cosa que apunta que Bertrana recorregué a la mateixa conferència passats quatre anys.

1.2.1.3. *L'amor al viatge*. Conferència dedicada a l'Ateneu Martinenc, el 31 d'octubre de 1931

El Text base, de vint quartilles mecanoscrites, no presenta cap data explícita encara que el contingut ens remeti cap a 1936 perquè l'autora relata les experiències del viatge a l'Àfrica. A més podem afegir que fa referència a *El Marroc sensual i fanàtic* publicat aquest any i, alhora, esmenta les cròniques trameses a *La Publicitat* de finals de 1935.

Això a banda, a l'apèndix, hem editat una altra introducció d'aquest parlament en què consta que la dissertació fou dedicada a l'Ateneu Martinenc el 31 d'octubre de 1931. Per tant, el tall cronològic entre un text i un altre s'eixampla considerablement, tot i que el cos del discurs sigui prou vàlid perquè Bertrana l'usi tenint en compte l'abans i el després del viatge al Marroc. Per últim, no hi ha cap conclusió explícita i, per tant, el text resta inacabat.

1.2.2. La descripció del viatge

1.2.2.1. *Polinèsia oriental*. Conferència dedicada a l'Ateneu de Girona, escrita a Barcelona el maig del 1931

Es conserven quaranta-nou quartilles mecanoscrites. A l'apèndix, hem editat part de la versió castellana que, amb el títol *Polinesia oriental*, arriba fins a la quartilla quaranta-nou encara que li'n manquen les nou primeres.

1.2.2.2. *El paganisme polinesi*

Hi ha vint-i-sis quartilles mecanoscrites però en manca la primera. No apareix cap referència pel que fa a la data. La conferència ha estat completada

a l'apèndix on hem editat un fragment de la versió castellana que, amb el títol *El paganismo en Polinesia*, consta de trenta-sis quartilles mecanoscrites.

1.2.2.3. *Breu parlament sobre Tabú*

Es conserven sis folis mecanoscrits sense cap tipus de datació. Hi ha una versió castellana d'onze folis mecanoscrits titulada *Charla sobre Tabú* que ha estat editada a l'apèndix per tal de completar la dissertació.

Com hem vist, hi ha algunes conferències en què hi ha problemes de datació, en són exemples *El paganisme polinesi* i *Breu parlament sobre Tabú*, malgrat que en aquesta darrera sabem que tingué lloc al cinema Coliseum el desembre de 1931.¹² Pel que fa a *El paganisme polinesi* és arriscat confirmar-ne la data ja que, aquestes conferències podien ésser utilitzades fàcilment en anys posteriors, tanmateix pensem que pot encabir-se en els primers anys de la dècada dels trenta per l'activitat cultural de l'autora durant aquella època.

A part de les reutilitzacions de les conferències, depenent de les circumstàncies i l'auditori, cal que afegim el desig de l'autora d'arribar a tot tipus de públic, cosa que explica les versions bilingües d'algunes conferències. En el cas de la presentació del film *Tabú*, la versió original fou la castellana malgrat que hàgim optat per editar la catalana.

Finalment, hem de tenir en compte que aquests parlaments no foren pensats per a ser editats, la qual cosa afecta tant l'edició com l'anàlisi del contingut dels parlaments. I és que el fet que les dissertacions tinguessin una finalitat bàsicament oral no contraresta els passatges i el fons literaris d'algunes d'elles. Deixant a banda, doncs, la forma, les conferències d'Aurora Bertrana permeten emmirallar-nos en algunes de les seves obres i, de fet, en són un reflex prou significatiu.

A part dels documents seleccionats, el Fons Bertrana de la Universitat de Girona va rebent nous textos i documents. D'acord amb el feminisme i els viatges de l'escriptora gironina durant els anys trenta, destaquem divuit quartilles manuscrites i força il·legibles amb el títol [*Sobre islas de ensueño*]. Es tracta de la presentació de la versió en castellà de *Paradisos oceànics*.

¹² Vegeu J. V. F[oix], «Tabú», dins «Comentari», *La Publicitat*, 17-XII-1931, pàg. 1.

Això a banda, dins de la mateixa caixa on hem extret les conferències seleccionades, hi ha esbossos, notes personals, fulls solts i d'altres textos que enumerem tot seguit:

- *Conferència sobre l'escultura arquitectònica*. Dotze folis mecanoscrits.
- [Hològraf sobre el Marroc]. Vint-i-quatre quartilles manuscrites soltes i de difícil lectura, sota el títol *Sin Rumbo*.
- [Lliçons sobre la Polinèsia]. Tretze folis mecanoscrits que comprenen apunts i notes en llengua catalana sobre geografia, costums i història de la Polinèsia.
- *Concepció, gestació i deslliurament del llibre*. Barcelona, 19 d'abril de 1934. Conversa de quinze quartilles mecanoscrites dedicada al grup escolar Bori i Fontestà per a la inauguració d'una biblioteca.
- [Notes per a una conferència]. Conjunt de vint-i-tres quartilles manuscrites entre les quals hi ha apunts diversos per a possibles conferències.
- [Hològraf sobre el llibre]. Plec de divuit quartilles de notes disperses escrites en català i castellà.
- Fulls solts. Quartilles manuscrites i mecanoscrites. Hi ha un foli amb un llistat dels títols de les conferències.

D'altra banda, cal que incidim en el fet que no hem pretès fer un treball de crítica textual, sinó que presentem uns textos inèdits juntament amb una anàlisi literària. Així doncs, els criteris d'edició s'han regit per la normalització de l'ortografia, la correcció d'errades tipogràfiques òbvies i l'adequació de l'ús de les majúscules.

Així mateix, hem adequat la puntuació a la normativa actual i hem substituït els parèntesis per comes en aquells casos que han estat necessaris per a la comprensió del text ja que, per error tipogràfic o per oblit, l'autora els disposava d'una manera arbitrària. Hem ajustat l'ús dels signes d'admiració i interrogació a la normativa de la llengua catalana i, en les versions castellanes de les conferències, hem fet el mateix però amb la normativa d'aquesta llengua. Així mateix, hem mantingut en la llengua originària, tal i com consta en els textos corresponents, mots marroquins o polinesis.

D'altra banda, en el cas del mot *tabú*, hem decidit escriure *tabú* quan l'escriptora disserta sobre el significat primigeni d'aquest mot i quan l'esmenta en el sentit que era utilitzat en les creences polinèsies. Això no obstant, quan Aurora Bertrana es refereix al topònim hem escrit *Tabú* i, finalment, en esmentar el film de Murnau hem optat per la forma *Tabú*.

Per altra banda, els números han estat escrits en lletres ja que ens trobàvem casos en què l'autora usava lletres o xifres indistintament. Això no obstant, solament les dates han estat mantingudes amb números.

Hem respectat qüestions morfològiques, lèxiques i sintàctiques que són incorrectes en la normativa del català actual. Tot i així, hem regularitzat mots dels quals trobem versions diferents. És a dir, hi ha paraules que són escrites d'acord amb la tipologia actual però al mateix temps apareixen amb una altra forma. Per tant, i davant la reiteració d'aquesta alternança, hem regularitzat casos especials per tal d'afavorir la lectura de les conferències. Així doncs, hem regularitzat *arbustes* per *arbusotos* i *ausència* per *absència*, *comú* per *comuna*, *curves* per *corbes*, *hi han* per *hi ha*, *istiu* per *estiu*, *les costums* per *els costums*, *llegítim* per *legítim*, *lògicament* i derivats per *lògicament*, *llaure* per *llorer*, *mentres* per *mentre*, *medi* per *mitjà*, *millons* per *milions*, *nàcar* per *nacre*, *nomenar* per *anomenar*, els derivats de *pendre*, com *apendre* i *compendre*, per *prendre*, *aprendre* i *comprendre* amb les respectives flexions verbals. També hem regularitzat l'ús del *per* i el *per a*, *profon* per *profund* (juntament amb els corresponents derivats), *quant més* per *com més*, *sabiduria* per *saviesa*, *tipu* per *tipus*, *tratar* per *tractar*, *vantatge* per *avantatge* (en aquest cas, també hem regularitzat el gènere), *vicerei* per *virrei*. Finalment, hem regularitzat l'ús del pronom feble *us* segons la posició respecte al verb. Així *vos parlaré* ha passat a *us parlaré* i d'altres casos en què la forma pronominal de la segona persona del plural presentava una forma incorrecta.

Pel que fa als mots polinèsis, hem mantingut la forma original en cursiva en aquelles espècies vegetals que apareixen en els glossaris de *Paradisos oceànics* i *Peikea*, *princesa caníbal*, obres que ens han servit per desxifrar algunes expressions aborígens. Així doncs, i malgrat que hi ha espècies que ja tenen la seva forma en català actual, hem optat per la cursiva (tal i com usava Bertrana) en mots com *banian*, *guaiabers burrous*, *hibiscus*, *tamanú*, *tamarindes* i *tiaré*.

Al mateix temps, hem remarcat totes aquelles notes o senyals manuscrites que hem considerat importants per a l'anàlisi del contingut del text. Així ho podeu veure en les notes a l'edició en les quals trobem passatges en què, per exemple, l'autora ressaltava mots o paràgrafs sencers.

Amb tot, la tasca d'editar aquestes conferències ens ha aportat una visió peculiar de l'autora, això és que hem pogut resseguir el treball de fons a l'hora d'elaborar, esmenar i reutilitzar un mateix parlament. Les variants i el text base ens han servit per combinar i arrodonir uns documents inèdits i singulars en el sentit que, potser, sense aquest recull, les conferències no haguessin aparegut en cap volum preestablert de la mà d'una escriptora bàsicament de novel·les. De fet, aquests textos, en limitar-se per un temps i un espai concret, poden resultar un tant efímers. Les conferències sovint es consideren com els articles periodístics en què la immediatesa pot contrarestar un interès literari prou important. Lluny d'aquesta impressió, el contingut de les obres, els articles i les dissertacions d'Aurora Bertrana formen un cos prou complex. Així doncs, els articles a la premsa, els llibres de viatges i aquests parlaments conflueixen en un tot.

2. El feminisme d'Aurora Bertrana

Al març del 1931, des de les pàgines de *La Nau*, Aurora Bertrana exposa què entén per *feminisme*. Confessa que deu anys enrere, quan marxà a Ginebra per a estudiar a l'Institut Dalcroze, tot allò relacionat amb algun tipus de pensament feminista li era indiferent.¹³ Ara, però, un cop instal·lada a Catalunya després del seu periple oceànic, s'adona que alguna cosa ha canviat. Enfront de les «senyores molt destacades» que «predicaven i practicaven el feminisme»¹⁴ es troba «noies sanes, equilibrades, cultes, de criteri despert» que tenen opinió pròpia, una ideologia i un afany per qüestions socials, universitàries i culturals. Això no obstant, pensa que entre unes i altres, entre «l'harem» i el «sufragisme», no hi ha «un punt dolç». Reconeix que la consciència femenina encara resta adormida perquè, dins la llar, encara existeix la concepció retrògrada de fer callar la dona quan «la seva personalitat li suggereix alguna idea». L'escriptora veu com la dona comença a despuntar-se dels rols tradicionals però, al mateix temps, afirma que cal una llar «que porti per norma: salut, cultura, educació, equilibri moral, refinament espiritual... La Pàtria, la religió, la política i la instrucció han de quedar porta enfora».

Davant d'aquesta situació, Bertrana decideix participar en l'acció feminista i sociocultural catalana que emergeix en la recent República. De lluny o de prop, l'escriptora s'havia involucrat en la vida sociocultural catalana, però entrats els anys trenta, s'aboca de ple en el context constructiu que viu el país. En concret, se submergeix a la tasca *culturitzadora* de la dona que la portarà

¹³ Aurora Bertrana, «Feminisme», dins la secció «La Llar i la Societat», *La Nau*, núm. 797, 13- III-1931, pàg. 4. Bertrana apunta la dicotomia entre l'antic feminisme burgès i encarcarat i el nou tipus de dona moderna que estudia i que fora de la llar té un lloc en la societat pública. Totes les cites d'aquests paràgrafs pertanyen a aquest article.

¹⁴ Vegeu Aurora Bertrana, «L'amor entra, sobtadament, en escena», *Memòries fins al 1935*, op. cit., pàg. 223-256. En plena adolescència i un cop arribada a Barcelona per estudiar música, Bertrana conviu amb la família Riquer gràcies a la qual va conèixer Carme Karr, Dolors Monserdà de Macià i Francesca Bonnemaison de Verdager per qui reconeix que no se sent atreta ja que les considera burgeses. Confessa que ella és més «bohèmia». Bertrana també fa referència a *Feminal* (suplement de *La Il·lustració Catalana*) com a publicació feminista, fundada el 1907 i encarada als interessos de la burgesia tradicionalista. Karr impulsà aquesta revista que, bàsicament, es centrava en el marc d'actuació de les sufragistes i progressistes burgeses d'arreu del món així com destacava la intervenció de les dones en l'esport, la literatura, l'art, la ciència i la política. Vegeu Isabel Segura i Marta Selva, *Revistes de dones (1846-1935)*, Barcelona, Edhasa, 1984, pàg. 257.

des de la fundació del Lyceum Club fins a la militància i candidata a diputada d'Esquerra Republicana de Catalunya en les eleccions de 1933.¹⁵

De fet, des de Polinèsia, Bertrana col·laborava en diaris i revistes com *D'Ací i D'Allà* i *Mirador*, ara bé, a partir de l'aparició de *Paradisos oceànics* (1930) i, especialment, amb la fundació del Lyceum Club que presideix, el nom de l'autora apareix reiteradament en publicacions prou rellevants com *La Rambla*, *L'Opinió* i *La Publicitat*. La conferència *El nostre feminisme* a l'Ateneu Barcelonès és un bon exemple dels parlaments que la portaren a recórrer associacions i entitats, però, sobretot, és la carta de presentació per a un organisme adreçat especialment al públic femení.

De fet, el 1931, quan l'autora parla en nom del Lyceum Club, la dona es troba en el punt de mira de canvis politicosocials. A part que s'establí el sufragi universal, es reconegué el dret al treball per a ambdós sexes i l'accés de la dona a càrrecs de l'administració pública. D'altra banda, el divorci fou un dels temes més polèmics juntament amb la constitució del matrimoni en la igualtat de drets i deures. Aquests avenços, entesos des de la perspectiva històrica corresponent, es concebien de manera prudent i emparats pel paper primordial de la dona com a esposa i mare. Per tant, es comprèn que la participació activa de la dona en camps com la política fos escassa. Amb tot, existia una reflexió general sobre quin havia de ser el lloc de la dona dins d'una societat que, d'un temps ençà, l'havia reduïda al convent o a la llar.¹⁶

Davant d'aquest panorama, Aurora Bertrana al costat d'altres intel·lectuals de l'època, amb una actitud compromesa, emprenen projectes per al nou tipus de dona que no oblida les obligacions domèstiques en detriment d'altres activitats que afavoreixen el cultiu de l'esperit intel·lectual.¹⁷

¹⁵ Vegeu M. Dolors Ivern i Salvà, *Esquerra Republicana de Catalunya 1931-1936*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Abat Oliba, núm. 72, vol. I, especialment les pàg. 449 i 450. Vegeu, també, la crònica del míting per Esquerra Republicana de Catalunya a «Aurora Bertrana», *La Humanitat*, 19-XI-1933, pàg. 1.

¹⁶ El vot i l'accés al treball són drets que afavorien la participació femenina a la vida pública, vegeu-ne la resta a Anne Charlon, *La condició de la dona en la narrativa femenina catalana (1900-1983)*, Barcelona, Edicions 62, col. Llibres a l'abast 256, 1990, pàg. 69 i Mary Nash, *Més enllà del silenci: les dones a la Història de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Comissió Interdepartamental de la Promoció de la Dona, 1988, especialment, el capítol «Les dones a la Catalunya contemporània», pàg.153-264

¹⁷ Ens referim al que s'ha denominat «xarxa femenina d'esquerres» en què trobem noms com Carme Monturiol o M. Teresa Vernet. Aquestes escriptores impulsen projectes per a la dona dels trenta, però, a la vegada, representen un nou model d'intel·lectual moderna que conjumina la tasca social amb la creació literària. Així mateix, la seva participació en la literatura catalana

El Club Femení i d'Esports de Barcelona (encapçalat per Enriqueta Sèculi, M. Teresa Vernet i Anna Murià) i el Lyceum Club (amb Bertrana i Carme Monturiol) són dues entitats paradigmàtiques en què la instrucció de la dona era l'objectiu principal.¹⁸ Aquests clubs reforcen l'existència d'anteriors associacions femenines que sorgiren empeses pels mateixos canvis de la societat, gràcies als quals la dona catalana troba un lloc on realitzar-se més enllà de les tasques familiars.

El club és sinònim de cultura, de completar la personalitat de la dona gràcies a conferències, cursets i formació en matèries concretes. L'entitat que presideix Aurora Bertrana el 1931 se centrava, entre d'altres, en l'educació sociopolítica, la música, les literatures catalana, castellana, francesa i anglesa, la higiene femenina i l'economia aplicable més al camp domèstic que al laboral. Pel que fa a les conferències, *El nostre feminisme* és un exemple de les que el Lyceum Club organitzava. Les mateixes integrants de l'associació s'encarregaven de dissertar sobre possibles temes d'interès femení i, així, trobem Maria Pi de Folch amb *Davant la nostra realitat femenina*, Anna Miret amb *El fet econòmic i el feminisme*, Isolina Viladot i *Davant la política*, Maria Carratalà parlà sobre la *Influència de la música en l'individu i en la vida social*, Carme Monturiol Puig dedicà el seu parlament a *Les relacions entre l'home i la dona*, Maria Baldó de Torres ho féu sobre *L'escola i la família*, la doctora Margarida Comes de Bertard se centrà en *L'educació de la joventut* i la doctora Serafina Valls dissertà sobre *Higiene femenina i puericultura*. Finalment, Enriqueta Sèculi Bastida analitzà la situació de *La dona en les revolucions* i Amanda Llebot dedicà la seva conversa a *La incorporació de la dona en la vida social*.¹⁹

representà, d'una banda, un impuls per a la normalització de les lletres catalanes i un senyal de modernització i, de l'altra, un trencament amb la tradició precedent. Vegeu Anna M. Martínez Sagí, «Las escritoras catalanas», dins *Crònica*, núm. 168, 29-I-1933. Víctor Català, Carme Monturiol, M.Teresa Vernet i Aurora Bertrana són entrevistades com les «más sobresalientes figuras de nuestro feminismo actual.» Vegeu, també, Domènec Guansé, «Feminitat i feminisme» dins la secció «Del matí al vespre» a *La Nau*, 23-XI-1927, pàg. 1 i Neus Real i Mercadal, «Aurora Bertrana i la cultura femenina de preguerra», *Revista de Girona*, núm. 193, març-abril, 1999, pàg. 70-73.

¹⁸ Vegeu Neus Real i Mercadal, *El Club Femení i d'Esports de Barcelona, plataforma d'acció cultural*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.

¹⁹ Vegeu el tipus de cursets del Lyceum Club a «Lyceum Club de Barcelona. Curs 1931-1932», *Evolució*, núm. 18, 14-XI-1931, pàg. 7. Pel que fa a les conferències esmentades, vegeu «L'activitat del Lyceum Club», *La Publicitat*, 5-VII-1932, pàg. 1 i, sota el mateix títol «Lyceum

Així doncs, veiem que la combinació entre instrucció i cultura serà la base a partir de la qual aquest tipus d'entitats, en especial les que podríem qualificar amb una mentalitat més aviat progressista, potenciarien la participació de la dona en afers que ja no són únicament domèstics. Els clubs representen una porta oberta perquè la dona moderna pugui fer esport, estudiar i sigui orientada tant per a la vida pública com per a la privada.

En aquest sentit, Aurora Bertrana amb *El nostre feminisme* determina que d'entrada el Lyceum Club neix amb la intenció de fomentar l'educació femenina que s'ha d'emmotllar als nous temps. L'educació, però, no vol ser estrictament acadèmica ni encarada per tal que la dona pugui aprendre a guanyar-se la vida. La instrucció que proposa el Lyceum Club va en benefici de l'ànima de la dona per tal d'enlairar-la espiritualment, cosa que vol dir «enriquir llur cultura».²⁰ Per això, Bertrana defineix un feminisme lluny de la combativitat i de qualsevol tendència política o filosòfica.²¹ Amb la conferència a l'Ateneu barcelonès, presenta un Club en tant que plataforma per al perfeccionament espiritual de la dona contra exaltacions de la igualtat total o de la defensa d'una pretesa independència econòmica.²² L'escriptora assenyala que cal combatre l'equivocació, l'exageració perillosa de les llibertats recentment atorgades o la «mania d'ésser igual a l'home».²³

Club de Barcelona» a *La Nau*, 23-X-1931, pàg. 1, 28-X-1931, pàg. 1, 7-XI-1931, pàg. 3, 12-XI-1931, pàg. 3, 13-XI-1931, pàg. 3, 19-XI-1931, pàg. 3, 27-XI-1931, pàg. 3 i 28-XI-1931, pàg. 3.

²⁰ Vegeu *El nostre feminisme*, pàg. 102 i 103.

²¹ El mapa d'associacions que procuraven per als interessos de la dona era força complex. Malgrat tot, el feminisme que defensa Bertrana s'acostava i s'allunyava, a la vegada, de moviments de dones d'esquerres i de dretes. En el primer cas, pensem en Margarita Nelken que defensava que abans que obrera, la dona era esposa i mare; i en un pol més extrem, trobem les anarquistes (que representaven una minoria com el moviment de Mujeres Libres) que ironitzaven sobre les reaccions petitburgeses i reaccionàries de l'home a la llar. En el segon cas, trobem l'Asociación Femenina de Acción Nacional que amb l'eslògan *Religión, Patria, Familia, Propiedad, Orden y Trabajo* es creà l'octubre de 1931 juntament amb d'altres institucions en què destacaven la croada al divorci i la crida a les dones perquè es realitzessin a la llar. A Catalunya, trobem les hereves de la Lliga Regionalista com l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona fundat el 1909 per Francesca de Bonnemaison de Verdaguer. La Cultura (nom amb què era coneguda popularment aquesta institució) es centrava en la dona jove i soltera de la petita i mitjana burgesia. El programa docent fomentava la cultura general i domèstica així com un conjunt d'ensenyaments que comprenien arts, oficis, idiomes i comerç. Les activitats es complementaven amb una espècie d'extensió cultural, la formació moral i el lleure. La Cultura fou una de les institucions més importants per a la dona nascuda d'una iniciativa privada vinculada al projecte cultural de nacionalisme català i al reformisme catòlic.

²² Enfront d'aquestes consideracions, dones com Frederica Montseny (Madrid 1905 – Tolosa de Llenguadoc 1994) refusava tant el feminisme com el catalanisme explícits en tant que separatismes petitburgesos. Ressaltava el paper essencial de la dona com a mare i exaltava la independència econòmica com a única via per a la llibertat i igualtat de condicions entre sexes.

²³ Vegeu *El nostre feminisme*, pàg. 109.

Segons la primera presidenta del Club, l'associació és feminista perquè vol treballar «en pro de la dona»,²⁴ per la qual cosa desitja ajustar-se a l'etimologia del terme. En nom de les seves companyes de Junta presenta el «nostre» feminisme, és a dir, la particular concepció d'aquest mot que «amarat d'innocència» provoca confusions perilloses, exaltacions desmesurades o fer el ridícul «més pregon».²⁵ Bertrana reconeix que aquesta paraula ha estat mal interpretada, cosa que l'empeny a aclarir que el Club solament vol obrar en nom de la cultura, raó bàsica per la qual s'adreça a un públic nombrós²⁶ com a «dona de cor».²⁷ L'escriptora i defensora de races salvatges i oprimides determina l'esperit del Club amb un feminisme que ella qualificà de «molt *femení*».²⁸

Al marge d'*El nostre feminisme*, l'associació es presenta en societat l'estiu de 1931 amb el *Manifest a les dones* a través del qual es crida les catalanes perquè participin en el projecte instructiu que ofereix l'entitat:

«Amb el nom de Lyceum Club de Barcelona, acabem de fundar a la nostra ciutat una agrupació femenina que té per base els principis democràtics de llibertat i d'igualtat, ensems que un afany intens de cultura.

La nostra agrupació no aspira a ésser una societat més on les dones d'esperit, més o menys selecte, es reuneixen per a prendre una tassa de te, fullejar un magazine, sentir una petita conferència o un concert íntim, ni tampoc

²⁴ Vegeu *El nostre feminisme*, pàg. 101 i 102.

²⁵ Vegeu *El nostre feminisme*, pàg. 101. Entenem que Bertrana fa referència al fet que algunes dones volien imitar el feminisme estranger. Avancem que l'autora expressarà la por a un feminisme exagerat en tant que calc de l'anglès, rus o americà que enaltien la igualtat absoluta. L'opinió de Bertrana coincidia amb d'altres de conservadores, segons les quals fer un feminisme com l'estranger era sinònim de fer el ridícul. Vegeu, Rosa del Bruch, «La dona i el feminisme», *La Dona Catalana*, núm. 321, 27-XI-1931, pàg. [3]. Vegeu, també, entre d'altres, l'atac al divorci i al feminisme d'altres països com a culpables de matrimonis trencats i d'un pretès augment de la prostitució de Ramon Ayné a *La Dona Catalana*: «És necessari el divorci», núm. 302, 17-VII-1931, pàg. [19] i «Els perills de la llibertat femenina», núm. 305, 7-VII-1931, pàg. [1].

²⁶ «Conferències notables. Aurora Bertrana», *Evolució*, 24-X-1931, pàg. 3 i 4. «Conferència d'Aurora Bertrana a l'Ateneu Barcelonès», *La Nau*, 27-XI-1931, pàg. 2. La premsa de l'època es fa ressò de l'èxit d'*El nostre feminisme* que feu omplir de gom a gom l'Ateneu Barcelonès. A més, s'especifica que la dissertació fou seguida per ràdio per catalans de Madrid, París o Londres.

²⁷ Vegeu *El nostre feminisme*, pàg. 101 i 102.

²⁸ Vegeu Aurora Bertrana, «Feminisme», «art. cit.» i *El nostre feminisme*, pàg. 101. En el marc sociocultural de preguerra l'adjectiu *femení/na* delimitava tot el que feia referència a la dona. Això no obstant, sovint s'utilitzava amb una càrrega més significativa enllaçada amb l'exaltació de la feminitat com a qualitat per excel·lència de la dona. Per tant, Bertrana utilitza aquest mot amb un sentit que va més enllà de l'estrictament etimològic.

a esdevenir un grup de dones, amarades d'indignacions, poc o molt santes, que volen fer la guerra a l'home, reclamar tota mena de drets i llançar la flama abrindada del més ferotge feminisme.

Ni una cosa ni l'altra, però un poc de cada una.

Volem acoblar-nos sota el lema "Llibertat i Cultura" i educar-nos i instruir-nos sobre aquests aspectes concrets: Política, Dret, Higiene, Sociologia econòmica i moral, Art i Literatura, procurant-nos aquests ensenyaments per mitjà de cursos, conferències, converses i especialitzacions encomanades a tècnics de dintre i de fora del Club, però de reconeguda solvència. I, sobretot, desitgem portar al cor mateix del poble totes aquelles llums que manquen a la dona per fer-lo un xic menys desvalguda, instruint-la, procurant-li coneixements sobre higiene, lleis, l'abast dels seus drets, moral, economia i política.

En una paraula, contribuir amb totes les nostres forces a treure la dona del poble de la terrible ignorància que l'aclapara.

No li demanarem més que una petita atenció de tant en tant i li consagrem les més belles hores de les nostres vides.

Preguem, doncs, a totes les dones de bona voluntat, que se sentin aptes per a fer obra de cultura i sociologia, o simplement que simpatitzin amb els nostres ideals, que vulguin ajuntar-se amb nosaltres per a treballar intensament de cara a la nostra perfecció moral, espiritual i intel·lectual, i de seguida – un cop degudament orientades – de cara al poble per ajudar-lo en tot allò que calgui.

Lyceum Club de Barcelona no vol rivalitzar amb cap d'altra entitat, al contrari: aspira a ésser un factor més del gran producte femení [...]

Lyceum Club té un amplíssim programa a complir i el complirà, fidel a les normes que l'han engendrat.

Dones: estudieu aquest manifest, demaneu els nostres Estatuts; ells us diran prou clar dels nostres anhels, i si us sentiu amb cor de compartir-los amb nosaltres, acobieu-vos al Lyceum Club.

Això ens farà a totes més fortes.

Signen: Aurora Bertrana, Maria Pi de Folch, Enriqueta Sèculi, Anna Miret, Carme Cortès d'Aiguader, Mercè Ros, Montserrat Graner de Bertran, Isolina

Viladot, Leonor Serrano de Xandri, Maria Carratalà, Josefina Bayona de Cortès, Amanda Llebot.»²⁹

Juntament amb aquesta crida, trobem dues publicacions que reforcen la projecció del Club en què apareixen els noms de les integrants de l'entitat a la vegada que, i de forma recurrent, el d'Aurora Bertrana. Dirigida per Montserrat Graner de Bertran *Evolució* (subtitulat *Portantveu Femení*, òrgan de la Lliga Femenina per la Pau i la Llibertat)³⁰ i *Bondat-Bonté* (amb el subtítol *Periòdic literari i social bimensual, editat a profit dels pobres i sense feina per la Unió Femenina Franco-Catalana*)³¹ representaran una espècie de suport editorial al projecte cultural del Club. Des d'una perspectiva liberal, aquest tipus de publicacions pretenen ser una plataforma d'opinió i recolzament a l'obra sociocultural feminista d'esquerres. Així mateix, es vol fomentar la participació de totes les dones que vulguin aprendre i de les que, afavorides intel·lectualment, desitgin col·laborar en «l'anhel de perfeccionament moral i espiritual de l'ànima femenina» que promou el Lyceum Club.³²

Anna Miret s'adreça a la dona catalana des d'aquesta publicació perquè s'adscrigui al recentment fundat Club i subratlla que els projectes d'aquesta associació diuen molt a favor no solament de la dona «*que treballa*, sinó de la dona en general, ja que totes treballen en una o altra manera.» A més, ressalta que la dona no ha d'oblidar «que la casa és el fonament de la moralitat pública i

²⁹ «Manifest a les dones», *Evolució*, 11-VII-1931, núm. 10, pàg. 3-4. Així mateix, reproduïm un fragment de l'editorial d'aquesta publicació del 14 de novembre del mateix any en què observem com els ideals del Lyceum Club es reflecteixen en aquesta revista integrada per part de la Junta de l'associació: «Creiem que totes les dones de Catalunya correspondran en aquest anhel de perfeccionament moral i espiritual de l'ànima femenina. [...] Gosem esperar que el públic femení tan desitjós i necessitat de cultura general, ens afavorirà principalment amb llur simpatia.»

³⁰ Vegeu «Del nostre programa», *Evolució*, núm. 2, 8-III-1931, pàg. [1]. La revista presenta els objectius de llur creació entre els quals destaca fomentar una bona cultura ben orientada i conscient perquè és la base de tot. Així mateix, s'explicita que cal treballar per la pau, la justícia, la protecció dels infants, la implantació d'un ensenyament com el d'Anglaterra o el d'Alemanya, la creació d'un cos policial femení, la supressió de la prostitució, la reducció d'impostos i la defensa del vot femení.

³¹ Vegeu Aurora Bertrana, «De cara al poble», *Bondat-Bonté*, núm. 1, 7-VI-1934, pàg. 1. Solament es conserva el primer exemplar del 1934 en què l'escriptora presenta la publicació com a publicació popular i oberta a tot tipus de pensament i empena per un grup de dones amb un «esperit ample, lliure i cordial convençudes de la bona i profitosa obra social que es pot fer des de les columnes» d'aquest periòdic.

³² Vegeu l'editorial d'*Evolució*, 14-XI-1931, pàg. 1.

del bon govern dels Estats.»³³ De la mateixa manera, Aurora Bertrana amb *El nostre feminisme*, defensa per damunt de tot de la feina domèstica, la qual no ha de contrarestar el cultiu intel·lectual.³⁴ L'autora aposta, doncs, per un cert «casolanisme espiritual» que no ha de ser l'enemic de l'emancipació femenina i, així, fa una s'adreça a les catalanes perquè no s'oblidin de llurs obligacions familiars: «Dones amigues, menestres o treballadores, encara que us dediqueu al noble cultiu de l'intel·lecte, no negligiu ni la cuina ni els mitjans del marit».³⁵

Això a banda, veiem que tant en *El nostre feminisme* com en el *Manifest a les dones* i en les paraules de Miret, es fa palès que el Club parteix de principis democràtics com la igualtat i la llibertat. S'insisteix que l'associació vol treballar per a l'enriquiment espiritual de la dona en general i, en aquest sentit, Aurora Bertrana remarca que el Club s'adreça a totes les classes socials.³⁶ Afegeix que l'entitat vol fer una tasca social perquè al poble, a part de menjar i vestir, li cal un «raig de sol cultural». Al mateix temps, ataca les intel·lectuals de torre de vori, aquelles que haurien d'encapçalar la veritable «avançada femenina»,³⁷ ja que haurien de ser les promotores d'un projecte com el del Lyceum Club, això és, fomentar un organisme dirigit per dones instruïdes que eduquin les que no han pogut accedir a un cert nivell cultural. Bertrana, en canvi, es presenta com a soldat ras, com a escriptora sense títols acadèmics que va de cara al poble en tant que objectiu de la culturització.³⁸ La primera idea de la presidenta és

³³ Anna Miret, «Dones», *Evolució*, 24-X-1931, pàg. 8. Observem l'al·lusió a la construcció de la societat catalana, de la qual la dona és el pal de paller. Aquest concepte de base nacionalista és reiterat en els discursos de les intel·lectuals tant conservadores com progressistes. Vegeu *El nostre feminisme*, pàg. 102 i 113. Aurora Bertrana exalta el seny català com a procurador de la raça, cosa que vol dir que la dona ha de vetllar per al bé familiar que repercuteix directament en el regiment dels estats.

³⁴ Vegeu *El nostre feminisme*, pàg. 113.

³⁵ Vegeu Aurora Bertrana, *El nostre feminisme*, 113-114 i, de la mateixa autora, «Casolanisme espiritual», *La Humanitat*, 26-IV-1934, pàg. 8 i «La dona enfront el matrimoni», *La Humanitat*, 12-VI-1934, pàg. 5.

³⁶ El terme *espiritualitat* i els seus derivats són recurrents en la conferència de Bertrana i també en els discursos culturals de l'època. L'escriptora usa aquests termes en tant que estableix una contraposició entre l'enriquiment de l'intel·lecte i l'enriquiment material. D'aquesta manera, treballar per a l'esperit femení significa culturitzar-lo, cosa que no tan sols beneficiarà l'ànima intel·lectual de la dona sinó que a més, contribuirà al benestar del nucli familiar.

³⁷ Per a les dues últimes cites vegeu *El nostre feminisme*, pàg. 101.

³⁸ Vegeu *El nostre feminisme*, pàg. 100-101. Vegeu, també, Aurora Bertrana, «De cara al poble», «art. cit. Els propòsits d'aquesta revista s'adiuen amb els de la conferència a l'Ateneu Barcelonès. Així, Bertrana presenta aquesta publicació bilingüe integrada per dones «amb un esperit ample, lliure i cordial, convençudes de la bona i profitosa obra social que pot realitzar-se des de les columnes d'un periòdic obert a tots els camps de la intel·ligència, llevat de les polèmiques polítiques o religioses».

distanciar-se d'entitats burgeses i, per això, aclareix que l'associació vol dirigir-se a les esferes populars ja que són les, realment, desfavorides.

Això a part, des de la distància històrica amb què cal entendre les paraules de Bertrana, cal matisar la democràcia que enaltia el Club. En primer lloc, l'escriptora concep l'entitat d'acord amb una igualtat d'oportunitats per a totes les associades que vulguin instruir-se i que no hagin pogut gaudir d'una educació digna i, en segon lloc, entén la democràcia en tant que s'admet qualsevol tipus d'ideologia. Amb tot, el sentit democràtic i d'igualtat s'ha de concebre dins del camp d'actuació del Club, i no en referència a una o altra ideologia política o enterament feminista que exaltés la igualtat entre sexes.

Tot i així, amb una consciència engatjada, Aurora Bertrana declara que el Lyceum Club és apolític i que procura per a l'esperit femení que ha d'humanitzar l'home no solament per al bé familiar sinó també per al bé social.³⁹ En nom de l'associació, declara que una bona instrucció és primordial ja que la dona és essencialment educadora. La seva influència resulta crucial dins i fora de la llar. Per això, segons *El nostre feminisme*, una bona orientació femenina és la clau per al bé de la col·lectivitat. Per tant, l'objectiu de l'associació no és lluitar per al benestar material del poble català ni de la classe mitjana.

Per tant, el Lyceum Club impulsa un feminisme que vol ser concebut solament en tant que obra de cultura. Abans d'endinsar-se en el cos pròpiament dit de la dissertació, Bertrana aclareix que l'associació és apolítica i deslligada de qualsevol moviment social. Quan parla, doncs, d'igualtat, llibertat i democràcia, la primera presidenta del Club es refereix a l'esperit obert de l'entitat i a la voluntat que sigui un punt de confluència entre totes les dones que desitgin fer front comú. Així, la llibertat per un costat i, la igualtat per l'altra, equivalien a l'abast popular a què aspirava l'associació.

Això a banda, Aurora Bertrana aclarirà que la igualtat de sexes no suposa que la dona tingui els mateixos drets que l'home sinó que té el mateix nombre de drets. La dona votarà i sortirà un xic de l'esfera casolana però el seu paper principal continuarà reduint-se a l'àmbit casolà. La base de tot plegat, segons *El*

³⁹ Vegeu el míting de 1933 d'Aurora Bertrana per a ERC a *La Humanitat*, «art cit.» en què sobretot remarca que la dona, en participar en la política, ho farà amb humanitat ja que hi aportarà el «sagrat sentiment de les llars».

nostre feminisme, rau en el fet que existeix una diferència de qualitat i no de quantitat entre ambdós sexes.⁴⁰ Per això la proposta feminista de l'escriptora amb la conferència de l'Ateneu Barcelonès malgrat que presenti una aparent modernitat amaga un rerefons conservador.

La precisió de Bertrana s'adiu amb la d'altres feministes com Rosa M. Arquimbau. Per a aquesta escriptora, el feminisme de debò és el que es fa per convicció, per amor, perquè fer cultura és fer feminisme democràtic i sincer.⁴¹ Arquimbau coincideix amb el discurs de Bertrana ja que pensa que perquè tota causa sigui veritablement feminista i perquè el feminisme tingui raó d'ésser, cal treballar organitzant conferències i cursets. En aquest cas, el club és la millor opció per tal que tota dona pugui proclamar-se feminista però sense caure en confusions o malentesos. Arquimbau exposa de manera precisa els ideals feministes que s'emmirallen en les paraules d'Aurora Bertrana l'octubre de 1931:

«DEMOCRÀCIA vol dir tractar-te amb tots els teus germans i fer-los tots iguals a tu.

FEMINISME vol dir despertar l'esperit de la dona cívicament, moralment i intel·lectualment.

FEMINISME democràtic vol dir, doncs, això, procurar per a la dona tots els avantatges que reporta la consciència, la civilitat i la personalitat. Procurar, en una paraula, que la dona tingui criteri, tingui pàtria i sigui una dona i no una màquina o una femella.»⁴²

Havent definit que el feminisme del Lyceum Club es regeix únicament per l'objectiu d'espiritualitzar la dona, Bertrana estructura el parlament en dos blocs. En primer lloc, retrocedeix en el temps per retratar la letargia intel·lectual

⁴⁰ Vegeu *El nostre feminisme*, pàg. 110. Aurora Bertrana es recolza en les paraules de Gina Lombroso segons les quals la intel·ligència de l'home i la dona és diferent qualitativament.

⁴¹ Rosa M. Arquimbau, «Del feminisme» dins la secció "Film & Soda", *La Rambla*, 9-XI-1931, pàg. 7. L'articulista celebra l'atmosfera creativa feminista perquè a Barcelona proliferen conferències i cursets, i alhora, es creen associacions per a les dones. A més, critica els homes que es riuen d'aquestes accions i ironitza sobre la galanteria d'alguns diputats que no es prenen seriosament la tasca constructiva i política de les dones.

⁴² Rosa M. Arquimbau, «Superstició», *La Rambla*, 14-IX-1931, pàg. 9. Arquimbau fins i tot qualifica el feminisme com un «doctrina sagrada» i esmenta la tasca de les impulsores del Lyceum Club a Madrid, les quals han creat l'Associació Femenina de Cultura que vol afavorir les dones humils i les treballadores.

en què es trobava la dona espanyola i, a continuació, retrata un present perillós en què el recent atorgament de certes llibertats per a la dona pot desembocar en un feminisme exagerat.

Amb el títol *El que la dona espanyola ha estat fins ara*, la primera presidenta del Club reflexiona sobre el retrocés intel·lectual que viu la dona espanyola envers les europees a causa d'una «feminitat mal compresa».⁴³ En aquest sentit, critica la imatge de bona esposa seriosa, «religiosa i econòmica» com a ideal femení que encara interessa als petits burgesos catalans.⁴⁴ Bertrana afegeix que, deixant de banda la tasca purament procreadora, la dona vivia en un cercle de por i supersticions en què no podia mostrar cap mena de passió carnal ni espiritual encara que fos envers el marit legítim.

La influència dels confessors i de l'Església acabava d'arrossegar la dona cap a la pobresa espiritual i, per a l'escriptora, l'educació dels pares i l'escolar accentuaven l'endarreriment cultural. Així, l'ànima femenina restava apocada perquè tant la passió carnal com l'espiritual li eren vedades. La dona havia de refugiar-se en l'oració mentre que l'espòs anava a cercar les gràcies d'una altra.⁴⁵ Segons Bertrana, entre la dona domèstica i la pública no hi havia un punt de conciliació, per la qual cosa, la tipologia femenina es reduïa a la dona pública, la domèstica i la beata. A més, la inadequada formació de la dona provocava que molts matrimonis acabessin fracassant.⁴⁶

Per tant, el Lyceum Club vol treballar per trencar amb aquests tipus femenins. Entre les perfectes casadores que tan sols s'ocupen de la llar, anar al cinema amb les amigues o mirar aparadors i la dona pública, per a la primera presidenta de l'associació, cal que hi hagi alguna espècie de confluència, el qual solament pot ser possible mitjançant l'amor. D'aquesta manera, segons *El*

⁴³ Vegeu Aurora Bertrana, *El nostre feminisme*, pàg. 103.

⁴⁴ *Ibidem* pàg. 104.

⁴⁵ Vegeu Aurora Bertrana «La prostitució organitzada», 6-VII-1934, pàg. 8 i «La prostitució lliure», 18-VII-1934, pàg. 3 dins «Temes femenins» a *La Humanitat*. L'escriptora manifesta que està en contra de l'abolició de la prostitució perquè creu que subsistirà clandestinament. Afegeix que mai es podrà vèncer i que cal que les mares eduquin sexualment llurs filles perquè no hi caiguin. Maria Pi de Folch li respon des del mateix periòdic amb «Carta oberta a la senyora Bertrana», 11-VII-1934, pàg. 3. L'articulista afirma la seva adhesió a la campanya per a l'abolició de la prostitució ja que creu que això enfortirà la unió entre l'home i la dona. Finalment, replica Bertrana perquè no està d'acord que aquestes dones no sàpiguin fer res més per guanyar-se la vida.

⁴⁶ Vegeu Amanda «Endavant», *Evolució*, 23-V-1931, pàg. 7. L'autora ataca el tipus de dona «obcecada per les estampes o els besos del cinema» i els homes que segueixen l'adagi: «Busca't la dona més petita, més pobra i menys intel·ligent que tu».

nostre feminisme, el «primer afany llibertador de la dona ha estat en pro de l'amor».⁴⁷ Per tot plegat, Aurora Bertrana conclou que els matrimonis fracassen perquè encara existeix el *ritornello* que la dona, com més «burra», millor, cosa que provoca que manqui el caliu espiritual a tantes llars i que existeixi un divorci moral.⁴⁸

Ara bé, segons la conferència de l'autora en nom del Lyceum Club, aquesta dona no ha de cenyir-se a «posar fills al món, anar ben vestida i alimentada».⁴⁹ La dona ha de ser mare, de fet, ha de ser la mare dels fills de Catalunya als quals ha d'educar per al bé comú de la societat, ha de desbancar-se de la influència del confessor i de la tutela dels pares per completar-se amb l'home i per combatre la catàstrofe domèstica. L'entitat vol potenciar un tipus de dona bella, intel·ligent i que no obliidi que principalment és esposa i mare. La veritable dona és aquella que continuarà cuinant, rentant plats, es mantindrà bella per al marit, però a més, entre la cuina i l'alcova passarà pel centres culturals i la Universitat.⁵⁰

Conseqüentment, si abans ja existien les feministes «de te amb pastes i roperos de quincalla» o, ara, les que fan «feminisme per snobisme»,⁵¹ amb el Lyceum Club, Bertrana proposa crear un espai en què l'aspiració màxima sigui «la cultura de l'esperit femení» lluny de qualsevol afany polític, religiós, moral o material.⁵² La dona és més que «un escarràs domèstic» i procreadora de la raça, és la companya de l'home i per això no va a lluitar contra ell sinó que desitja unir-s'hi per caminar plegats gràcies a l'amor.⁵³

La primera presidenta del Club al·ludeix a l'enriquiment de l'esperit femení en tant que capaç d'enfortir els lligams entre sexes. D'aquesta manera, s'acosta a un discurs nacionalista ja que s'adreça a les dones com a puntals

⁴⁷ Vegeu Aurora Bertrana, *El nostre feminisme*, pàg. 106.

⁴⁸ *Ibidem*, vegeu nota a peu de pàgina 296, pàg. 113.

⁴⁹ *Ibidem*, pàg. 105.

⁵⁰ *Ibidem*, pàg. 108.

⁵¹ Vegeu de Rosa M. Arquimbau, «Feminisme republicà», *La Rambla*, 20-IV-1931, pàg. 13 i «Adhesió femenina a la República Federal», *La Rambla*, 27-IV-1931, pàg. 12. L'escriptora col·labora en aquest periòdic amb la secció "Film & Soda" en la qual exposa clarament quina és la seva concepció de feminisme. Insisteix en fer «feminisme de debò» arran de la proclama de la República i ataca intel·lectuals conservadores com Carme Karr al capdavant d'Acción Femenina.

⁵² Vegeu Aurora Bertrana, *El nostre feminisme*, pàg. 114.

⁵³ *Ibidem*, pàg. 4. Vegeu, també, Rosa M. Arquimbau, «Feminisme republicà», «art. cit.». L'articulista afirma: «La dona no és una màquina de tenir fills. És la mare, la mare dels fills de Catalunya. Per amor a Catalunya, la dona catalana ha d'ocupar un lloc d'honor al món.»

del país. Elles són les primeres responsables dels fills que algun dia esdevindran els homes que governaran, perquè com l'escriptora afirma «per damunt de tot no oblidem que som nosaltres les vetlladores de la llar i de la llar surten els futurs actuadors socials i polítics. Fem política, si voleu, però política moral, econòmica i cultural.»⁵⁴

Un any més tard, i amb Carme Monturiol al capdavant del Lyceum Club, es continua amb aquest tret distintiu de l'associació segons el qual «solament l'amor és creador».⁵⁵ Un amor però que juga a dues bandes: en primer lloc, procura per una educació adequada per a la dona, la qual ha de trobar en el club un «segon home» i, en segon lloc, aquest amor forjarà la col·laboració entre ambdós sexes malgrat que hagin de complir missions diferents en la societat. Així doncs, la segona presidenta del Club segueix refermant la idea que expressa Bertrana en *El nostre feminisme* segons la qual, el primer pas envers l'emancipació femenina fou d'«alliberament sentimental».⁵⁶

Això a banda, en la conferència de l'Ateneu Barcelonès de 1931, s'ataca els pares de l'Església com a principals responsables de l'endarreriment femení i de la mala influència que representen per a la dona. De fet, és en aquest punt que podem considerar que el feminisme del Club es desvincula dels pòsits cristians que encapçalaven les primeres associacions feministes.⁵⁷ Bertrana afirma que la religió ha de sentir-se de manera sincera, per la qual cosa la dona no ha de ser devota per tenir més clients a la botiga o per ser ben vista. Conseqüentment, l'escriptora referma el desig de l'associació de no vincular-se a cap ideologia política o religiosa de manera explícita, cosa que no s'ha de contradir amb l'esperit obert i d'acceptació de qualsevol doctrina.

⁵⁴ Aurora Bertrana, «Ja podem votar», *Evolució*, núm.16, pàg. 2.

⁵⁵ Anna Murià, «Carme Monturiol i Puig, presidenta del Lyceum Club. La seva qualitat en literatura i les seves idees sobre la formació social de la dona» dins la secció «Femina 1932», *La Rambla*, 21-IX-1932, pàg. 11. Vegeu, també, Aurora Bertrana, *El nostre feminisme*, pàg. 104 i 114.

⁵⁶ *Ibidem*, pàg. 108. Pensem que sobretot el Club anava adreçat a preparar la dona principalment per a la vida de casada.

⁵⁷ Vegeu els primers tipus d'associacions que vetllaven per enfortir els lligams entre la dona i l'Església a Mary Nash, *op. cit.*, pàg. 228-232. Entre aquestes trobem, com a exemples, Acció Catòlica de la Dona (1919) o, dins el món professional, Orientació Catòlica d'Oficinistes (1928). Si en un primer moment aquestes associacions tractaven d'exercitar la formació, la beneficència i la protecció de dones i infants contra els vicis socials, més endavant es centraren en potenciar la presència de la dona en qualsevol camp d'actuació per tal de prevenir que aquesta es distanciés de la tutela de l'Església per culpa de les transformacions socioeconòmiques.

De fet, el terror que imposava l'Església era una de les preocupacions cabdals no tan sols de Bertrana sinó també de les feministes d'esquerres. En ple atorgament del vot, els sectors monàrquics cercaven la dona perquè els afavorís gràcies a les influències del pare espiritual. Amb *El nostre feminisme*, Bertrana reflecteix la polèmica suscitada sobre si la dona estava prou preparada per a votar. Per això, no és estranya la crida reiterada a la responsabilitat de la dona que vota per primer cop. Les mateixes intel·lectuals d'esquerres s'abocaren de ple a adreçar-se a la dona perquè fos prou conscient del dret atorgat.⁵⁸

Aurora Bertrana demostra amb *El nostre feminisme* que cal combatre la ignorància perquè la dona encara no està prou preparada, necessita una orientació gràcies a la qual pugui decidir lliurement. Per tant, recolza Victoria Kent⁵⁹ en declarar que el vot femení és precipitat perquè els confessors i l'Església poden desviar-lo contra els interessos de la dona.⁶⁰ D'aquesta manera, el sufragi universal no representa tant una revolució politicosocial sinó que es converteix en un camp de batalla on la dona és l'objectiu principal. Conservadors i liberals busquen el vot femení més com a benefici de partit que no pas com a necessari per a una societat que es qualifica de moderna enfront de les europees.⁶¹

⁵⁸ Vegeu, entre d'altres articles citats, Enriqueta Sèculi, «Les dones i el moment polític», *La Nau*, 8-III-1931, pàg. 6, Aurora Bertrana, «La dona i la política», *La Humanitat*, 5-XII-1933, pàg. 8, Montserrat Jordi, «L'Estatut de Catalunya» dins la secció «Ciutadania femenina», *La Rambla*, 20-VI-1931, pàg. 7 i Rosa M. Arquimbau, «Les dones per l'Estatut de Catalunya», *La Rambla*, 28-VII-1931, pàg. 1.

⁵⁹ Un dels debats més rics sobre la participació de la dona en la política era la contraposició entre Victoria Kent que apostava perquè la dona encara no estava preparada per al vot, i Clara Campoamor que defensava el vot femení ja que, segons ella, també hi ha homes mancats de cultura que voten. Altres intel·lectuals conscienciades amb la responsabilitat atorgada a la dona també reflexionaven sobre l'atorgament del vot. Vegeu A. Rovira i Virgili, «El vot de les dones», *La Nau*, 2-X-1931, pàg. 2 i Enric Palau, «Les dones i el dret al sufragi. Maria Carratalà considera prematur l'atorgament del vot.», *La Nau*, 6-X-1931, pàg. 1.

⁶⁰ El perill de les influències de l'Església era la màxima preocupació per als sectors d'esquerra. Vegeu, entre d'altres, R[osa] M[aria] A[rquimbau], «Reportatges de *La Rambla*. Les dones davant el problema polític de Catalunya. Aurora Bertrana, Carme Monturiol, Carme Espinosa, Leonor Serrano i Maria Teresa Vernet opinen», *La Rambla*, 6-VII-1931, pàg. 10, «L'Enigma femení. Una batalla a les Corts Constituents. Les dones diputades al Parlament de la República diuen...», *La Rambla*, 5-X-1931, pàg. 13 i 14, «Les nostres dones també opinen sobre el vot femení. Aurora Bertrana, Anna Murià, M. T. Gibert, R. M. Arquimbau. M. Ester Cadefaus, M. Xirgu, Leonor Serrano», *La Rambla*, 12-X-1931, pàg. 7 i Irene Polo, «Com veuen algunes dones catalanes l'any 1932 el primer que estrena la República i que inicia una nova era per al nostre Feminisme» amb el subtítol «Any nou, vida nova. Ara va de debò» dins la secció «Les dones intervenen...», *La Rambla*, 28-XII-1931, pàg. 19. En el darrer article Bertrana afirma: «La política serà per la dona durant molt de temps, un nou sistema per a lluir i caçar homes».

⁶¹ Vegeu, entre d'altres, Rosa M. Arquimbau, «Adhesió a la República federal», «art. cit.».

Malgrat que el Lyceum Club no volgués ser polític, en les paraules de la primera presidenta s'entreveuen aquestes ànsies de fer conèixer que la dona ha de ser companya de l'home i que l'ha d'espiritualitzar en allò que faci. El cert és que el 1933, des de les files d'Esquerra Republicana de Catalunya i desvinculada del Club, l'escriptora manté els mateixos convenciments que en *El nostre feminisme*. Així, encara pensa que cal una educació per a dones i infants desfavorits i exalta la capacitat de la dona d'humanitzar l'home en tot allò que faci. Per tant, vinculada o no a la política, Bertrana defensa un tipus de feminisme que perdura al llarg del període de preguerra.

Això a part, la primera presidenta del Lyceum Club apunta que l'entitat no és regida per cap director polític, moral ni espiritual perquè confia en les associades com a dones intel·ligents i «aptes per a dirigir llurs consciències i llurs idearis». ⁶² A més, afegeix que hi seran acceptades qualssevol tesis filosòfiques, religioses o polítiques ja que volen que l'associació no sigui limitada. ⁶³ En aquest sentit, cal que puntualitzem que, encara que establim una diferència entre associacions feministes d'esquerres i de dretes, hem d'incidir en el fet que totes elles es declaraven apolítiques. Titulars del tipus «No volem parlar de política» sovintegen en entitats i declaracions d'un i altre costat. ⁶⁴

El cert és que la dona participava en la política sota burles i sospites. Malgrat la irrupció a les Corts (pensem en Margarida Nelken, Victoria Kent o Clara Campoamor com a primeres diputades) a la dona, no se la prenia seriosament. ⁶⁵ Bertrana declarà que «no solament les dones mancaven en general d'educació política, sinó que homes i dones estaven mancats «d'educació sexual» pel que fa al coneixement d'uns i altres. ⁶⁶ Al seu entendre,

⁶² Vegeu Aurora Bertrana, *El nostre feminisme*, pàg. 114.

⁶³ Vegeu Montserrat Graner de Bertran, «Un aclariment», *Evolució*, 27-VI-1931, pàg. 1. L'articulista afirma que «dir feminista és afirmar dona que pensa» i que, per tant, dins de les associacions és lògic que hi hagi diferents ideologies polítiques perquè la dona no està buida d'idees. Vegeu, també, «Carme Monturiol i Puig, presidenta del Lyceum Club. La seva qualitat en literatura i les seves idees sobre la formació social de la dona», «art. cit.». La segona presidenta del Club, confirma el caràcter apolític de l'entitat però declara que la dona ha de pertànyer a un partit, cosa que l'orientarà i evitarà que actuï a la lleugera.

⁶⁴ Vegeu l'editorial de *La Dona Catalana*, núm. 317, 30-X-1931, pàg. [1].

⁶⁵ Vegeu Aurora Bertrana, dins la secció «Temes femenins» de *La Humanitat*, «La dona i la política», «art. cit.», «Incompatibilitats», 12-XII-1933, pàg. 8 i «Primitivismes», 17-XII-1933, pàg. 8. L'escriptora dubta de la «sinceritat estricta» de l'atorgament del vot ja que considera que el sufragi universal ha afavorit els interessos ètics i revolucionaris d'alguns partits. Vegeu, també, Domènec Guansé, «L'activitat de la dona», *La Nau*, dins la secció «Del matí al vespre», 6-III-1931, pàg. 1.

⁶⁶ Aurora Bertrana, «Incompatibilitats», «art. cit.»

aquest és un dels factors més importants per dur a terme la col·laboració social entre ambdós sexes. Per a ella, mentre existís qui posés dins un mateix sac «els ases, els bandits i les dones»⁶⁷ es demostrava que potser les dones espanyoles no estaven preparades per fer política, però els homes, tampoc.

Des de les esquerres, es considera la importància que suposa el fet que la dona vagi a votar però, alhora, se subratlla que ha d'actuar segons el seny que li pertoca com a procuradora del bé social i patriòtic.⁶⁸ Bertrana ho constata a *El nostre feminisme* ja que afirma que el Lyceum Club correspon a aquest afany de conreu intel·lectual que farà que la dona voti, decideixi i actuï segons el que li dicti la pròpia consciència i no la del confessors espirituals. Per tant, el Club vol consolidar un model de dona amb personalitat.⁶⁹

Per això, a l'Ateneu Barcelonès, assenyala que té por del vot femení perquè perilla sota el poder de la moral catòlica, cosa que també és contraproduent per a l'emancipació de la dona. L'Església no veu amb bons ulls els nous costums perquè sortir de casa, treballar o senzillament realitzar-se més enllà de la llar suposa una amenaça per a la institució familiar i, alhora, perjudica la imatge maternal i el prototipus de feminitat.

D'altra banda, fixem-nos que a *El nostre feminisme* Bertrana també apel·la a la feminitat com a substantiu carregat de sentit. Aquest terme és essencial en la cultura femenina dels anys trenta. La primera presidenta del Club, utilitzà el mateix cos de la conferència de 1931 un any més tard sota el títol *Feminitat i feminisme*.⁷⁰ Aquest fet no és estrany perquè l'exaltació de la feminitat com a qualitat inherent de la dona sovintreja durant aquest període. Conservadors i progressistes exalten aquest valor de la dona, aquest ésser *ben femenina* com a virtut per excel·lència. Lògicament, el terme adopta significats diferents en un o altre cas. Per Aurora Bertrana, aquest mot s'associa al simple

⁶⁷ Vegeu Aurora Bertrana, «Primitivismes», «art. cit.» i Carles Soldevila, «L'extremisme femení», *La Rambla*, 28-XII-1931, pàg. 9. L'escriptor afirma que la dona no pot produir efectes inesperats i imprevisibles per a la política perquè és massa apassionada o massa sentimental.

⁶⁸ Vegeu Anna Murià, «Carme Monturiol», «art. cit.» i les editorials de Montserrat Graner de Bertran a *Evolució*: «Perquè volem el vot les dones I», 22-III-1931, pàg. 1, «Perquè volem el vot les dones II», 11-IV-1931, pàg. 1-2, «Perquè volem el vot les dones III», 9-V-1931, pàg. 1-2.

⁶⁹ Vegeu Aurora Bertrana, «Impersonalitat» dins «Temes femenins», *La Humanitat*, 5-VI-1934, pàg. 3. L'autora reflexiona sobre l'actitud de la dona que no ha d'actuar com a imitadora dels pares i els marits sinó que, encara que coincideixi amb els ideals masculins, ha de comportar-se de manera diferent.

⁷⁰ Vegeu Aurora Bertrana, *El nostre feminisme*, pàg. 103.

fet de ser dona i no sortir-se de les qualitats essencials de l'esperit femení.⁷¹ Afirmar que tant *feminisme* com *feminitat* són perfectament compatibles.⁷² En la conclusió del discurs de 1932, Bertrana anima la dona perquè sigui feminista per enlairar-se pel damunt dels deures domèstics, i prou femenina per «eixir de pressa de la Universitat, del club o de la biblioteca a l'hora santa i solemne dels àpats familiars.»⁷³

Reproduïm les paraules de l'escriptora que, des de les pàgines de *La Humanitat* on col·laborava amb la secció titulada de manera significativa "Temes femenins", refermen l'exposat tant en l'Ateneu Barcelonès el 1931 com en l'Ateneu de Sant Andreu un any més tard:

«Jo no trobo una gran diferència entre *feminitat* i *feminisme*, però si ho demaneu a cent persones, noranta-nou us respondran que la dona molt *femenina* és aquella que és *molt dona*, molt *de casa*, coqueta, sensual... i la *feminista* és la que s'estima més semblar-se a un home, que li agrada de manar, que lluita per alliberar-se, i a la qual els homes no interessin. Si la definició fos exacta, crec que no hi hauria cap home que pogués ésser feminista, i cap dona intel·ligent deixaria de comprendre'l.

Aquesta exageració popular ha engrandit el fantasma feminista fins al punt d'esverar sincerament un gran nombre d'homes. [...] El feminisme no vol dir l'abandó de la llar ni la prèdica continuada de les reivindicacions femenines. Al meu entendre, una dona pot ésser *feminista* sense deixar d'ésser *femenina*. Per poc sentit comú que les feministes posseeixin comprendran tot d'una els avantatges que comporta ésser dona amb gràcia i dignitat. El que jo trobo trist i depriment és aquell feminisme tan conreat en terres ibèriques, al qual jo em permetria d'anomenar *femellisme*. [...]

Si el feminisme i la feminitat poden crear un tipus de dona moderna, conscient i educada i instruïda que combini l'amor, la família i la llar amb

⁷¹ *Ibidem*, vegeu la nota 274, pàg. 103.

⁷² Cal matisar aquests dos conceptes que s'usaven durant aquests anys per tal de referir-se a allò propi de la dona. És il·lustratiu el fet que, des dels sectors més conservadors, els dos termes fossin considerats antitètics, vegeu-ho, per exemple, a Manuel Brunet, «Feminismes», *La Veu de Catalunya*, 3-III-1933, pàg. 1. Al mateix temps, en boca de la dona moderna de l'època, ambdós mots podien complementar-se perfectament. Vegeu Aurora Bertrana, *Feminitat i feminisme*, Ateneu de Sant Andreu, 1932 i Cecília A. Mántua, «¿Feminidad o feminismo?», dins *Laya. Magazine moderno*, febrer del 1936.

⁷³ Vegeu, a *El nostre feminisme*, la nota 296, pàg. 113.

l'espiritualització i l'emancipació de la dona; el conreu del *femellisme* serà contràriament un obstacle insuperable al desenvolupament social, econòmic i polític de la dona. [...] La diferència entre la *feminitat* i el *femellisme*, consisteix en la diferenciació de les valors femenines. [...] La companyonia, l'amistat, la col·laboració entre l'home i la dona —en el sentit més ample, social i espiritual — exigeix que ambdós oblidin sovint l'atracció sexual que anula l'encís d'hores més serenes. [...] Quan la nostra cultura social ens permeti una companyonia ben ample entre ambdós sexes, els homes i les dones podran encarar-se amb el mot *feminisme* sense tapar-se el rostre ni esquinsar-se les vestidures. I l'atractiva *feminitat*, podrà conservar tot l'encís dignificador que la seva etimologia exigeix.»⁷⁴

Sota el terme *femellisme*, Bertrana abraça totes aquelles dones mancades de feminitat contraposades a les dones modernes, aquelles que desitja potenciar el Lyceum Club perquè uneixen els valors femenins amb els feministes.⁷⁵ Es tracta, doncs, de la combinació del bon fer familiar, amb la instrucció i el cultiu de l'espiritualitat. El *femellisme* és l'enemic del progrés social, econòmic i moral. La feminitat ben compresa és la conciliació entre la bellesa i la intel·ligència passades per un filtre crucial que és l'amor. D'aquesta manera, des de l'esquerra, es defensa una feminitat compromesa amb el feminisme que no vol dir manar ni desinteressar-se pels homes. En canvi, per als sectors més conservadors, òbviament *feminitat* és antònim de *feminisme* perquè declarar-se feminista comporta un perill per al nucli familiar.⁷⁶ Veiem, les paraules de Rosa M. Arquimbau, segons les quals un i altre mot poden compenetrar-se perfectament en la dona d'esperit modern i liberal que obra per la causa feminista però que no oblida el do de la feminitat:

⁷⁴ Aurora Bertrana, «Feminitat i feminisme», *La Humanitat*, 7-1-1934, pàg. 8.

⁷⁵ Vegeu Manuel Brunet, «Feminismes», «art. cit.». L'articulista fa referència a les dones que es masculinitzen equiparant-les a les que ocupen feines diverses en contra de les que encara s'exhibeixen com objectes de luxe. Segons l'autor, entre unes i altres mai es posaran d'acord i, per això, tranquil·litza els «antifeministes» dient-los que la dona no governarà mai perquè, de fet, per a ell, que les dones portin pantalons també és una manera d'exhibir-se.

⁷⁶ M. Aurèlia Capmany, *La dona. Obra completa*. Barcelona, Columna, núm. 7, 2000. Vegeu, especialment, «El feminisme, ara», pàg. 765-766. L'escriptora contraposa l'arma infal·lible dels sectors reaccionaris, que és l'exaltació de la feminitat, enfront de la dona moderna que entenia que ésser femenina era sinònim de tocar de peus a terra, no caure en perills bovaristes i no oblidar les qualitats inherents del seu sexe.

«La veritat és que hem parlat molt de Feminisme i molt poc de Feminitat. Feminisme i Feminitat, dues paraules que sempre haurien d'anar unides, però que – ai!- no hi van gairebé mai. [...] A despit de tots els modernismes, moltes de les nostres feminitats encara duen coll planxat. [...] Feminitat! El triomf del Feminisme ha d'ésser aquest. Demanar i no exigir, però demanar en una forma que no deixi lloc a negatives ni a dubtes. [...] Són una colla de coses les condensades en la paraula Feminitat. És la gràcia del riure i el parlar, el to de veu amable, una paraula en el moment precís o la discreció del callar oportunament. L'oportunitat del callar, del somriure o d'un gest, té un mèrit. Moltes vegades un gros mèrit.

I sempre quedarà més femenina una dona com més suau demani una cosa. Les Feministes que preguen cops de puny damunt la taula i fan la veu gruixuda, per semblar més fortes, que desin. Allò del sexe feble serà veritat o no, però als homes els fa una certa il·lusió i nosaltres podem utilitzar perfectament aquesta il·lusió en benefici dels nostres disigs.»⁷⁷

Així doncs, l'escriptora enalteix la conjuminació d'ambdós mots que, com Bertrana, reconeix que han d'anar units però que gairebé no els hi troben mai. La idea que ésser feminista vol dir masculinitzar-se i culpar l'home de l'opressió en què vivia la dona fins ara, plana sobre una feminitat que només era entesa en detriment del feminisme. Aurora Bertrana especifica que ésser ben femenina no vol dir desvincular-se de la causa feminista i, ans al contrari, fer un cop de puny a la taula i oblidar les feines preestablertes pot desembocar en un feminisme extrem. Les dues autores descriuen el terreny perillós en què es mou aquesta feminitat.

Amb tot, Bertrana alerta sobre aquest *femellisme* o aquest *feminisme exagerat*⁷⁸ ja que són els enemics per al bon funcionament no tan sols del Lyceum Club sinó de tot aquells que creuen que totes les que es declaren feministes han d'ésser per aquesta mateixa declaració de principis, poc femenines. Així, una i altra banda, progressistes i reaccionaris, esgrimeixen arguments que s'ajusten a llurs interessos de manera recurrent en tant que es parla d'allò relatiu a la dona. D'aquesta manera, Domènec Guansé també

⁷⁷ Rosa M. Arquimbau, «Feminisme, feminitat i confidències», *La Rambla*, 25-I-1932, pàg. 5.

⁷⁸ Aurora Bertrana, *El nostre feminisme*, pàg.109.

afirma que la màxima qualitat de la literatura femenina és aquesta feminitat que la fa peculiar.⁷⁹ A l'altre costat, la dolcesa i l'amabilitat equivalen a la força de la feminitat perquè és el que atrau els homes com a qualitats idiosincràtiques de la dona ideal.⁸⁰

En aquest sentit Aurora Bertrana, per tal d'acabar d'arrodonir quin és el feminisme del Lyceum Club, fa referència a aquelles apassionades que van més enllà de les llibertats atorgades. La primera presidenta de l'associació critica les «*massa feministes*»,⁸¹ cosa que li comporta alertar sobre l'«avalanxa»⁸² revolucionària després de la qual espera que hi hagi una calma.

Al mateix temps, afirma que el feminisme del Club no vol anar contra els homes com les feministes radicals segons les quals l'home és el responsable de l'endarreriment femení, sinó que Aurora Bertrana afirma que si la dona viu en aquesta letargia intel·lectual és perquè ella hi ha contribuït. Per això, manifesta que l'entitat és oberta a tothom i que espera que s'hi afegeixin més homes dels que ja les han recolzades.⁸³

D'acord amb aquest plantejament, Bertrana pensa que l'home i la dona han estat fets per a completar-se, per la qual cosa encara que la dona surti a prendre part del moviment social, no ha de fer una vida exactament igual a la de l'home ja que això comportaria anar contra el mòbil principal de l'existència: l'amor. Cal, doncs, emancipar-se d'una manera prudent i assenyada. Després de les seves activitats socials, la dona ha de sentir-se orgullosa de retornar a la llar per realitzar les tasques que li són pròpies. Segons *El nostre feminisme*, si l'home i la dona tinguessin les mateixes activitats desapareixeria la diferència, això és, la clau per al bon funcionament de la família.

Bertrana parteix de la diferència de gènere per legitimar que precisament «l'home estima en la dona i la dona en l'home el contrast».⁸⁴ Així demostra com l'emancipació de la dona s'ha de concebre cautelosament en una societat en

⁷⁹ Domènec Guansé, «Feminitat i feminisme», «art.cit.» Vegeu també Manuel Valldeperes, «Feminisme i feminitat», dins la secció «Del matí al vespre» a *La Nau*, 14-III-1931, pàg. 1 i la resposta a aquest articulista sobre la «superioritat masculina» d'Anna Murià, «La veritat», dins la secció «La Llar i la Societat», *La Nau*, 17-III-1931, pàg. 4.

⁸⁰ Ramon Ayné, «La dona ideal», *La Dona Catalana*, núm. 306, 14-VIII-1931, pàg.[5].

⁸¹ Vegeu Aurora Bertrana, *El nostre feminisme*, pàg.106.

⁸² *Ibidem*, pàg. 110.

⁸³ Vegeu Aurora Bertrana, «L'insolent», *Evolució*, 8-VII-1931, pàg. 2. L'autora critica els homes que solament es fixen en les coquetes i frívols contraposades a la dona de poble i a vídues que treballen fervorosament per pujar els fills

⁸⁴ Vegeu *El nostre feminisme*, pàg. 110.

què encara es defensa el sistema patriarcal al costat d'idees que podríem considerar més progressistes. De fet, el concepte de club femení sovint s'equiparava a l'emancipació.⁸⁵ Si bé, d'una banda, els sectors d'esquerres trobaven que aquests organismes afavorien per damunt del tot la cultura femenina, per l'altra, es creia que el club representava l'únic reducte on la dona podia exercir la seva llibertat.⁸⁶

Davant d'aquest panorama difús, Bertrana precisa el feminisme del Lyceum Club perquè per a molts, *emancipació* vol dir proclamar la igualtat de sexes a tort i a dret, i *ser feminista*, culpar l'home de les mancances de la dona i atacar-lo sense miraments. Per això, anys més tard, l'escriptora continua puntualitzant les ambigüitats que crea declarar-se feminista:

«Per a ésser just no cal apassionar-se. És per això que em fan tanta de por les senyores dites feministes. Aquestes bones dames solen carregar tota la responsabilitat del nostre endarreriment social i espiritual, exclusivament als homes. És un error pregon. Si un nombrós grup d'homes ha beneficiat i s'ha complagut en la ignorància, el casolanisme i la manca d'horitzons de la dona espanyola, és perquè ella hi ha contribuït amb la seva passivitat, amb la seva covardia i amb la seva ignorància.

Entretant, un petit nombre de dones admirables, exposant-se a totes les crítiques, a totes les agressivitats, a tots els prejudicis espirituals i materials: sortia heroicament a la defensa de les nostres llibertats; i un petit nombre d'homes comprensius, generosos i altament civilitzats posaven al servei de la dignificació femenina llurs intel·ligències i llurs esforços passant pel damunt de llurs egoismes de mascle.»⁸⁷

⁸⁵ Elisenda Montclar, «La dona i la seva emancipació», *La Dona Catalana*, núm. 369, 28-X- 1932, pàg. [6]. L'articulista reflecteix la por a l'emancipació femenina entesa com a revolució basada en la igualtat de sexes. Montclar apunta que aquesta emancipació ha de venir de manera natural, no s'ha de cercar en el vot, fumant o entrant i sortint de casa sense que es doni cap explicació.

⁸⁶ Vegeu Margarida Jordà, «Tot passant. Feminisme», *La Dona Catalana*, núm. 322, 4-XII- 1931, pàg. [9]. L'autora avisa dels perills d'exagerar les llibertats i, en fer-ho, apunta que un dels símptomes d'aquestes llibertats és la creació dels clubs on únicament es permet a la dona sentir-se més lliure.

⁸⁷ Aurora Bertrana, «Home i dona», «art. cit.» Vegeu, des dels sectors més reaccionaris, afirmacions com la de Rosa del Bruc, *La Dona Catalana*, «art. cit»: «...sostingudes per aquesta tenacitat catalana en la feina que fa dir als de fora—que de les pedres en treiem pa—; sense renegar de la nostra raça meridional, que ens exigeix sotmissió; i sense perdre la dolça feminitat que és una joia per la dona..., feminitat, sí, feminista, mai».

Bertrana retorna a la crida al seny català com a distintiu i valor de la raça catalana exposats en *El nostre feminisme*.⁸⁸ Juntament amb aquests apunts clarament nacionalistes, persisteix en declarar que el fet que l'home i la dona tinguin una igualtat total, tant dins com fora de la llar, provocaria el fracàs matrimonial i, conseqüentment, arribaria el dia en què «cap home voldria prendre muller».⁸⁹

Això a banda, la primera presidenta del Club afegeix que cal anar amb compte amb el perill que representa la competència professional.⁹⁰ Segons Aurora Bertrana, el treball femení remunerat és lícit quan el sou de l'home sigui insuficient o quan aquest es vegi impossibilitat o, finalment, quan la dona no trobi marit.⁹¹ Per tant, en el món laboral, afirma que la preferència ha de ser per a l'home. Pel que fa a aquelles casades que han estudiat per aconseguir professionalitzar-se, Bertrana assenyala que «personalment tenen raó»⁹² però que socialment no poden tenir-ne. En aquest conflicte d'interessos, l'escriptora afirma que la dona podria ser la primera culpable de la crisi mundial de l'ocupació. La casa, el marit i els fills demanen un temps que, segons *El nostre feminisme*, es veu perjudicat si la dona treballa. Cal, doncs, que la dona romangui a la llar per al bé de l'equilibri familiar i social. Per altra banda, la

⁸⁸ Vegeu Aurora Bertrana, *El nostre feminisme*, pàg. 1113. Vegeu, també, Anna Murià, «Dones al parlament», *La Nau*, 19-IX-1931, pàg. 1. L'escriptora crida el seny català en nom del qual demana que les dones no es vegin postergades en participar en l'activitat política. Així mateix, es plany que Barcelona, com a ciutat «capdavantera del feminisme a Ibèria», relegui les dones a un pla secundari. D'aquesta manera, tant Bertrana com Murià s'adrecen a ambdós sexes perquè per avançar cal que facin camí plegats.

⁸⁹ Vegeu Aurora Bertrana, *El nostre feminisme*, pàg. 111. Davant la por a una emancipació excessiva, sorgeix amb encert, Llucieta Canyà (La Bisbal d'Empordà, 1907- Barcelona, 1980) amb *L'etern femení* (1933). Vinculada a la Lliga Regionalista, dedicà el llibre a Francesca de Bonnemaison i el 1929 s'ocupà de la secció diària "Món Femení" a *La Veu de Catalunya*. Canyà afirmava que perquè les dones trobin i conservin l'home adequat, cal que tinguin un cert nivell cultural per estar a l'alçada del marit però sense presumir-ne gaire. L'ideal és que siguin amables i de bon veure, que cuinin bons menjars i que facin esport, cosa que també vol dir cuinar, escombrar, rentar la roba, cavar les plantes del jardí, fer els llits, estendre la bugada, planxar, regar, espolsar i fer endreça de la casa. El títol ja és prou suggeridor de la ideologia de Canyà que es regia per una visió catòlica i moralitzant de la dona concebuda com un ésser diferent de l'home, la qual cosa implicava que no se la considerés inferior ni superior. La publicació del llibre suposà un alenada de tranquil·litat per als sectors conservadors que temien que l'estructura familiar quedés afectada per l'emancipació femenina.

⁹⁰ Vegeu Aurora Bertrana, «Competència professional», *La Humanitat*, 16-I-1934, pàg. 8.

⁹¹ Sobre les feines de les dones vegeu els diferents articles d'Anna Murià principalment durant el 1932 a *La Nau* amb el títol «Les dones que treballen» en què repassa les ocupacions femenines (les dones de fer feines, les oficinistes, les que fan la manicura, etc.) La sèrie finalitza amb «Les dones que no treballen».

⁹² Vegeu Aurora Bertrana, *El nostre feminisme*, pàg. 111-112.

dona que no troba marit pot gaudir de la independència econòmica sense limitacions i, per tant, la societat ha de correspondre-la amb les mateixes condicions laborals que qualsevol home. Lluny del Lyceum Club, Bertrana continuarà reflexionant sobre aquesta qüestió i ens confirma que la feina remunerada no és compatible amb la vida de casada:

«En el terreny professional, la dona, en iguals condicions tècniques i morals que l'home, es mereix qualsevol càrrec retribuït en absoluta igualtat econòmica. Malgrat aquest principi tan just i igualitari, hem de reconèixer que per la bona marxa i el perfecte equilibri social, en la major part dels casos és preferible que la plaça vagi a parar a mans d'un home. [...] La dona soltera ha de menester un mitjà de vida per a mantenir dignament la seva llibertat social i sentimental. [...] insisteixo sobre aquest punt que tantes censures em proporciona de part de les feministes implacables: la dona sobretot la casada, ha de romandre dins la llar. [...]

Però si la dona defuig la direcció, el manteniment i les principals feines domèstiques considerant-les enutjoses i humiliants, vindrà dia que cap home no voldrà prendre muller. [...] Llevat dels casos en què una dona, pel seu talent artístic, científic, polític o administratiu pot ésser realment útil a la societat i els casos de veritable necessitat material, la dona farà bé de romandre a casa considerant com a treball retributiu la direcció d'una llar ben portada.»⁹³

En definitiva, ens adonem que Bertrana defensa un tipus de feminisme basat en idees conservadores però amb matisos liberals si les concebem des d'un punt de vista actual encara que hem de cenyir-les en un context determinat. Així, no ens hem d'estranyar que sobretot exalti el paper de la dona a la llar malgrat que l'anima perquè en surti i acudeixi al club per a instruir-se. Malgrat tot, aclareix que el seu primer objectiu és tenir cura de la família i procurar per l'harmonia familiar, perquè «sense moure's de la seva llar, dedicada a l'educació de la família, obrarà sobre la constitució social de la seva classe, de la seva Pàtria i de la humanitat tota».⁹⁴

⁹³ Aurora Bertrana «Competència professional», «art. cit.» La negreta és de Bertrana.

⁹⁴ Vegeu Anna Murià, «La comunitat familiar», *La Nau*, 14-III-1931, pàg. 1. Aquests pòsits patriòtics d'arrel tradicional proliferen entre les intel·lectuals d'esquerres i són un mirall significatiu dels mots que expressa Bertrana a l'Ateneu Barcelonès.

Al cap i a la fi, la dona és «essencialment educadora» i per això és necessari perfeccionar-la espiritualment.⁹⁵ Per tant, segons la primera presidenta del Club, el seny català ha d'intercedir entre el passat fosc i el massa brillant, entre el món ofuscat on la dona romania tancada i el perill d'exagerar certes llibertats. Així, des d'*El nostre feminisme*, es defensa un mateix «nivell social», cosa que no vol dir que l'home hagi de fer les tasques de la llar i que la dona surti a treballar.⁹⁶ De fet, aquesta temença a una hipotètica igualtat entre homes i dones afecta tant els sectors reaccionaris com els progressistes. Anys més tard d'*El nostre feminisme*, veiem com Bertrana, ja afiliada a Esquerra Republicana de Catalunya, retorna a puntualitzacions calcades del parlament de 1931 a l'Ateneu Barcelonès:

«Cal que es desprenguin d'aquella idea absurda d'*igualtat absoluta* i que deixant de banda els antagonismes eterns d'un sexe enfront de l'altre, procurin corregir els defectes purament femenins sense tractar de fer-ho amb els dels homes.

La mare natura, amb una saviesa indiscutible, ha fet les dones *diferents* dels homes. [...] Tampoc ens és permès de sostenir un rol dintre la societat exactament igual al de l'home. I no solament no podem fer-ho, sinó que no hi ha cap necessitat que es faci. L'home i la dona, dintre la societat, són fets per a *completar-se*, no per a *igualar-se*. I no simplement en el terreny sexual i procreador, sinó en el terreny intersexual i creador [...]

L'ideal és que l'home i la dona estiguin exactament al mateix nivell social. Ço que no vol dir que tinguin els mateixos drets sinó el mateix nombre de drets, cada u els que li pertoquin.

En una societat on les activitats de la dona — llevat de les purament sexuals — fossin les mateixes que les dels homes es produiria un desequilibri fortament immoral. L'amor — mòbil principal de l'existència humana — desapareixeria, i la llar, que ha d'ésser el puntal més ferm de totes les activitats

⁹⁵ Vegeu Aurora Bertrana, *El nostre feminisme*, pàg. 103-104.

⁹⁶ *Ibidem*, pàg. 110. Vegeu, també, Rosa M. Arquimbau, «Igualtat de drets», dins "Film & Soda", *La Rambla*, 11-I-1932, pag. 7. «Igualtat de drets no vol pas dir que l'home hagi de fer el dinar i la dona anar a l'oficina. [...] Igualtat de drets que consta en la Constitució, vol dir subsanament d'una pila d'injustícies.» Així mateix, vegeu el contrapunt de les declaracions d'Arquimbau a Anna Murià, «Els deures de la dona» dins la secció "Les dones intervenen...", *La Rambla*, 11-I-1932, pàg. 7.

socials de la dona, prendria un tristíssim caire de restaurant, de guarderia, o de prostíbul. [...]

Orgullosa de la seva feminitat ha de cercar en tots els seus actes la dignificació de la dona i treballar, no solament per als nostres interessos, sinó per als del sexe oposat. [...] Si malauradament la dona oblida o negligeix la llar i, per tant, la missió amorosa i educadora per a la qual ha estat principalment creada, mereixerem el to menyspreador amb què molts homes solen parlar de les reivindicacions femenines.

El meu parer és que la dona posseïdora d'una llar ha de prendre's cura pel damunt de tota activitat social.»⁹⁷

Finalment, la primera presidenta del Lyceum Club conclou el parlament amb la voluntat de contribuir a la formació d'un futur feminisme que ha de trobar el punt just entre la passivitat del que *la dona espanyola havia estat fins ara* i el bellugueig de les feministes exagerades.

Aquests postulats es refermen amb Carme Monturiol al capdavant de l'associació. La segona presidenta continua amb les intencions de Bertrana però, a més, afegeix que desitjaria fer una espècie d'Ateneu Barcelonès femení que, per una banda fos per a les dones cultes i, per l'altra, per a les desfavorides, per a les que viuen en barriades on caldria fomentar escoles d'arts i oficis. Així mateix, l'associació continua amb l'objectiu, exposat per Aurora Bertrana, d'orientar la dona perquè sigui capaç de fer un senzill arròs i, al mateix temps, pugui exercir en càrrecs de responsabilitat.

Monturiol planteja la diferència entre «educació» i «instrucció», per la qual cosa, es desmarca dels postulats de Bertrana en considerar que l'entesa entre homes i dones s'acomplirà quan s'estableixi un acord en què ambdós rebin un ensenyament cultural i social sense divergències. Per Monturiol, la instrucció i l'educació establerta de manera conjunta afavoriria el factor espiritual i el bé del nucli familiar. Això no obstant, i d'acord amb *El nostre feminisme*, s'hauria de partir d'una mateixa educació entre la dona que treballa i la burgesa ja que la

⁹⁷ Aurora Bertrana, *La Humanitat*, «Home i dona», «art. cit.» La cursiva és de l'autora.

darrera, en tenir un bagatge intel·lectual més elevat, pot assolir més afinitats amb el seu company.⁹⁸

El feminisme que manifesta Monturiol el 1932 continua en la línia del de Bertrana ja que no vol ser «el d'aquelles sufragistes rígides i malcarades que amb un cop de puny, desfeien la taula.»⁹⁹ Un any després de la conferència a l'Ateneu Barcelonès, les integrants del Club encara tenen dipositades les esperances en l'ideal de dona assenyada i modesta, amb una cultura extraordinària i una sensibilitat exquisida, cosa que s'acompleix en aquest especial prototipus de la perfecta feminitat.

Amb tot, observem que les proclames feministes de Bertrana s'adiuen amb les d'altres intel·lectuals d'esquerres que encara beuen dels plantejaments primerencs que es denominaven feministes. Ens referim, principalment, als nascuts de la burgesia catalanista que es basaven en la culturització de la dona.

En certa manera, el Lyceum Club no s'allunya gaire d'aquestes entitats impulsades per la Lliga Regionalista¹⁰⁰ que posà en marxa tota una sèrie de reformes basades en l'accés a cultura i la instrucció lligada a la inserció al món laboral.¹⁰¹ El cert és que eren associacions de tipologia catòlica que si bé començaren amb l'objectiu d'enfortir els lligams entre el món femení i l'Església (basats en la pràctica de la caritat i en la imatge de la dona com a símbol de maternitat i vetlladora de la institució familiar) també s'ocuparen de l'eixamplament cultural, la representació davant l'opinió pública i la protecció laboral de dones i infants a part de lluitar contra els vicis o la prostitució. Cal que pensem que aquestes institucions, que es forjaren durant les primeres

⁹⁸ A diferència de Bertrana, Carme Monturiol incidia en la necessitat d'educar els homes i les dones amb les mateixes oportunitats. Amb tot, coincidia amb la primera presidenta del Club en fonamentar l'enriquiment intel·lectual i espiritual com a eix bàsic per al bon funcionament de la parella. Així, una bona instrucció reforçada amb una educació correcta afavoriria que la dona de qualsevol estament social anés ben preparada per a la vida conjugal. Vegeu Anna M. Velaz i Sicart, «Aurora Bertrana i Carme Monturiol: dues escriptores, dos feminismes?», *Revista de Girona*, núm. 193, març-abril, 1999, pàg. 74-77. Vegeu, també, la ressenya de la conferència de Monturiol, *La dona en les relacions amb l'home*, a l'Ateneu Barcelonès a «Carme Monturiol», *Evolució*, 24-X-1931, pàg. 4.

⁹⁹ Amanda Llebot, «L'activitat del Lyceum Club», *La Publicitat*, 5-VII-1932, pàg. 5.

¹⁰⁰ Els primers símptomes de tota manifestació que es definia com a feminista, provenen d'aquesta mentalitat de la Lliga Regionalista sota un signe, evidentment, conservador.

¹⁰¹ Realment aquest fet pot declarar-se dins una certa emancipació per a la dona però que cal contextualitzar ja que la igualtat no s'aconseguí com puguem entendre avui. No hem d'oblidar que la culturització de la dona parteix d'un accés a unes professions de segona, una cultura de

dècades del segle XX, trobaren la seva continuació als anys trenta en els sectors més conservadors.

En aquest sentit, encara que qualifiquem les propostes de Bertrana com a prudentment liberals, hem d'entendre la defensa de pòsits que podem considerar més aviat reaccionaris. Tot i així, l'escriptora es desmarca de les antigues entitats burgeses en la intenció d'afavorir les capes més humils de la societat i en criticar aferrissadament l'Església com una de les principals responsables de l'endarreriment cultural de la dona catalana.

El projecte que planteja Aurora Bertrana en nom del Lyceum Club suposa un pont entre les fites del feminisme estranger i el tradicional català bastits a partir de la «dignificació moral i social» de la dona catalana.¹⁰² Per això, malgrat l'atac a reaccions burgeses i encartonades, l'escriptora segueix refermant-se en bases conservadores. De fet, tot el que es qualifica de feminista en el període de preguerra no pot relacionar-se amb el feminisme entès des de la crítica anglosaxona contemporània ni a partir dels precedents europeus o americans.¹⁰³

Per tot plegat, es comprèn que la primera presidenta del Lyceum Club es veiés obligada a determinar el tipus de feminisme perquè el panorama era complex. I és que mots com *feminisme* i *femení* subjectes de generar ambigüitats, es referien a una consciència de gènere a la qual cal vincular la conferència, cosa que, al mateix temps, obeïa a una voluntat de definir-se sense que signifiquessin una determinada tendència política.

Per tant, *El nostre feminisme* representa un contrapunt als corrents estrangers. Des de Rússia, Estats Units o Anglaterra arribaven notícies de l'acció feminista centrada en la proclamació de la igualtat total, la legalització del divorci o l'avortament, cosa que provocava recels entre la comunitat

segona i una relativa participació a la vida politicosocial. A més, hem d'afegir que el Lyceum Club no era concebut en tant que formació professional sinó més aviat espiritual.

¹⁰² Vegeu *El nostre feminisme*, pàg. 110.

¹⁰³ Als Estats Units, ja al 1848 el *Manifest Seneca Falls* reivindicava la igualtat de salaris i d'opcions laborals, els drets a la llibertat, la propietat i la participació de les dones en la societat, juntament amb l'accés a l'educació, la igualtat en el matrimoni, l'abolició de la doble moral sexual i l'eliminació de «la supremacia de l'home». Vegeu Mary Nash, *Mujer, familia y trabajo en España 1875-1936*, Barcelona, editorial Anthropos, 1983 i James S. Amelang i Mary Nash, *Historia y género: las mujeres en la Europa Moderna y Contemporánea*, València, edicions Alfons el Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, 1990.

catalana.¹⁰⁴ Així, és raonable que, a Catalunya, les associacions femenines encara que es vinculessin a una ideologia que podem entendre d'esquerres, es recolzessin en idees reaccionàries hereves del feminisme primerenc.¹⁰⁵

Tot i així, abans de presentar el Lyceum Club amb *El nostre feminisme*, Bertrana tenia en ment una espècie d'Universitat Obrera Femenina adreçada a la dona de les barriades i de sectors rurals on, segons l'escriptora, calia impulsar «el goig de la lectura, de la música, de l'art en general, i també nocions indispensables d'higiene general i matrimonial, de puericultura, d'obstetrícia.» El projecte que explicita en les *Memòries* volia «interessar directament les noies de tallers i de fàbriques i procurar, a aquelles que s'hi interessessin, el goig de cultivar poc o molt l'esperit».¹⁰⁶ Des de la perspectiva històrica i circumstancial que proporciona les *Memòries*, Aurora Bertrana retrata la societat femenina catalana dels anys trenta i detalla la intenció de crear una entitat a partir d'intel·lectuals que dirigissin l'enriquiment espiritual de les menys afavorides culturalment:

«Moltes dones militaven ja en partits polítics, d'altres s'ocupaven de qüestions socials. A les aules de la Universitat, un nombre considerable d'alumnes femenines estudiava lleis, medicina, farmàcia, química, física, filosofia i lletres... Però totes aquestes estudiantes pertanyien a la classe burgesa o menestrala i ningú no semblava preocupar-se de procurar una certa cultura a les noies treballadores i a les auxiliars domèstiques. Se'm va ficar al cap fundar una mena d'Universitat Obrera Femenina. El meu projecte era reunir un cert nombre de dones intel·lectualment ben preparades, les quals s'havien

¹⁰⁴ Vegeu L. Aymani i Baudina, «De la Rússia Roja. El paper de la dona en la pau, la guerra i en els esports. La dona de demà. Ira Tkatsckava. Una història interessant», *La Rambla*, 5-V-1930, pàg. 9, Ramon Ayné, «Els perills de la llibertat femenina», *La Dona Catalana*, núm. 305, 7-VIII-1931, pàg. [1] i Rosa del Bruch, «La dona i el feminisme», *La Dona Catalana*, núm. 321, 27-XI-1931, pàg. [3].

¹⁰⁵ Vegeu Dolors Monserdà, *Estudi feminista. Orientacions per a la dona catalana* (1909). Sobre un fons moral catòlic Monserdà proposa que els camps d'acció de la dona ideal són la pàtria, l'art, la fe i la llar en els quals ha de contribuir per a la construcció del país. A més, no adopta una perspectiva feminista des de la igualtat de sexes sinó que parteix de la diferència de gènere com a eix que legitima el feminisme. Carme Karr i l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona fundat el 1909 per Francesca Bonnemaison de Verdaguer deriven d'aquests primers plantejaments feministes emparats per la burgesia catalanista de tradició catòlica. Vegeu Mary Nash, *op. cit.* pàg. 232-234.

¹⁰⁶ Per a ambdues citacions, vegeu Aurora Bertrana, «La República», *Memòries fins al 1935, op. cit.*, pàg. 754. Vegeu, també, «Lyceum Club de Barcelona. Curs 1931-1932», *Evolució*, 14-XI-1931, pàg. 7.

d'encarregar d'instruir, naturalment de franc, les dones de classe treballadora que ho desitgessin»¹⁰⁷

Algunes d'aquestes idees de Bertrana coincideixen amb fragments d'*El nostre feminisme* com l'anhel de fundar una associació per treballar en nom de la cultura femenina i el fet que les instruïdes conduïssin les que no gaudien d'una educació com les de les benestants. Tot i així, els plans de l'escriptora de centrar-se en la dona obrera no tenen lloc en una associació com el Lyceum Club.

Com tantes d'altres, Aurora Bertrana s'adona que l'única sortida per al seu programa és adherir-se a algun partit polític. L'autora revela que ja en la primera reunió del Club veu que els seus propòsits no s'adiuen amb les intel·lectuals que l'envoltaven. D'idees avançades, però burgeses de tradició i educació, les sòcies i integrants de l'entitat, no s'avingueren al que Bertrana els proposava. L'autora veu frustrat la seva idea solament en assabentar-se que l'associació duia «el poc obrerista nom de Lyceum Club».¹⁰⁸ Finalment, la mateixa escriptora confessa que mai aquesta associació arribà a ser una Universitat Obrera Femenina, sinó un club en què s'hi feien conferències, xerrades, recitals de versos, lectures, concerts i berenars amb algunes convidades forasteres o homes en tant que oients o conferenciants. Bertrana es plany en veure que la majoria de sòcies està satisfeta d'aquella entitat on algunes d'elles hi demostraven les seves habilitats musicals, sociològiques o poètiques.

«Així, lliurades a una mena d'amable 'tertúlia intel·lectual recreativa', les sòcies del Lyceum Club anaven prosperant pel camí que aparentment satisfedia tothom menys a mi. Jo lamentava que aquell grup de dones realment capacitades per a dur a terme la tasca que jo els hauria assenyalat, s'acontentessin d'aquelles activitats recreativoculturals d'un caire migradament

¹⁰⁷ Vegeu Aurora Bertrana, «La República», *Memòries fins al 1935*, op. cit., pàg.754.

¹⁰⁸ *Ibidem*, pàg. 755.

social, tan poc assequible a la dona del poble que era el que a mi, únicament, m'interessava.»¹⁰⁹

A partir d'aquest fracàs, Bertrana decideix afiliar-se a Esquerra Republicana de Catalunya i així s'evidencia com la utopia d'un feminisme sense ideologia s' enfonsa. Adherir-se a un partit és la solució per encarar-se a la instrucció femenina tal i com se l'havia plantejat.¹¹⁰ Un any després d'*El nostre feminisme*, el nom de l'escriptora apareix en el Front Únic Femení Esquerrista, presidit per Rosa M. Arquimbau, al costat de Carme Monturiol, Maria Carratalà, Enriqueta Sèculi, Maria Pi de Folch, Montserrat Graner de Bertran i Isolina Viladot.¹¹¹ Malgrat tot, algunes d'aquestes intel·lectuals continuen pertanyent al Lyceum Club però coincideixen en afirmar que cal que la dona tingui una determinada ideologia política. L'entitat encara vol mantenir-se al marge de filiacions encara que es reconeix que tota dona intel·ligent ha d'adoptar una tendència política definida fora de l'associació.¹¹²

Als anys vint, Bertrana fou una de les col·laboradores de Francesca de Bonnemaison a l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona però l'escriptora assegura que en temps del Lyceum Club la institució s'havia aburgestat i que aquesta opció no és vàlida per a la dona que treballa i s'ocupa de la llar.

D'aquest feminisme filantròpic, no tan sols en fugirà Bertrana sinó que Margarida Nelken i d'altres opten per fer causa comuna d'esquerres al costat dels homes. Per això el feminisme del Lyceum Club, pel fet de desvincular-se de la política, ensopega amb un posicionament conservador que defensa una emancipació que no ha de fer perdre la feminitat ni la moral casolana que ha de repercutir en la vida pública i privada.

La dona és vista com un element estabilitzador per als interessos de la República perquè és el cau on s'ha de mantenir l'ordre necessari per al bon progrés econòmic i polític. La seva activitat dins la llar és, doncs,

¹⁰⁹ *Ibidem*, pàg.757.

¹¹⁰ *Ibidem*, pàg. 757.

¹¹¹ Vegeu dins la secció "Femina 1932" de *La Rambla*, Joan Balaguer, «Margarida Nelken, diputada a les Constituents ens parla amb elogi del Front Únic Femení Esquerrista de Catalunya», 30-V-1932, pàg. 5 i «Front Únic Esquerrista de Catalunya», , 6-VI-1932, pàg. 5.

imprescindible per al bon desenvolupament dels homes que han de conduir a bon port la terra catalana.¹¹³

En aquest sentit, doncs, podríem considerar que les declaracions de Bertrana en *El nostre feminisme* sobre la feina domèstica de la dona i la influència que aquesta exerceix sobre la família coincideixen amb els propòsits d'un projecte clarament republicà. El cert és que si bé la mateixa escriptora apunta que vol desvincular-se de tot director polític, allò que defineix com a feminisme que ha d'enriquir l'espiritualitat de la dona per tal de contribuir al bé social, s'adiu perfectament al programa republicà.

Malgrat tot, després dels primers passos de l'entitat, el Lyceum Club fou titllat de *reservat per a intel·lectuals* encara que els pòsits fossin semblants als d'altres entitats progressistes com el Club Femení i d'Esports de Barcelona.¹¹⁴ Ambdues associacions propugnaven el caràcter democràtic, l'afany de fer una obra popular i el cultiu de la intel·ligència en una obra forjada en l'amor. Això no obstant, el Lyceum Club no va gaudir de la repercussió del Femení. Tot i la intenció de ser un centre per a tothom i la crítica de Bertrana a les intel·lectuals amb por al ridícul, el Club fou criticat com elitista recurrentment. Des de *La Rambla*, Montserrat Jordi apel·lava contra aquestes acusacions:¹¹⁵

«De temps trobàvem a faltar a la capital de Catalunya un Club femení amb orientacions netament educatives, i així, en innovar-nos que el nostre desig compartit amb moltes dones actuant en el camp intel·lectiu — la qual cosa, permeteu-m'ho d'expressar-ho ara que ve a tom[b], no vol dir que hom es cregui “intel·lectual”.»¹¹⁶

¹¹² Vegeu «Carme Monturiol i Puig, presidenta del Lyceum Club. La seva qualitat en literatura i les seves idees sobre la formació social de la dona», «art. cit.» i M. Montserrat Graner de Bertrana, «Un aclariment», «art. cit.».

¹¹³ La tradició nacionalista es perllonga tant en sectors progressistes com en conservadors. Havent trencat amb els convencionalismes retrògrads exposats en publicacions com *Or i Grana (Setmanari autonomista per les dones. Propulsor d'una lliga patriòtica de dames*, fundat per Dolors Monserdà el 1906), la dona de la República ha de mantenir vives unes pautes de conducta que assegurin la supervivència d'una institució tan necessària per al país com és la família.

¹¹⁴ Enriqueta Sèculi, «L'esport i la dona. Les dones, la cultura i els clubs femenins», *La Rambla*, 5-V-1930, pàg. 9.

¹¹⁵ Vegeu «Discussions feministes. Madrid, 21», *La Veu de Catalunya*, 22-IX-1927 (ed. matí), pàg. 4.

¹¹⁶ Vegeu Montserrat Jordi, «Lyceum Club de Barcelona», dins la secció «Ciutadania femenina», *La Rambla*, 14-IX-1931, pàg. 8. Les citacions del paràgraf següent també pertanyen a aquest article.

Així mateix, ressalta que del *Manifest a les dones* destaquen dues idees bàsiques: la capacitació i la realització. Segons Jordi, deixant de banda que l'hagin atacat de «reservat per a intel·lectuals», els principis basats en el respecte a la llibertat individual, l'alta concepció de la igualtat i el desig de superació li semblen prou sòlids «per rebre el Lyceum Club com a esperança lluny de les capelletes». A més, defensa les integrants perquè, per a ella, no ha de fer por que la «gent preparada condueixi la que no n'està» per tal d'esborrar l'etiqueta de «cultura femenina» cosa que podria significar una certa «separació» contra l'exaltació de la igualtat. Finalment fa referència a aquells mofetes que les han qualificades d'intel·lectuals pel simple fet d'«intervenir en el moviment cultural.»

I és que, com molt bé confessa Aurora Bertrana, el nom ja no s'adeia amb cap obra de tipus popular.¹¹⁷ La denominació provenia d'una entitat femenina fundada el 1925 a Madrid, cosa que acabà per relegar el Club com a limitat per a intel·lectuals.¹¹⁸ Malgrat que havia aconseguit el suport de l'alcalde de Barcelona, Jaume Aiguadé, i del conseller de Cultura i gran amic, Ventura Gassol, el seu desencant féu que abandonés l'associació i es dedicés a intervenir en la política. La seva participació fou promoguda per Gassol i Joan Puig i Ferrater que li asseguraren que presentant-se com a candidata a les Corts podia aconseguir posar en marxa el seu projecte per a la dona treballadora.

Així, fora del Lyceum Club, Aurora Bertrana continuarà defensant un projecte d'instrucció femenina que s'adeqüi a la dona moderna. Tanmateix, després del fracàs de l'Esquerra a les eleccions, l'escriptora segueix com a activista cultural amb conferències, col·laboracions i cursets. En totes aquestes activitats, però, encara manté la defensa d'un feminisme que parteix de la diferència, de la cultura i de la feminitat ben enteses i, per tant, ben orientades. Compromesa amb la condició de la dona que l'envolta, les seves

¹¹⁷ Vegeu M. Aurèlia Capmany, *op. cit.*, pàg. 771-773. Capmany expressa el caràcter civilitzat d'aquesta associació anglesa que fugia de les reivindicacions de les primeres feministes britàniques que lluitaren àrduament per aconseguir el 1908 el dret al vot.

¹¹⁸ Després que Bertrana marxés, l'associació es mantingué durant anys. El 1934 trobem encara notícies de les activitats del Club encara que no sovintegen tant com en els primers anys. Vegeu «A les dones de Catalunya», *La Humanitat*, 10-VII-1934, pàg. 1. Es continua amb

opinions sovintegen entre la premsa del període. Considerada com una intel·lectual influent en el panorama sociopolític català, en els seus articles es barregen temes polítics o socials com el divorci, el sufragi universal.¹¹⁹ Des de la secció “Temes femenins” de *La Humanitat*, opinarà sobre tot allò referent a la situació de la dona. Entre el desembre de 1933 i el juliol de 1934, els seus articles ocupen un espai significatiu en aquest periòdic entre els quals sovintegen plantejaments exposats a l’Ateneu Barcelonès com la condició de la dona dins la llar, la defensa d’un feminisme sense ambigüitats i el retrat d’un món laboral en què el sexe femení ha de cedir pas a l’home perquè no hi hagi una crisi mundial del treball.

Així mateix, l’interès per la situació de la dona se l’endú a terres africanes. Cal que destaquem la repercussió del conjunt de textos sota el títol “Correspondències de *La Publicitat*. Impressions d’una dona a través de l’Àfrica musulmana” en què destaca l’anàlisi no des del punt de vista essencialment viatger de Bertrana sinó des de la mirada simplement d’una dona occidental que s’interessa per la situació de les seves contemporànies al Marroc.

La definició política esdevé, doncs, la plataforma perquè Aurora Bertrana exposi el seu pensament feminista d’una manera clara i concisa, sense sospites i evitant terrenys perillosos. Des de les pàgines de *Companya*¹²⁰ Bertrana reprendrà la tasca social amb aquesta publicació adreçada especialment a les dones i que es manté oberta a col·laboracions d’obreres, intel·lectuals i ciutadanes. Així doncs, arriba el punt en què les activitats de dones d’esquerres es trobaran dins la mateixa cúpula del partit¹²¹ perquè tot feminisme filantròpic o que es declarés pur es considerava clarament burgès.

les mateixes tendències de fer conferències i cursets sobre els temes que assegurin que afecten la dona: la família, la moral, la llar, el salari, les tasques domèstiques, la prostitució, etc.

¹¹⁹ Vegeu diversos articles d’Aurora Bertrana, entre els quals destaquem els de *La Humanitat* dins “Temes femenins”: «El gos gran i el gos petit», 8-II-1934, pàg. 12, «El fantasma del Laïcisme», 15-II-1934, pàg. 8, «El fantasma del divorci», 22-II-1934, pàg. 8, «Elles en han classificat», 19-IV-1934, pàg. 12 i «La senyora de Tal», 6-V-1934, pàg. 5.

¹²⁰ La revista fou una de les publicacions més interessants en llengua catalana dedicada a la dona antifeixista. Va aparèixer el 1937 lligada al PSUC i més endavant a l’Aliança Nacional de la Dona Jove. Entre les seves col·laboradores trobem Anna Murià, Carme Monturiol, Maria Pi de Folch, Isolina Viladot, Mercè Rodoreda, Margarida Nelken o Maria Teresa Vernet. Vegeu Aurora Bertrana, «Col·laboro amb els comunistes», *Memòries del 1935 fins als retorns a Catalunya*, op. cit., pàg. 135-143 i Maria Campillo, *Escriptors catalans i compromís antifeixista (1936-1937)*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, col. Textos i Estudis de Cultura Catalana, 35, 1994, pàg. 355-360.

¹²¹ Moltes de les integrants del Lyceum Club i la majoria d’intel·lectuals d’esquerres acabaran adonant-se que l’única manera de definir quin és el feminisme que defensen és prendre part

La frustració en què cau Aurora Bertrana es reflecteix en afirmacions de Rosa M. Arquimbau, la qual vaticinà sobre l'ambigüitat dels clubs.¹²² Tot i que l'escriptora advocava perquè les dones hi participessin, afirmà obertament que ella no n'havia format mai part perquè així podia opinar lliurement. Arquimbau conclou que, la determinació ideològica, en aquest cas republicana, comporta definir-se i, per tant, fer feminisme veritable.

Maria Teresa Gibert s'afegeix a aquest feminisme entès des de la vessant política. Com Bertrana, es plantejà quines connotacions comportava ser feminista, ja que totes les dones havien de ser-ho d'una manera o altra amb «l'esquerrisme» conseqüent que aquesta definició comportava. Així doncs, com el que expressa la primera presidenta del Lyceum Club en *El nostre feminisme*, creu que tota dona ha de ser feminista en tant que ha d'anar en pro dels interessos del propi gènere, i així, assenyala:

«Totes les dones hem de sentir-nos feministes amb tot l'esquerrisme que desprèn aquest mot; que esquerrisme vol dir compenetració clara dels conceptes, exempta de prejudicis i confusions lamentables.»¹²³

D'aquesta manera, si la conferència de l'Ateneu Barcelonès apostava per un feminisme apolític, veiem que de mica en mica es vol fugir d'aquesta concepció ja que els perills i les confusions són provocades per aquest afany de no-afiliació. Aurora Bertrana explicita que l'entitat no vol seguir cap dictamen ideològic, i és aquest posicionament que fa caure un possible projecte per a la dona obrera. Així doncs, l'escriptora s'apunta a les declaracions d'altres intel·lectuals, després del desencant del Club, en què esquerres i feminisme esdevenen gairebé sinònims.

d'un partit polític. Aurora Bertrana s'afilià a ERC i, anys més tard, al PSUC. Com d'altres escriptors catalans haurà de sindicar-se el 1936 per a continuar la seva tasca literària. Així mateix, la constitució de l'Agrupació d'Escriptors Catalans més enllà d'ésser producte de les circumstàncies representarà una embranzida per la cultura i el compromís dels autors amb la societat del moment.

¹²² Rosa M. Arquimbau, «La qüestió religiosa. Prou Ezquioga! Divorci i amor lliure. Club Femení i d'Esports. La Llei de Defensa de la República», dins la secció «Film & Soda» de *La Rambla*, 26-X-1931, pàg. 7 i «Seccions Femenines?», *L'Opinió*, 10-VII-1932, pàg. 3.

¹²³ Vegeu Maria Teresa Gibert, «Tribuna femenina. La nostra posició és a l'Esquerra», *L'Opinió*, 17-XII-1931, pàg. 3. Així mateix vegeu M. Dolors Ivern i Salvà, *op. cit.*, «La Secció Femenina», pàg. 341-366.

Tot i així, l'escriptora més enllà de l'afiliació mantindrà un interès creixent pertot el que afecta la dona al llarg del temps. Entrats els anys de maduresa, i asseguda rere la taula on escriu les *Memòries*, Aurora Bertrana segueix qüestionant-se què vol dir *ser feminista*. I és que a part de les complexitats, ambivalències i connotacions diverses, el terme continua comportant significats diferents, d'altra banda empesos pels mateixos canvis de la societat. Així doncs, l'escriptora afirma que la dona hauria de tenir els mateixos drets socials que l'home i que no hi hauria d'haver diferències en el terreny professional entre ambdós sexes. Després de més de trenta anys de la conferència a l'Ateneu Barcelonès, Aurora Bertrana es declara partidària del divorci, defensa la llibertat sexual i els drets que ha de tenir una mare sigui o no soltera.¹²⁴ Adoptant-se als nous corrents, i des d'una visió que podríem considerar encara dins un cert progressisme, l'autora revela:

«Arreu del món, actualment, la dona ha deixat de viure esclavitzada pels fogons, el safareig i l'aigüera. Hom ha inventat tot el que cal per estalviar-li aquest esclavatge. Els parvularis i les guarderies tenen cura dels menuts, i les neveres, rentadores i cuines elèctriques, de la casa. Fer d'esposa i de mare ha esdevingut una missió perfectament compatible amb un ofici o una carrera exercits fora de la llar.

Arreu del món, parlo, és clar, dels països civilitzats, els dos sexes tendeixen a igualar-se i col·laborar entre ells. [...] Tots els símptomes exteriors tendeixen a l'igualament dels dos sexes fins el punt que hom es demana un poc alarmat, si no en fan **un gra massa**, si no pretenen en una mena d'inconsciència impulsiva i renovadora, anar a raure al **sexe únic, androgin o relatiu**. Però llavors, es preguntaran, un poc alarmats, els que encara s'aferren a la masculinitat o a la feminitat purs ¿qui posarà les criatures al món? Suposat que interressi de seguir fabricant criatures perquè algú opini que encara no n'hi ha prou, jo goso suggerir: una màquina, un sistema mecanitzat que completi el de la fecundació artificial que ja fa anys funciona a Amèrica. No crec que la cosa sigui massa difícil.»¹²⁵

¹²⁴ Vegeu «Aurora inèdita: sobre l'amor i el sexe», «art. cit.»

¹²⁵ Vegeu Mireia Xapel·li, «La promoció de la dona», *Presència*, núm. 182, 28-XII-1968, pàg. 7, la negreta és original del text. Vegeu, també, de la mateixa autora, «Tres entrevistes amb Aurora Bertrana», «art. cit.».

3. Els viatges d'Aurora Bertrana

3.1. La concepció del viatge

Hem seleccionat tres conferències en què Aurora Bertrana, a part de relatar les seves experiències en embarcar-se cap a la Polinèsia, el 1926, o al Marroc, el 1935, reflexiona sobre els efectes que suposa llançar-se a l'aventura.

Així doncs, a partir d'aquestes vivències a Oceania o al nord d'Àfrica, l'escriptora disserta sobre el que entén com a veritable esperit viatger amb *El viatge educatiu i instructiu* (1930) a l'Ateneu Barcelonès, [*La dona i el viatge*] (1931) al Centre Excursionista de Terrassa i *L'amor al viatge* (1931-1936).¹²⁶ En presentar-se, Bertrana es defineix com a viatgera apassionada, com a eterna enamorada de la terra i del mar que viu amb l'anhel de conèixer llocs nous. Segons l'escriptora, el «gran viatger» és aquell que cedeix a «l'impuls poderós que pot empènyer l'home a través de la vida, quan aquest neix amb la inquietud del viatge».¹²⁷

El 1930, amb *El viatge educatiu i instructiu* a l'Ateneu Barcelonès, s'adreça a les integrants i simpatitzants del Club Femení i d'Esports de Barcelona encapçalat per Enriqueta Sèculi. En aquesta dissertació, Bertrana apunta la contraposició entre el *veritable*¹²⁸ viatge i aquell que fet a corre-cuita o amb diners no pot exercir cap tipus d'efecte en qui decideix conèixer nous mons. Adreçant-se a un auditori especialment femení, l'autora de la recentment editada *Paradisos oceànics* aposta clarament pel valor educatiu i instructiu que

¹²⁶ A l'edició existeix un text base que és el que hem utilitzat per a l'anàlisi del contingut i que no presenta cap tipus de datació, malgrat tot, el situem no més tard del 1936 perquè Bertrana fa referència a la imminent publicació d'*El Marroc sensual i fanàtic*. D'altra banda, la variant de la introducció editada a l'Apèndix pertany al 1931 i se situa a l'Ateneu Martinenc. Així, a l'hora de referir-nos a la datació d'aquesta conferència hem especificat cada cas amb les notes corresponents. Així mateix, vegeu l'anunci de la conferència a «Ateneu Enciclopèdic "Sempre Avant"», *La Veu de Catalunya*, 22-III-1934, pàg. 9.

¹²⁷ Vegeu, a l'Apèndix, Aurora Bertrana, *L'amor al viatge*, conferència dedicada a l'Ateneu Martinenc, 31-X-[19]31, pàg. 191-193.

¹²⁸ A partir d'ara usarem la cursiva per referir-nos al *veritable* viatge entès en tant que oposat al viatger de circumstàncies, al d'agència o al turístic.

suposa emprendre un viatge sense «xecs a la butxaca».¹²⁹ Critica les noies superficials de classe mitjana (deixa de banda les treballadores perquè no vol parlar-ne i, en referir-se a les de classe alta, les qualifica de desvagades i de «bèsties de luxe») perquè creu que el remei per a les seves pretensions és emprendre un viatge amb recursos limitats.¹³⁰

Així doncs, el millor aprenentatge per a aquestes senyoretes «hipòcrites» és guanyar-se la vida a l'estranger lluny dels pares i dels marits com a principals procuradors de benestar. Sentir-se afamada, patir fred o trobar-se sola en un país estrany no aporta únicament una bona instrucció pel que fa a la llengua i als costums forans, sinó que també comporta una educació capaç d'incidir de ple en el tarannà femení.¹³¹ Segons Bertrana, l'afecte envers els pares tindrà un punt d'inflexió entre l'abans i el després del viatge. Les senyoretes capricioses, que solament trobaven en la figura paterna el sustentador de les seves despeses, tornaran de l'estranger amb un amor «ple de protecció i benvolença». Així mateix, gràcies als sacrificis del viatge, la noia serà més apta per al matrimoni i sabrà valorar «*el plaer de trobar un home honrat*». L'escriptora afegeix que el fet de superar tot tipus de penúries fora de la llar repercutirà en el bon funcionament del matrimoni, en l'educació dels futurs fills i en el cas que la dona es vegi abocada a treballar si li manca el pare o el marit.¹³²

D'aquesta manera, Aurora Bertrana defensa un tipus de viatge que fomenta una formació prou sòlida per a afrontar les adversitats de la vida cosa

¹²⁹ Vegeu Aurora Bertrana, *El viatge educatiu i instructiu*, conversa dedicada al Club Femení i d'Esports de Barcelona, 11-XI-1930, pàg. 115. Per a una versió resumida del contingut de la conferència, vegeu «El viatge educatiu i instructiu», *La Nau*, 6-XI-1930, pàg. 4.

¹³⁰ *Ibidem*, pàg. 116.

¹³¹ *Ibidem*, pàg. 117. Aquesta part de la conferència a l'Ateneu Barcelonès en què Bertrana critica les noies superficials de classe mitjana, és un contrapunt més a l'exposat un any més tard en nom del Lyceum Club. L'escriptora insisteix en aquesta espècie de dona que abunda a Catalunya que necessita una instrucció i una orientació adequades per tal d'encaminar-la correctament per la vida, principalment, de casada. Vegeu, especialment, el reguitzell de qualificatius pejoratius que usa l'autora en definir aquestes senyoretes en aquest parlament així com les crítiques diverses a aquest tipus femení a Aurora Bertrana, *El nostre feminisme*, pàg. 100 -114.

¹³² *Ibidem*, pàg. 118-120. Durant els segles XIX i XX la dona es veu subjecte de desplaçaments que no s'adiuen amb el viatge que proposa Bertrana. Les migracions colonials a la recerca de l'imaginari exòtic i de la possibilitat d'una certa emancipació es combinaven amb viatges de famílies de classe mitjana o alta que enviaven llurs filles a l'estranger per tal de consolidar una determinada culturització. Vegeu Georges Duby et Michelle Perrot, *Historia de las mujeres*, vol. IV, Madrid, Taurus, 2000, pàg. 505-510.

que, al mateix temps, reforçarà «l'esperit ben palesament femení» com a qualitat per excel·lència del tipus de dona catalana que l'autora proposa.¹³³

Amb tot, a partir dels subtítols *Educació de certes dones a l'estranger* i *Les nostres noies superficials*, l'escriptora critica totes aquelles senyoretes de classe mitjana catalana que l'inspiren un veritable terror. «Les coquetes, les llamineres i llefiscoses» que no treballen o les que només els atrau l'home per interès superficial o econòmic són les que haurien de passar una «temporadeta de gana».¹³⁴ En aquest sentit, cal diferenciar les noies que són enviades per llurs pares a països estrangers per aprendre una llengua i que han de treballar per tal de procurar-se un sostre i les que han viatjat per Europa i Amèrica però que, en tornar, resten tan ignorants com abans.¹³⁵ Per Bertrana, el sistema educatiu ideal per a aquestes noies és aquell en què es renuncia a tot tipus de comoditat.

Certament, aquesta contraposició entre el *veritable* viatge i el viatge preparat o establert sobre uns bons recursos materials és una qüestió cabdal en aquest conjunt de conferències. Així, tant en la dissertació a l'Ateneu Barcelonès de 1930 com en [*La dona i el viatge*] — basades principalment en les experiències oceàniques—, i en *L'amor al viatge*— en què resumeix les aventures africanes recollides a *El Marroc sensual i fanàtic* (1936)—, Aurora Bertrana defensa la passió, «l'amor de partir» com a qualitat inherent del seu tarannà caracteritzat per la necessitat vital de «conèixer països nous».¹³⁶ Al mateix temps qualifica de «vulgars» els viatges a força de diners ja que, segons ella, aquests no mostraran mai «la part interessant i vertadera de la naturalesa».¹³⁷

Ens adonem, doncs, que l'exaltació de la instrucció i l'educació que aporta un viatge, més enllà del que podríem qualificar de turístic, juntament

¹³³ *Ibidem*, pàg. 120. Totes les citacions d'aquest paràgraf de la conferència de l'Ateneu Barcelonès s'adiuen perfectament a un tipus d'instrucció que s'ajusta als plantejaments d'*El nostre feminisme*. Vegeu-ho a l'edició d'aquesta conferència, pàg. 100-104 i la nota 274 en què es reproduïx *Feminitat i feminisme*. Vegeu, també, les nota 300 per l'al·lusió a l'esperit femení com a essència de la perfecta vida conjugal.

¹³⁴ *Ibidem*, pàg. 119.

¹³⁵ *Ibidem*, pàg. 117-118 i [*La dona i el viatge*], pàg. 128.

¹³⁶ Vegeu Aurora Bertrana, [*La dona i el viatge*], pàg. 133 i *L'amor al viatge*, pàg. 143 i. Sobre la necessitat de partir i la transformació interior que suposa l'exploració i conquesta de nous espais que cristal·litzen en una determinada actitud envers el món, vegeu Enric Bou, «Rodar el món (a l'entorn dels llibres de viatges)», *Llengua & Literatura*, núm. 5, 1992-1993, pàg. 289-305 i, pel que fa al cas concret d'Aurora Bertrana, vegeu Carmen de Villalobos, «art. cit.».

¹³⁷ Vegeu Aurora Bertrana, [*La dona i el viatge*], pàg. 131.

amb el desig latent de trencar amb la monotonia són els pilars d'aquestes conferències en què es reflecteixen les vivències dels anys vint a les illes de la Societat i les d'una dècada més tard enmig de terres musulmanes.¹³⁸ En el moment d'iniciar la conversa al centre terrassenc, Bertrana aclareix que si bé *excursió* i *viatge* tenen un significat diferent, hi ha un anhel que els uneix: «l'afany de conquerir la terra, no a la manera d'Hernán Cortés ni de Pizarro, sinó pel dolç plaer d'estimar-la i gaudir-la.»¹³⁹ Així, «la conquesta» de Bertrana va de cara a l'ànima del viatger perquè en descobrir nous horitzons, en recórrer la infinitat del Pacífic o del Marroc, hi ha tot un món atraient i enigmàtic. Bertrana confessa que en tot viatge sent el desig constant d'«anar més enllà», cosa que significa que en fer un cim o en descobrir una contrada, cobeja conèixer-ne una altra. Aquesta perseverança en solcar països o aquesta espècie d'atracció constant és allò que l'autora defineix com a amor il·limitat per al viatge.

De fet, les tres conferències, en què es promou un tipus de viatge lluny de tot convencionalisme, es regeixen per l'experiència de l'escriptora que reconeix que se centra en la seva consciència, en l'amor etern i inquiet de córrer d'un continent a l'altre.¹⁴⁰ Així, parlant de la seva vida, enlloc de fer-ho d'«altres viatgers més importants i més interessants», les vivències de Bertrana es projecten directament a les dels potencials viatgers i sobretot viatgeres de qui

¹³⁸ Malgrat que l'autora no usi l'adjectiu *turístic* i els seus derivats, l'utilitzarem perquè s'adequa perfectament al tipus de viatge concertat i superficial al qual fa referència al llarg de les conferències. Això no obstant, pensem que no és anacrònic usar aquesta designació per als que no són *veritables* viatges en el sentit que proposa Aurora Bertrana, ja que l'aparició del fenomen turístic s'inicià amb Stendhal i l'adaptació del mot francès *tour*. Així mateix, vegeu el to despectiu que s'usava ja al segle XIX i principis del XX envers aquest tipus de viatges que no comportaven cap risc ni coneixement profund de les cultures que es visitaven a Joan de Déu Domènech, *Mirant enfora. Cent anys de llibres de viatges en català*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

¹³⁹ Vegeu Aurora Bertrana, *[La dona i el viatge]*, pàg. 126. Sobre la tradició en la literatura catalana d'excursions i viatges, vegeu els tòpics bàsicament romàntics als quals es refereix Bertrana en alguns fragments de la conferència al centre terrassenc a Narcís Garolera, «Ideologia i literatura en les impressions d'*Excursions i viatges*» dins *Sobre Verdager*, Barcelona, Empúries, 1996, pàg. 135-153.

¹⁴⁰ Per a una visió general dels viatges i els llibres de Bertrana d'aquesta temàtica vegeu Octavi Saltor, «Aurora Bertrana i els seus periples», *Notícia catalana*, març de 1972, pàg. 9, Neus Real, «Els viatges literaris d'Aurora Bertrana», *El Pou de Lletres*, núm. 4, hivern del 1997, pàg. 9 i Isabel Segura, «Els viatges d'Aurora Bertrana», *Memorials Institut Català de la Dona 1993-1995*, Barcelona, col. Dona i societat, Testimonis núm. 5, 1997, pàg. 69-73.

espera que, després d'haver-la escoltada, desitgin abocar-se a nous reptes i paisatges.¹⁴¹

Així doncs, el que Bertrana exposa en aquests parlaments és la concepció del viatge entès com a via de coneixement de noves cultures i, al mateix temps, com a sistema per a conèixer-se un mateix. El fet de descobrir llocs i races diverses comporta una ampliació de coneixements geogràfics i antropològics i, alhora, obre una porta cap a l'interior del jo.¹⁴² El fet que tot viatge suposi una transformació interior i una determinada visió del món és una de les qüestions cabdals en les tres conferències. Si bé no podem parlar estrictament d'una catarsi en el transcurs del viatge, sí que ho podem fer en el sentit que Bertrana distingeix l'abans i el després d'haver-se llançat a rodar món. Els canvis d'actitud de les senyoretes en tornar, d'acord amb *El viatge educatiu i instructiu*, i l'ansia constant d'emprendre recerques de nous horitzons, segons [*La dona i el viatge*] i *L'amor al viatge*, conflueixen en un mateix plantejament segons el qual el viatge s'associa a canvis i reaccions significatives de qui el protagonitza. L'escriptora afirma que els llocs i els paisatges que ha vist, viuen en el seu interior, els porta dins de «l'ànima».¹⁴³ Lluny del simple retrat fotogràfic, el viatge acaba conformant un estat d'ànim que cristal·litza en una nova mirada envers el món. Bertrana defensa, doncs, el fet de viure el paisatge enlloc de plasmar-lo en imatges que per elles mateixes resulten inertes i no tenen cap tipus de ressò en l'íntim del jo.

El que proposa és una espècie de viatge iniciàtic paral·lel al desplaçament d'un lloc a l'altre. D'aquesta manera, escodrinyar nous espais és créixer interiorment i endinsar-se en un mateix. Per això, segons *El viatge*

¹⁴¹ Vegeu Aurora Bertrana, *L'amor al viatge*, pàg. a l'apèndix, pàg. 193. L'escriptora recorre a una *captatio benevolentiae* en no voler esmentar d'altres aventurers intrèpids tot i que les lectures de Jack London, Robert Louis Stevenson, Pierre Loti o Marc Chadourne són evidents en *Paradisos oceànics* (1930), *Peikea, princesa caníbal i altres contes oceànics* (1934), *L'illa perduda* (1935), *Ariateia* (1950) i *Oviri i sis narracions més* (1965). D'altra banda, la coneixença de l'obra dels germans Tharaud, Paul Morand o Alí Bey traspua clarament en *El Marroc sensual i fanàtic*, op. cit., pàg. 26. Vegeu, també, J. Roure i Torent, «*Paradisos oceànics*. Edicions Proa. Biblioteca Rodamón, Badalona, 1930» dins la secció "Els Llibres", *La Nau*, 1-I- 1931, pàg. 5.

¹⁴² Vegeu la particular visió del món sota els efectes de diversos viatges a Enric Bou, «Rodar món (a l'entorn dels llibres de viatges)», «art. cit». Especialment, vegeu les referències a l'especial relació entre temps i espai d'acord amb el concepte crític de *cronotopos* segons Bakhtin i els casos de viatgers intrèpids que es llançaren a l'aventura, cosa que els suposà una espècie de reconversió interior.

¹⁴³ Vegeu Aurora Bertrana, [*La dona i el viatge*], pàg. 127 i a l'apèndix, *L'amor al viatge*, pàg. 191-193.

educatiu i instructiu, el pas d'una etapa plena de banalitats en tant que preocupacions vitals (com pot ésser-ho, metafòricament, la infància) cap a un període de maduresa (en què les antigues preocupacions passen a ser secundàries) es produeix a través de l'aprenentatge que suposa viatjar i trobar-se en situacions insospitades en un medi on el viatger és un estrany.

L'escriptora gironina parteix de la pròpia biografia i refà les anècdotes a la Polinèsia o al Marroc. Aquest caràcter autobiogràfic no tan sols és característic d'aquest conjunt de conferències sinó que també ho és de *Paradisos oceànics* i sobretot d'*El Marroc sensual i fanàtic* ja que, si bé la primera obra és més aviat entesa en tant que descripcions viatgeres, la segona es regeix principalment de l'experiència vital en endinsar-se en l'espai musulmà.¹⁴⁴ El testimoniatge esdevé, doncs, el punt de partença per tal de dissertar no solament pel que fa als consells per a futurs viatgers sinó que tot plegat conforma una especial invitació per embarcar-se terres enllà.

L'autora, però, convida l'auditori a un viatge amb pocs diners perquè els «d'agència Cook» o les visites concertades de dies o setmanes per Europa o per Amèrica són superficials.¹⁴⁵ Segons ella, d'aquest tipus de periples no se n'extreu més que imatges distorsionades i gens profundes d'un paisatge, d'uns costums i d'unes races. Els països esdevenen films sense que repercuteixin gens ni mica en l'interior del pretès viatger que, en arribar, no ha extret cap tipus de profit perquè solament li resten «imatges imprecises i mig esborrades».¹⁴⁶

¹⁴⁴ Cal incidir en el caràcter autobiogràfic de les conferències i els llibres de viatges de Bertrana ja que foren concebuts en tant que obres de gènere. L'autora relata les anècdotes i impressions viscudes a partir de la pròpia experiència i, per tant, cal tenir en compte les característiques de la literatura de viatges escrita per dones enfront d'un gènere bàsicament conreat per homes. Vegeu Joan Nogué i Font et al., «Orientalisme, colonialisme i gènere. *El Marroc sensual i fanàtic* d'Aurora Bertrana», *Documents d'anàlisi geogràfica*, núm. 29, 1996, pàg. 87-107 i Albert Manent, «Els llibres de viatges», *Història de la literatura catalana*, vol. 10, Barcelona, Editorial Ariel, 1987, pàg. 126-127. Així mateix, pel que fa a viatges a terres oceàniques i africanes, Manent destaca solament noms masculins com Josep M. de Sagarra amb *La ruta blava. Viatge a les mars del Sud* (1964), obra que aparegué en versió castellana com a *El camino azul. Viaje a la Polinesia* (1942), i Nicolau Maria Rubió i Tudurí amb *Caceres a l'Àfrica Tropical* (1926), *Sahara-Niger* (1932) i *Viatges i caceres a l'Àfrica negra* (1960).

¹⁴⁵ Vegeu Aurora Bertrana, *[La dona i el viatge]*, pàg. 128. L'al·lusió a un nom tan paradigmàtic com Cook no és casual. En el seu viatge oceànic, l'autora reconeix que s'havia informat anteriorment sobre la Polinèsia i, en fer-ho, recorregué a les guies turístiques. Vegeu, de la mateixa autora, «Estem a punt d'anar al Congo», *Memòries fins al 1935, op. cit.*, pàg. 549-564.

¹⁴⁶ Vegeu Aurora Bertrana, *El viatge educatiu i instructiu*, pàg. 116 i, *L'amor al viatge*, pàg. 128.

Això a part, veiem que tant en *El viatge educatiu i instructiu* com en *[La dona i el viatge]*, Bertrana deixa de banda les ciutats i, fins i tot, les contraposa a llocs exòtics com Oceania. El cert és que distingeix les estades europees de joventut de les aventures orientals.¹⁴⁷ Tot i així, si pensem en les experiències a Ginebra en plena adolescència on hagué de buscar feina i aixopluc i, on més tard emmalaltí mentre malvivia a les golfes del carrer Winkelried, ens adonem que aquest cúmul d'experiències són part d'aquest dur però profitós aprenentatge al qual al·ludeix diverses vegades a l'Ateneu Barcelonès.¹⁴⁸ I és que malgrat que en aquestes conferències no detalli aquests períodes de la seva vida, les diverses estades a ciutats suïsses i franceses li suposaren un eixamplament personal i intel·lectual força important. Al mateix temps, aquesta vida nòmada acabà de perfilar el caràcter cosmopolita de Bertrana, cosa que ens condueix a les crítiques envers el casolanisme femení a què es refereix a *[La dona i el viatge]* i a l'Ateneu Barcelonès. D'aquesta manera, encara que sembli que els viatges per Europa quedin en un segon pla, Aurora Bertrana no parlaria del valor educatiu i instructiu del viatge si no existís, en aquest sentit, una certa experiència com a rerefons. Les adversitats d'un medi hostil es troben tant al món occidental com en terres exòtiques i és, doncs, des d'aquest punt que Bertrana defensa la formació de tota dona lluny de comoditats.¹⁴⁹

Certament, però, en aquests parlaments, destaca principalment el periple oceànic i les vivències al Marroc. A *L'amor al viatge* revela que en tornar de les illes del Pacífic no havia emprès «altres excursions que petites estades a països europeus.»¹⁵⁰ De nou, veiem refermada aquesta mena de dicotomia entre el viatge per Occident i les destinacions orientals. Dins, però, d'aquesta contraposició trobem l'atac explícit envers la colonització i els europeus amb

¹⁴⁷ Vegeu Aurora Bertrana, *[La dona i el viatge]*, pàg. 133. Els períodes de joventut a Suïssa i França són menystingudes per Bertrana quan les compara amb l'exotisme de paisatges oceànics. Això no obstant, l'autora reconeix que ja des de petita se sentia atreta per llocs llunyans malgrat que admeti que els viatges per Europa foren meravellosos i que li aportaren el primer tast del que significa marxar sense diners i guanyar-se la vida. Vegeu Aurora Bertrana, *[La dona i el viatge]*, pàg. 19-20 i, de la mateixa autora, «Les meves aventures a Suïssa», pàg. 337-338, «L'embruixament del Alps», pàg. 347-356 i «Visió de París. La cantant wagneriana», pàg. 433-446 dins *Memòries fins al 1935, op. cit.* Vegeu, també, de la mateixa autora, «Exotismes. Invitació», *L'Opinió*, 8-X-1931, pàg. 8.

¹⁴⁸ Vegeu Aurora Bertrana, «Winkelried», pàg. 283-294 i «Una pulmonia i un gran viratge», pàg. 411-420 dins *Memòries del 1935 fons al retorn a Catalunya, op. cit.*

¹⁴⁹ Vegeu Aurora Bertrana, *[La dona i el viatge]*, pàg. 128.

¹⁵⁰ Vegeu Aurora Bertrana, *L'amor al viatge*, pàg. 144.

qui s'ha creuat.¹⁵¹ Així, en [*La dona i el viatge*] destaca la bondat amb què l'acolliren les tribus polinèsies, aquelles que anomenades «arbitràriament salvatges han tingut una cultura i una civilització.»¹⁵²

Els comentaris sobre el que és salvatge i el que es pot qualificar de civilitzat sovintegen tant en aquest conjunt de conferències com en les obres i articles sobre viatges de l'escriptora durant els anys trenta. Bertrana planteja com molts europeus són més salvatges que no pas els polinesis.¹⁵³ Així mateix, critica fermament els mètodes colonitzadors i els fa responsables del detriment del *modus vivendi* autòcton. Per a l'escriptora, els nadius són més civilitzats que molts blancs, els quals són els principals causants de la degradació del paisatge, dels costums i, fins i tot, del tarannà orientals. Al centre terrassenc, reconstrueix el viatge cap a les illes de la Societat durant el qual se li mostra el poder aclaparador del dòlar entre els indígenes de Panamà. En *Paradisos oceànics* i des dels articles de *Mirador*, Aurora Bertrana ofereix la cara més degradada de l'Orient pervertit pels efectes de la colonització. La introducció al cinema, per exemple, ha produït un trasbals en la quotidianitat polinèsia:

«El cinema s'ha filtrat a través de l'ànima ingènua i dúctil del maorí, com l'aigua es filtra per la sorra. Els penetra, els amara, els modifica. Ha deixat damunt llur societat una marca palesa, inconfusible. D'un conjunt mai paït d'arguments de pel·lícula, ells n'han fet el patró de llurs vides. La pel·lícula americana vulgar (que és la que els serveixen més sovint), es compon d'un seguit d'immoralitats que condueixen invariablement a un fi altament moral. Als tahitians els manca força de voluntat per assolir la finalitat edificant i es contenten amb les immoralitats dels mitjans.»¹⁵⁴

Al costat de les crítiques als mètodes colonitzadors, hi ha una espècie de ressentiment en Bertrana a l'hora de reflexionar sobre els estralls de l'home

¹⁵¹ Vegeu, entre d'altres articles a *Mirador*, Aurora Bertrana, «La higiene i els salvatges», 19- XII-1929, pàg. 2; «La instrucció i els salvatges», 29-V-1930, pàg. 2 i «La moral i els salvatges», 7-VIII-1930, pàg. 3 i, de la mateixa autora, «Els blancs a Papeete» dins la secció «Viatges» de *L'Opinió*, 10-X-1933, pàg. 6.

¹⁵² Vegeu Aurora Bertrana, [*La dona i el viatge*], pàg. 141.

¹⁵³ Vegeu, entre d'altres, Aurora Bertrana, «Concepte de Llibertat», *La Humanitat*, 25-V-1934, pàg. 12 i, de la mateixa autora, «Una dona que estima els salvatges», *Evolució*, 28-XI-1931, pàg. 1-2.

¹⁵⁴ Vegeu Aurora Bertrana, «El cinema i els salvatges», *Mirador*, 19-XII-1929, pàg. 3.

blanc en territori polinesi. En qualitat d'occidental, sent una certa amargor en veure l'acció de la raça dita *civilitzada*, a la qual pertany, malgrat que sovint reconegui que no s'hi sent identificada. Després d'haver transcorregut tres anys a les illes de la Societat i d'haver travessat el Marroc, Bertrana conclou que prefereix l'hospitalitat àrab, la germanor i la noblesa dels maoris contra la vulgaritat, la ignorància i la falsa moralitat dels blancs.¹⁵⁵

A l'Ateneu Barcelonès, explica com al llarg dels seus viatges ha tractat amb xinesos, hindús, negres i mestissos i ha arribat a la conclusió «que el blanc no és el més noble ni el menys cruel de tots.»¹⁵⁶ Al Marroc, àrabs, francesos i espanyols la tractaren amb recel i desconfiança, però confessa que, en general, els problemes amb què es topà provingueren dels occidentals com funcionaris o governants. A *L'amor al viatge* assegura que la dona per als musulmans ha restat com a instrument de plaer i procreació, cosa que segons l'autora és «el que ha representat generalment a tot Espanya.»¹⁵⁷ En comparar els homes espanyols amb els àrabs, Bertrana irònicament es pregunta qui ha estat l'alumne i qui el mestre. Això no obstant, subratlla la generositat dels marroquins en acollir-la en llurs cases malgrat la sorpresa en assabentar-se del seu interès per les dones tancades a l'harem. Finalment, dins de la mateixa distinció entre Occident i Orient, cal afegir l'especial distinció, més enllà de les línies geogràfiques, entre el protectorat espanyol i el francès. Bertrana revela que el tracte entre els colonitzadors francesos i els espanyols és realment diferent malgrat que per a ambdós bàndols el fet que una dona sola emprengués un viatge comportés prejudicis i sospites.

A *El Marroc sensual i fanàtic* amplia aquest tipus de plantejaments que resumeix en *L'amor al viatge*. La cronista a la recerca d'«emocions psicològiques»¹⁵⁸ i amb un pregon menyspreu per la política dedica «tres minuts de serietat» a la reflexió sobre la influència occidental al Marroc:

«Un cop enfront de tot un panorama de colonització, sorpresa per mil detalls que ens surten al pas i que us avergonyeixen malgrat el vostre tebi patriotisme, no podeu pas aclucar els ulls ni *ignorar* la nostra incapacitat racial

¹⁵⁵ Vegeu Aurora Bertrana, «Els blancs, a Papeete», «art. cit.».

¹⁵⁶ *Ibidem*, pàg. 16.

¹⁵⁷ Vegeu Aurora Bertrana, *L'amor al viatge*, pàg. 147.

¹⁵⁸ Aurora Bertrana, *El Marroc sensual i fanàtic*, pàg. 89.

colonitzadora. (Sempre que s'accepti com a patró de referència els mètodes francesos, anglesos o holandesos).

[...] Ja que anem a fer de mestres de civilització, hauríem de mostrar-nos molt més civilitzats, *menys moros* i més occidentals. Però ¿pot el vell poble espanyol considerar-se com a raça purament europea? ¿Pot representar l'Occident? ¡No seria un vell poble infinitament interessant, profundament respectable, però incapaç per a occidentalitzar altres pobles? ¿No fóra millor que si realment hem d'occidentalitzar, comencéssim per nosaltres mateixos?»¹⁵⁹

La crítica als occidentals també inclou tots aquells que juguen a ser europeus sense amagar «atavismes ibero-musulmans», ja que l'escriptora es qualifica de *femella disfressada* als ulls d'aquests éssers que no conceben una relació normal i professional entre ambdós sexes.¹⁶⁰ Finalment, assenyala que va tornar sana i estàlvia del viatge ja que les contrarietats en terres africanes no vingueren de malalties ni de bèsties ferotges, sinó dels europeus a l'Àfrica.

Vist el panorama difús i l'encreuament complex entre cultures a les colònies d'Orient, Bertrana esclata en una crida panteïsta per al retorn a la reconciliació entre els homes de qualsevol raça i la natura, ja que com més l'individu «s'acosta a ella, més esdevé simple, bo i sa».¹⁶¹ Al Centre Excursionista de Terrassa, apel·la a una comunió vitalista, a una fusió gairebé mística entre la terra i l'ésser humà:

«Visquem a les ciutats treballant, lluitant pel pa de cada dia, però que els nostres esperits rendeixin culte a la nostra gran mare comuna...

Anem amb els arbres, les plantes, els rius, les arbredes. Comuniquem-nos sovint amb el cel i amb el mar. Els nostres cors esdevindran més bons i més comprensius. Les nostres aspiracions més simples i més nobles. Estimem la natura pel damunt de tot. Agraïm i acatem tots els seus designis, els més plaents i els més cruels. Ella és la nostra mare directa i amar-la i acatar-la és amar el Déu creador.

¹⁵⁹ Vegeu Aurora Bertrana, *El Marroc sensual i fanàtic*, pàg. 89-90.

¹⁶⁰ *Ibidem*, pàg. 18.

¹⁶¹ Vegeu Aurora Bertrana, *[La dona i el viatge]*, pàg. 141.

Considerem germans tots els homes sien blanc[s], sien de color. Respectem els animals i les plantes i anem pel món, no com a conquistadors de terres, sinó com a conquistadors de visions i d'esperits sempre amics, respectuosos i amables».¹⁶²

En *El viatge educatiu i instructiu* reconeix que ha sentit vergonya de ser una dona occidental. Bertrana exalta la vida salvatge que semblava gairebé incorruptible i afirma que els indígenes havien viscut «benaurats i tranquils en les seves illes llunyanes» fins que l'ambició dels blancs destruï llur felicitat en nom de la civilització.¹⁶³

«A les belles illes del Pacífic i sobretot a Papeete, en observar el funcionari blanc o el comerciant o el traficant del mateix color no podeu deixar d'entristir-vos, avergonyit de pertànyer a aquesta casta. [...]

Dissortadament, llevat d'una excepció cada quart de segle, l'exemple ètic i estètic que donen a l'indígena els colonitzadors és pèssim, puix que moralment i espiritual el blanc ha servit de mestre a l'oceànic.»¹⁶⁴

Aquesta classe de comentaris, amb un deix de sornegueria, és habitual en la faceta de Bertrana com a articulista a l'hora de reflectir la vida social dels occidentals a les colònies. Aquestes afirmacions que són aplicables al viatge oceànic i al periple al Marroc sovintegen en els primers anys de la dècada dels trenta a *D'Ací i D'Allà* i *Mirador*, fins als més tardans a *L'Opinió* i *La Publicitat*.¹⁶⁵ Si bé, en les dues primeres publicacions es tracta de textos més o menys descriptius, però no per això menys personals, en els periòdics,

¹⁶² *Ibidem*, pàg. 30. Vegeu, també sobre el rerefons rousseunià de *Paradisos oceànics*, Domènec Guansé, «La Natura Verge», dins la secció «Del matí al vespre», *La Nau*, 15-X-1929, pàg. 1.

¹⁶³ Vegeu Aurora Bertrana, *El viatge educatiu i instructiu*, pàg. 141.

¹⁶⁴ Vegeu, Aurora Bertrana, «Els blancs a Papeete», «art. cit.».

¹⁶⁵ Vegeu aquest seguit d'articles a la bibliografia adjunta. Entre el juny de 1928 i el novembre de 1929, apareixen els articles sobre l'estada a Polinèsia a *D'Ací i D'Allà* que seran, alhora, el pòsit per a *Paradisos oceànics*. Participa a *Mirador* entre l'octubre de 1929 i el novembre de 1931 amb reproduccions de capítols de *Paradisos oceànics* al costat de textos més controvertits sobre la vida a les illes i la influència dels colons que corrompen la vida indígena. Pel que fa a *L'Opinió*, l'escriptora disposava de la secció «Viatges» de l'abril fins al novembre de 1933 en què relatava el periple oceànic resumit en les conferències a l'Ateneu Barcelonès i al centre terrassenc. Finalment, les cròniques de *La Publicitat* escrites entre el maig i l'octubre de 1935 seran la base d'*El Marroc sensual i fanàtic*.

Bertrana ressegueix els anys polinesis i les vivències al Marroc amb tota mena de repulsius envers els blancs.¹⁶⁶ Aquests textos a la premsa, reforcen, doncs, l'exposat en les conferències amb què carrega contra l'acció colonitzadora. Això no obstant, cal entendre aquestes declaracions clares i punxants arran de la superioritat que li proporciona l'alteralitat que li suposa concebre's com a viatgera que observa un entorn en què no s'hi involucra del tot.¹⁶⁷ El sentiment de no ésser oriental juntament amb el record latent de la seva terra que no l'«abandonava mai» entren dins una concepció del viatge en què Bertrana es concep com a europea de pas encisada per espais exòtics i llunyans.¹⁶⁸ En narrar les aventures oceàniques existeix, de rerefons, «la fe en la tornada», i és aquesta consciència del retorn el que dona suport a l'escriptora a l'hora d'enfrontar-se als perills i les contrarietats.¹⁶⁹ Aquest posicionament li permet, doncs, parlar en les conferències i en els diversos articles sobre la condició d'inferioritat de la dona musulmana o sobre el fet que «l'home és més interessat i més sa, com menys parracs el cobreixen».¹⁷⁰

Aquesta visió, a causa d'una contradicció interna entre sentir-se aliè i voler conèixer en l'univers de pau i equilibri dels tahitians, es confon en els somnis de l'escriptora d'atansar-se a «una vida ideal, dolça i perfecta», «lluny de les maquinàries, del progrés i dels sorolls».¹⁷¹ És per això, que en Aurora Bertrana existeix una fascinació i un rebuig al mateix temps de l'exòtic en què la dona culta, la viatgera apassionada i liberal es debat entre la fotografia paradisiàca i la decadència de la realitat.¹⁷²

¹⁶⁶ Vegeu el conjunt d'articles d'aquestes publicacions a la bibliografia adjunta.

¹⁶⁷ Sobre l'alteralitat i el conflicte entre la visió com a europea i defensora de teories rousseauianes, vegeu Neus Carbonell, «Transmissions culturals: literatura, gènere, migració», *Dones i literatura. Present i futur. (Col·loqui paraula de Dona II, 1997)*, Seminari Paraula de Dona, Universitat Rovira i Virgili, per a l'edició de l'Institut Català de la Dona, Tarragona, Edicions El Mèdol, 1997, pàg. 55-66 i Joan Nogué i Font et al., «Orientalisme, colonialisme i gènere. *El Marroc sensual i fanàtic* d'Aurora Bertrana», «art. cit.». Així mateix, sobre el conflicte intern del viatger com a testimoni del xoc i el contacte entre races i cultures diferents, vegeu Claude Lévi-Strauss, *Tristos tròpics*, Barcelona, Anagrama, 1992.

¹⁶⁸ Vegeu Aurora Bertrana, [*La dona i el viatge*], pàg. 141.

¹⁶⁹ *Ibidem*, pàg. 132.

¹⁷⁰ *Ibidem*, la nota 340, pàg. 140.

¹⁷¹ *Ibidem*, pàg. 140. Sobre l'embruixament que exerceixen les illes en l'ànima de Bertrana i el desig, de tall romàntic, de romandre-hi per sempre malgrat no oblidar-se del lloc d'origen, vegeu-ne els paral·lelismes a Antoni Marí, «George Sand, l'ànima enlluernada» dins *Formes de l'individualisme*, València, Edicions Tres i Quatre, 1994, pàg. 167-172 i Aurora Bertrana, «La George Sand i jo» dins *Memòries fins al 1935*, pàg. 307-318.

¹⁷² Sobre el conflicte intern de tot viatger entre l'origen i la passió pels països visitats i les formes de vida alternatives, vegeu la ressenya sobre *El Marroc sensual i fanàtic* de Vicenç Pagès, «La fascinació dels contraris», dins el suplement «Cultura», *Avui*, 27-IV-1991, pàg. 7 i

Al centre terrassenc, el lirisme venç la batalla a la repulsió que li insinuen formes de vida i costums de blancs, xinesos o caníbals polinesis que esborren el retrat d'un edèn. Davant d'un auditori que espera sentir els encants d'una terra estranya, Bertrana es delecta en la descripció d'una Polinèsia de vents que balancegen les palmeres i de verdura exquisida i exuberant. La transparència de llacs i el perfum de les falgueres, els llimoners i el llorer rosa modelen un espai privilegiat on l'escriptora confessa que és el lloc idoni, fins i tot, per tal d'atansar-se a Déu.¹⁷³ Talment com si resseguíssim un quadre de Gauguin, l'escriptora ens apropa a un arxipèlag de bellesa embriagadora, gairebé de postal.

Tot i així, la concepció de l'oriental no es redueix solament a aquesta visió idíl·lica. Si bé Aurora Bertrana ataca tot tipus de colonització, reconeix que també hi ha una degradació en els indígenes. En arribar a la ciutat de Cristóbal Colón, dividida en dues parts, s'adona d'un «contrast frapant».¹⁷⁴ D'una banda, «el cantó ianqui és net i polit, ple de botigues de luxe de les quals el propietari sol ésser un xinès», hi circulen automòbils luxosos amb homes i dones rosses elegantment vestits que acudeixen a un casino on els negres no poden accedir. Amb prou feines sense cap tipus de transició, se li apareix la part que pertany a Panamà on «tot són negres espellifats, brutícia pels carrers i misèria».¹⁷⁵ La implantació de la pretesa moralitat occidental ha acabat eliminant, segons Bertrana, la presumpta innocència dels nadius. És en aquest moment en què l'escriptora s'escapa dels tòpics de viatgera enlluernada per oferir un retrat d'acord amb els contrastos d'una realitat lluny de somnis orientals.

Això a part, en les conferències a l'Ateneu Barcelonès i al Centre Excursionista de Terrassa, Bertrana incideix en l'esperit conciliador, la calma i la beutat d'aquests paratges. Dins de la concepció del viatge, els retrats polinesis de [*La dona i el viatge*] respiren un equilibri i una serenor que semblen exclusius del Tròpic. Els arbres fruiters i l'oreig dels Mars del Sud s'emmirallen en el jo del viatger que troba, en aquest espai, el punt just de la tranquil·litat contraposada al trasbals tant de la quotidianitat com del viatge llarg i pesat.

Joan Nogué i Font et al., «Orientalisme, colonialisme i gènere. *El Marroc sensual i fanàtic* d'Aurora Bertrana», «art. cit.».

¹⁷³ Vegeu Aurora Bertrana, [*La dona i el viatge*], la nota 340, pàg. 140.

¹⁷⁴ *Ibidem*, pàg. 136. Vegeu, també, Aurora Bertrana, dins la secció "Viatges" de *L'Opinió*, «Carboneig Nord Amèrica», 4-VII-1933, pàg. 7 i «Cristòbal Colón» 11-VII-1933, pàg. 5-6.

Així doncs, per Bertrana, la recompensa dels periples es projecta a dues bandes. En primer lloc, es coneixen espais insospitats que romandran per sempre en l'interior del jo, i, en segon lloc, l'estat d'ànim a què ha arribat el viatger, gairebé ideal, que difícilment s'hauria assolit sense entendre el viatge tal com el presenta en les tres conferències. Certament, en la trajectòria biogràfica de l'autora hi ha un abans i un després del viatge a la Polinèsia. L'arxipèlag li descobrí un redós perfecte per a la convivència humana i per a la creació literària. *Paradisos oceànics, Peikea princesa caníbal i altres contes oceànics, L'illa perduda, Ariatea i Oviri i sis narracions més* foren obres inspirades en els anys entre salvatges, per la qual cosa l'escriptora sentència que aquell període quedà «gravat» en la seva vida.¹⁷⁶

A més d'analitzar els efectes del viatge en el jo, cal que afegim la particular experiència que representa el viatge en el si de l'escriptor. Si hem evidenciat l'abans i el després de l'estada a Polinèsia en la iniciació en la creació literària de Bertrana, fent una ullada a la producció posterior, endevinem la influència decisiva de la vida nòmada de l'escriptora. A *L'amor al viatge* reflexiona sobre els obstacles i les dificultats de donar a la llum un llibre de viatges per a un públic ansiós d'aventures. A part d'incidir en deixar veure el rerefons que amaga tota gestació literària, els viatges per a una autora com Aurora Bertrana esdevenen crucials en el conjunt de la seva obra. Així, a part de *Paradisos oceànics* i *El Marroc sensual i fanàtic*, trobem peces com *Edelweis*, sorgida de les estades de joventut a Suïssa, o *Entre dos silencis*, novel·la on recrea l'experiència de voluntària a l'Europa devastada per la Segona Guerra Mundial. Malgrat que la temàtica oceànica és la que preval en aquest cos literari, en *Camins de somni, Tres presoners* i la popular *Vent de grop*, Bertrana es deixa arrossegar pels anhels del viatge que determinen les vides dels personatges en un medi físic i social concret.

La invitació al viatge de les conferències passa, doncs, per una invitació que també va de cara a aquells que sense moure's de la cadira desitgen descobrir territoris forans. D'aquesta manera, aquestes obres literàries, a part d'incitar a emprendre qualsevol aventura, també han estat pensades «per als que no han tingut el gust o l'avinentesa de creuar les selves, els mars i les

¹⁷⁵ *Ibidem*, pàg. 136.

¹⁷⁶ Vegeu Aurora Bertrana, *El viatge educatiu i instructiu*, pàg. 122.

llacunes de corall.»¹⁷⁷ A *L'amor al viatge*, en enumerar algunes de les seves obres, Aurora Bertrana fa palesa la idea que la lectura d'un llibre de viatges pot suposar, alhora, un nou viatge.

Amb el pretext que els seus llegidors desitjaven «noves emocions de viatge», l'autora d'*El Marroc sensual i fanàtic* retorna a l'oposició entre el viatge amb diners i aquell que s'emprèn amb recursos limitats. A *L'amor al viatge*, descriu l'«halo gloriós» en el qual la conceben part dels seus lectors que, segons ella, pensen que ser escriptora aporta mitjans suficients per viatjar. Bertrana trenca amb aquesta imatge mitificada i equipara les sofrenes, les penúries i els desenganys que suposa crear una obra amb el mateix fet d'emprendre un viatge. Així, els «mals de cap, les aventures doloroses i els sofriments» juntament amb l'emoció, l'odi i tot allò que amaga una obra literària és paral·lel al camí que es recorre en el viatge.¹⁷⁸

Tot i així, i reprenent la consciència de retorn imminent i el sentiment de sentir-se aliè hi ha en les obres, en els parlaments i en el tarannà de Bertrana un filtre en què la concepció del viatge es redueix a la voluntat inassolible de romandre en reductes on tot sembla ideal. Aquest anhel, però, no és tan sols propi del viatger delitós de llocs nous, sinó que també ho és de tot creador a la recerca de la deu de la inspiració. En aquest cas, Polinèsia representà l'espai vital per a la inspiració literària, per al desassossec anímic i intel·lectual. Bertrana es concep com una fascinada envers els maoris i els tahitians però sap que la seva estada és transitòria i que el seu habitat és a l'altre costat de l'oceà, i és en aquest punt d'inflexió en què es genera l'obra sobre un pòsit d'impressions viatgeres.

A *El Marroc sensual i fanàtic* puntualitza que no pretén fer cap llibre per aprofundir i conèixer acuradament la cultura i la història musulmanes. A *Paradisos oceànics* recull la visió del paisatge, dels costums, de la gent i els efectes colonitzadors i, malgrat que podríem qualificar aquests textos com a prosas gairebé descriptives s'entreveuen l'experiència interior i, en certes ocasions, l'opinió personal. Al Centre Excursionista de Terrassa sentència que per a ella, «el factor important no és escriure'ls sinó haver-los viscut.»¹⁷⁹

¹⁷⁷ Vegeu Aurora Bertrana, *L'amor al viatge*, pàg. 140.

¹⁷⁸ *Ibidem*, pàg. 145.

¹⁷⁹ *Ibidem*, pàg. 29. Sobre l'aparició de *Paradisos oceànics* vegeu, entre d'altres, els articles de Domènec Guansé, «Aurora Bertrana. *Paradisos oceànics*. Edicions Proa», «art.cit.» i «Aurora

Això a banda, tot i l'esperit viatger que se l'endú d'una contrada a una altra, Bertrana afirma que «sentia un desig vivíssim de portar a Catalunya unes pàgines exòtiques i originals.»¹⁸⁰

Entre 1936 i 1937, Josep M. de Sagarra viatja a la Polinèsia. Més que un viatge de plaer o fruit d'una passió intrínseca, Sagarra marxa a les illes perquè fuig de la guerra. Tenint en compte el tarannà cosmopolita de l'escriptor, Sagarra topa amb unes illes sotmeses a la mà de l'home blanc. El desencís tamisat i imponderable de *La ruta blava* (1964) trenca amb la imatge de Polinèsia en tant que paradís de *vahinés* i caçadors de perles. Lluny de l'encís de Bertrana d'anys abans que l'escriptor s'embarqués, Sagarra retorna a Marsella àvid de vida urbana i, a bord del vaixell que li hi transporta, declara:

«El nostre mar té tot l'imprevist que pugui tenir el mar de les antípodes, i és que, quan anem pel món, el desig de la novetat i el desig de la caça d'exotismes ens posen unes falses ulleres davant dels ulls.»¹⁸¹

A *La ruta blava* no existeix la invitació al viatge entesa com la que Bertrana planteja en les conferències. Sagarra no cedeix a la poesia ni a la imatge exòtica dels Mars del Sud de Kipling, Stevenson, Gauguin o Murnau. L'escriptor no refusa aquest tipus de tradició encara que confessi que no li desagrada però que no es troba en el seu grup de preferències, cosa que de fet, obeeix l'ètica i l'estètica de la seva trajectòria literària i personal.

Amb tot, entre la visió desencantada, i fins i tot àcida, de Sagarra i la imatge d'illes de corall característica de Bertrana, hi ha un punt en què l'escriptora adopta el paper de *voyeur* i es desvincula de la màgia de l'arxipèlag. Si bé confessa que desitjaria una vida perfecta com la que li ofereixen les illes de la Societat, pren la distància corresponent a tota

Bertrana» dins "L'esperit dels dies", *La Rambla*, 29-XII-1930, pàg. 8. Vegeu, també, J. Povill i Adsera, «Parlant amb Aurora Bertrana. Deu anys d'estada en una illa d'Oceania», *La Nau*, 11-X-1929, pàg. 1 i J. Roure i Torrent, «*Paradisos oceànics*. Edicions Proa. Biblioteca Rodamón, Badalona, 1930», «art. cit.». Sobre *El Marroc sensual i fanàtic* vegeu F. [Josep Maria Francès], «La literatura exòtica. Comentaris a un llibre originalíssim», dins la secció "Les Lletres", *La Humanitat*, 15-V-1935, pàg. 4, S. Savall i Creus «El Marroc sensual i fanàtic», dins la secció "Les Lletres", *La Humanitat*, 7-V-1936, pàg. 5; Ramon Xuriguera, «*El Marroc sensual i fanàtic*», *Mirador*, 26-XI-1936, pàg. 5 i Vicenç Pagès, «La fascinació dels contraris», «art. cit.».

¹⁸⁰ Vegeu Aurora Bertrana, [*La dona i el viatge*], pàg. 141.

¹⁸¹ Vegeu Josep M. de Sagarra, *La ruta blava*, Barcelona, Llibres a mà, 1986, pàg. 298 i Virgilio Sánchez Rey, pròleg per a aquesta obra, Barcelona, Edicions 62, 2000, pàg. 5-20.

occidental. La consciència de dona occidental plana, doncs, en aquesta visió d'un Orient profanat i aprofita la superioritat que li atorga poder sentir-se com una *outsider* per reflexionar sobre aquests indrets diferents dels quotidians.¹⁸²

Al capdavant, concebre's una occidental en terres estanyes li permet declarar que les dones marroquines estan mancades de drets civils, de qualsevol tipus de llibertat més enllà de les parets que les reclouen, i és des d'aquesta perspectiva que ataca el colonialisme al mateix temps que assegura que aquestes dones són incapaces d'albirar cap futur més enllà de l'harem, la presó o l'hospital. Tot i així, a *L'amor al viatge*, Bertrana fins i tot sentència que «el cristianisme és més feminista» que l'Islam, ja que soldàs, caids i marits redueixen llurs mullers a simples objectes de luxe, de vanitat i de procreació.¹⁸³

L'escriptora compara la situació de la dona al Marroc amb la vida femenina a Occident i se n'adona que la dona àrab treballa molt poc o no treballa. Per Bertrana, la dona en terres africanes és presa d'un *masclisme* aberrant sempre vist, però, des de l'òptica de la dona moderna, progressista i emancipada. Els homes foren els que li proporcionaren l'accés a les seves mullers, però al mateix temps, aquests homes foren els principals responsables que dones, que a Occident podrien ser innocents, fossin tancades a la presó per haver llançat «un ansat d'alumini a la cunyada».¹⁸⁴

De nou, la distància afegida, ara, a la condició de gènere, comporta una determinada visió de l'exòtic, per la qual cosa qualifica els seguidors de Mahoma com a principals enemics de l'ànima femenina. Abans de viatgera infatigable, Aurora Bertrana és una dona amb una consciència feminista ferma que la condueix a interessar-se per les seves semblants al Marroc però que també la converteix en model d'intel·lectual catalana moderna contra els precedents encotillats. En *El viatge educatiu i instructiu*, en *L'amor al viatge* i en *[La dona i el viatge]* contraposa la vida domèstica, el sedentarisme i la

¹⁸² Per a la crítica dels efectes colonitzadors vegeu els articles d'Aurora Bertrana a *Mirador*: «El cinema i els salvatges», «art. cit.», «La higiene i els salvatges», «art. cit.», «La instrucció i els salvatges», «art. cit.», «La moral i els salvatges», «art. cit.» i «La dansa i els salvatges», 11- XII-1930, pàg. 2.

¹⁸³ Vegeu Aurora Bertrana, *L'amor al viatge*, pàg. 147.

¹⁸⁴ *Ibidem*, pàg. 152. Per a més detalls sobre el món de la dona musulmana vegeu, Yolanda Aixelà Cabré, *Mujeres en Marruecos. Un análisis desde el parentesco y el género*, Barcelona, edicions Bellaterra, 2000 i Fatima Mernissi, *Somnis de l'harem*, Barcelona, Columna, 1991.

instrucció insuficient o poc adequada de la dona per tal d'afrontar-se a la vida, a l'aventura i a la *maduresa* que comporta el viatge.¹⁸⁵

L'interès per les dones del Marroc i el fet que en les conferències s'adreci especialment a les potencials viatgeres fa que ens adonem que per Bertrana la situació de la dona era una preocupació cabdal. Per això, aquesta fixació pel món femení es manifesta en adreçar-se a les senyoretes de l'Ateneu Barcelonès i proposar-los un viatge instructiu a la manera europea, i en la decisió d'enfrontar-se sola a riscos i perills en endinsar-se en terres vigilades zelosament per musulmans fanàtics.¹⁸⁶

Per tant, Bertrana era un cas insòlit entre les escriptores catalanes ja que, més que reflectir-se en les prosistes i intel·lectuals de l'època, era mirall de viatgeres europees, d'intrèpides reporteress o de feministes estrangeres. En aquest sentit, l'escriptora aprofità la cultura que li proporcionaren els viatges d'arreu d'Europa tant per a guanyar-se la vida com per a la creació literària com Marguerite Yourcenar. De les estades a Suïssa i a diverses localitats dels Alps sorgí *Edelweiss* i la personalitat ferma contra les adversitats en un medi hostil com Sophie la Roche fixà les seves experiències en un diari personal posteriorment publicat. Havent salvat diferències polítiques, Bertrana corresponia a les propostes feministes d'Emma Goldman, la qual visqué el viatge com a mitjà d'emancipació. Lluny de l'extravagància d'Isabelle Eberhardt, l'escriptora gironina resseguí hospitals, presons i prostíbuls, llars burgeses i treballadores, estances sumptuoses i cabanes de pastor amb «un aparell tan temible com una *kodak*» a través del desert africà.¹⁸⁷

¹⁸⁵ L'exaltació del «bon salvatge» de Rousseau fou un dels punts més controvertits en els comentaris sobre *Paradisos oceànics*. Vegeu J. Roure i Torent «*Paradisos oceànics*. Edicions Proa. Biblioteca Rodamón, Badalona, 1930», «art. cit.» i Àngel Pons i Guitart, «Jazz. Aurora Bertrana», «art. cit.». Pel que fa a la visió de l'oriental, vegeu-ne els paral·lelismes als comentaris de Bertrana a Antoni Marí, «El desig oriental de Gustave Flaubert», dins *Formes de l'individualisme*, València, Edicions Tres i Quatre, 1994, pàg. 173-185.

¹⁸⁶ Sobre la instrucció de l'escriptora gràcies a la qual dominava el català, el castellà i el francès, vegeu el conjunt de les seves obres en què apareixen les tres llengües i les experiències laborals en camps diversos en Aurora Bertrana, «Instrucció casolana», pàg. 39-42, «Faig d'interpret en un tribunal», pàg. 629-638, «Prohibició de treballar», pàg. 375-380 dins *Memòries fins al 1935*, op. cit. i «Darrera estada a Ginebra. Retorn a Catalunya», pàg. 523-534 dins *Memòries del 1935 fins al retorn a Catalunya*, op. cit. Sobre la formació femenina a l'estranger vegeu, també, Georges Duby et Michelle Perrot, *Historia de las mujeres*, op. cit.

¹⁸⁷ Vegeu Aurora Bertrana, *L'amor al viatge*, pàg. 146 i, de la mateixa autora, «L'odissea d'un fotògraf», *La Publicitat*, 20-VI-1935, pàg. 1 i 3. Vegeu, també, Georges Duby et Michelle Perrot, *Historia de las mujeres*, op. cit., Cristina Morató, *Viajeras intrépidas y aventureras*, Barcelona, Plaza & Janés, 2001 i Christian Kupchick, «Tan lejos, tan cerca (mujeres y viajeras)», *Henciclopedia*, <http://henciclopedia.org.uy/autores/Kupchick/Viajeras.htm> (22 set. 2001),

D'aquesta manera, Domènec Guansé presenta Bertrana com a escriptora peculiar:

«No dubto que la catalanitat d'Aurora Bertrana no sigui irreductible. Ella no sembla, però, ben bé, una dona catalana. La seva qualitat més característica: l'amor a la independència, l'odi a tota mena de convencionalismes, el menyspreu a la moral burgesa, és una cosa que sobta en el nostre món femení, més aviat decantat al casolanisme, sense altra defensa, generalment, que la hipocresia i la simulació.

En la nostra vida social, Aurora Bertrana s'hi ha sentit ofegada des de molt joveneta. Sens dubte això fou llevat que féu fermentar el seu gust pels viatges, el seu gust per l'imprevist, per la vida errant i bohèmia. Així, ben aviat recorregué mig Europa, estudià a Suïssa. I de sobte, saltà d'aquell paradís dels glaços, on les muntanyes són de cristalls i la vegetació de maragda, als paradisos perfumats i ardents d'Oceania. Allí hi ha viscut uns tres anys, en contacte amb la vida dels salvatges.»¹⁸⁸

La llista podria estendre's amb d'altres escriptores que feren dels seus viatges una vida i una obra. La qüestió és que a Catalunya no existien referents d'aquest tipus. La situació de la dona encara es reduïa a la llar i les privilegiades que podien accedir a una educació que comportés una feina liberal descartaven periples com els de l'escriptora gironina. Periodistes, polítiques i personatges clau en la història de les dones catalanes en el període dels trenta no consideraven el viatge en un primer pla, ni com a mètode de coneixement d'acord amb l'exposat a l'Ateneu Barcelonès o al centre terrassenc.

(publicat originalment a *Insomnia*, núm. 13, gener de 1999.[http:// www. Stephenking.com.arg/](http://www.Stephenking.com.arg/)). Els noms seleccionats són un tast de les viatgeres contemporànies més rellevants. Marguerite Yourcenar (1903-1988), Isabelle Eberhardt (1877-1904), Emma Goldman (1869-1940) i Sophie la Roche (1730-1870) han estat seleccionades en tant que punts de confluència amb la personalitat, el contingut de les conferències i el conjunt de les obres d'Aurora Bertrana. Al mateix temps, són exemples simptomàtics de viatgeres i intel·lectuals modernes en front de les escriptores catalanes, entre les quals Bertrana era l'única amb qui es podia establir alguna correspondència literària.

¹⁸⁸ Vegeu Domènec Guansé, «Aurora Bertrana», «art.cit.» i Àngel Pons i Guitart, «Jazz. Aurora Bertrana», «art. cit.».

Així, si bé eren poques les dones que viatjaven i, en fer-ho preferien la comoditat o seguretat que els proporcionava una agència o la companyia masculina, en Bertrana trobem un esperit de risc inaudit. El cert és que reconeixem que existia una xifra molt baixa de viatgeres, però és que a més, aquesta xifra encara minva considerablement en referir-nos a les que plasmaren les seves vivències en textos posteriorment publicats.¹⁸⁹

Això a banda, Bertrana confessa que les seves ànsies viatgeres hagueren estat frustrades, en el cas oceànic, si no s'hagués casat amb un home que també amés viatjar. A l'altre costat, afirma que allò que no es pot fer és viatjar un cop s'està casada i amb un reguitzell de fills. Ara bé, aquestes declaracions que pertanyen al 1930 a l'Ateneu Barcelonès es contraresten en confessar, en el mateix Ateneu, que abandonà llur marit per conèixer els salvatges. Així mateix, recordem que el viatge al Marroc el féu sense cap acompanyant i que, de fet ja des de l'adolescència Bertrana marxà de Girona tota sola envers Barcelona, Suïssa i diverses localitats dels Alps.

Les circumstàncies de la vida marquen, doncs, el camí del viatger. Però, en el cas de Bertrana, aquestes contradiccions sobre la dona que viatja troben la resposta en la seva trajectòria personal. Tot i que a *El viatge educatiu i instructiu* afirmi que, per una banda, cal que la dona casada i amb fills respongui a les tasques domèstiques i que, per l'altra, confessi que abandonà el marit en benefici de l'estudi de les races polinèsies, els viatges de l'escriptora es caracteritzaren per un caràcter independent. Així, des de les estades a Ginebra fins a l'exili a Prades, els viatges foren continuats sense que la relació conjugal fos un obstacle, ans al contrari. El fracàs marital amb Monsieur Choffat gairebé podríem afirmar que fou un avantatge per trencar lligams (Bertrana declarà que el seu matrimoni es basà principalment en raons econòmiques), tot

¹⁸⁹ Joan de Déu Domènech, en *Mirant enfora. Cent anys de llibres de viatges*, esmenta dotze escriptores en una catalogació que abraça dos-cents cinquanta-tres títols. La majoria d'aquestes dones escrigueren en els darrers vint anys (com Montserrat Roig o Teresa Pàmies), ja que fins a la guerra tan sols trobem, llevat d'Aurora Bertrana, M. Antònia Salvà amb *Viatge a Orient* (1907), Antònia Bardolet amb *Siluetes femenines* (1913), Carme Monturiol amb *Diumenge de juliol* (1936) i M. Teresa Vernet amb *Estampes de París* (1937). Pel que fa a les periodistes dels anys trenta, vegeu el cas de Monturiol en els articles de *La Publicitat* sota el títol «Impressions de Sicília» en el mateix període que Bertrana publicava les «Correspondències de *La Publicitat*. Impressions d'una dona a través de l'Àfrica musulmana». Vegeu, també, «Dones periodistes dels anys trenta», *Capçalera* (revista del Col·legi de Periodistes de Catalunya), núm. 91, febrer de 1999. <http://www.palahi.es/periodistes/Cap91/91-2.html> (29 oct. 2000).

i que a l'Ateneu Barcelonès insisteixi que la seva experiència viatgera no pot qualificar-se de «sort».¹⁹⁰

Amb tot, ens adonem que, realment, el perfil de Bertrana correspon a aquest cercle de dones que viatjaven i que disposaven d'un cert nivell sociocultural. D'aquesta manera, *La dona i el viatge* o *El viatge educatiu i instructiu* són mostres d'aquesta imatge de «viatgera inlassable» de l'autora que es correspon a intel·lectuals foranes.¹⁹¹ És per això que sovint es concebia l'obra i la personalitat de Bertrana com a casos excepcionals en tant que assimilable a aquestes o d'altres dones que decidiren trencar amb la quietud que els aclaparava. De nou, Domènec Guansé la va descriure arran dels articles a *D'Ací i D'Allà* i *Mirador*:

«Ha fet aparició Aurora Bertrana. Em fa l'efecte que amb ella, per primera vegada, una escriptora catalana parla des de la premsa amb un to cosmopolita i desimbolt. Ha viatjat molt i potser això li ha llevat casolanisme i timidesa. Pot parlar de tot sense hipocresia, i encara que sigui molt femenina en els seus sentiments i en les seves idees, no us dona mai la impressió d'haver estat educada en un convent. Així els seus articles, el mateix que a Barcelona podrien cotitzar-se a qualsevol altre centre de producció literària.»¹⁹²

Altres cops es referma la idea que, a Catalunya, poques dones emprenien aquest tipus d'experiències i encara menys dedicaven unes pàgines a relatar-ne els detalls. Maria-Antònia Salvà amb *Viatge a Orient* (1907) ens descriu el creuer pel Mediterrani en què recorre Atenes, Istanbul, Patmos, Rodes, Xipre i Terra Santa.¹⁹³ Certament, Salvà és una precedent per Bertrana, pel que fa a la

¹⁹⁰ Vegeu Aurora Bertrana, *El viatge educatiu i instructiu*, pàg. 115. Vegeu el retrat àcid del casament d'Aurora Bertrana amb Monsieur Chofatt a Aurora Bertrana, «Consumatum est», *Memòries fins al 1935*, op. cit., pàg. 513-522.

¹⁹¹ Vegeu Aurora Bertrana, *El Marroc sensual i fanàtic*, op. cit., pàg. 17-20 i 26.

¹⁹² Domènec Guansé, «Les dones i les lletres» dins la secció "L'esperit dels dies", *La Rambla*, 25-V-1931, pàg. 12. L'articulista fa referència als articles a *Mirador* i a *D'Ací i D'Allà* que Bertrana escrigué des de Polinèsia. Vegeu-los a la bibliografia.

¹⁹³ Maria-Antònia Salvà (1869-1958) s'incorpora a la «Quarta pelegrinació espanyola a Terra Santa» al costat de de Miquel Costa i Llobera i altres coneguts de Lluç Major. Salvà emprèn el viatge comprès entre l'abril i el juny de 1907 quan tot just començava a ser una poeta coneguda. En tornar, apareix *Viatge a Orient* (1907), obra que si bé no té un estricte sentit místic com el tenien els referents romàntics com Chateaubriand amb *Itinéraire de Paris à Jérusalem* (1811), Lamartine amb *Voyage a Orient* (1835) o *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa* de Jacint Verdaguer, s'inscriu en un tipus de prosa en què es barregen trets de literatura

literatura de viatges contemporània escrita per dones, però el viatge que proposa l'autora illenca no té res a veure amb l'exposat a les conferències.

Salvà concep aquest viatge com a peregrinació a Terra Santa. Els referents catòlics planen sobre els textos en què destaca la forma de dietari. Les descripcions de monuments i localitats es caracteritzen per una fugacitat que les equipara a aquelles imatges de film a les quals feia al·lusió Bertrana a l'Ateneu Barcelonès i a [*La dona i el viatge*]. L'escriptora gironina qualifica aquests desplaçaments com «una desfilada de colors i de formes que s'esvaeixen sense deixar cap rastre».¹⁹⁴ Adreçant-se a l'auditori, pregunta què s'arriba a conèixer realment d'un poble quan tan sols s'hi ha estat de pas. Veiem, doncs, com Salvà i Bertrana disposen d'un esperit culte i obert i viuen amb l'ànsia de conèixer llocs nous per trencar amb la quotidianitat, però, alhora, discerneixen en la manera de concebre el viatge terres enllà.

«Sortírem de Barcelona el dissabte vint-i-set d'abril devers les dues i quart a bordo del *paquebot-yatch* Île de France. Al partir se cantà la Salve.

Estic molt ben alojada. Tenc una bella i espaiosa cambreta per mi tota sola a on no hi manca res, des de la llitera fins a l'escriptori. Magnífic lavabo amb aigua a grifó, grans calaixos i perxes per a la roba, un armari, un canapè, una cadira, un *etagere*, un gran mirall, dues làmpares elèctriques, un ventilador, etc., etc., i una finestra a la mar d'on l'aigua, brufada de lluentors fosforescents, a la nit ve a besar el vidre... Menja de gust, dorm com un peix, estic beníssim.»¹⁹⁵

Si Maria-Antònia Salvà ens descriu el creuer pel Mediterrani amb precisions sobre la comoditat i les excursions amb guies turístics acompanyades dels corresponents ritus religiosos, Bertrana se centra en les «descripcions personals», en la pintura dels paisatges i dels tipus que s'han creuat en el seu camí dibuixats per les «reaccions sentimentals i

de memòries, amb formes típiques de dietari i epistolari. En aquest cas, les motivacions del viatge foren bàsicament literàries, culturals i religioses.

¹⁹⁴ Vegeu Aurora Bertrana, [*La dona i el viatge*], pàg. 128.

¹⁹⁵ Vegeu Maria-Antonia Salvà, *Viatge a Orient*, a cura de Lluïsa Julià, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Universitat de les Illes Balears, 1998, pàg.23.

intel·lectuals.»¹⁹⁶ Així mateix, cal que subratllem la diferència entre la sortida del port de Barcelona de Salvà i la singular partida des de Marsella del matrimoni Choffat.

«Moltes persones haurien retrocedit davant del vaixell que tenia que dur-nos a Oceania. Era un míser cargó. La companyia l'anomenava pomposament *Paquebot Mixte* però la realitat era molt diferent. Es tractava d'un vapor vellíssim amb maquinària defectuosa i un personatge fatalista i inconscient. Calien desitjos d'emprendre aquell viatge per embarcar-se! I pensar que calia fer més de vint mil quilòmetres per mar, que aquella rampoina ens tenia que dur als Antípodes, que anàvem a fer la meitat del torn de la Terra! Res ens va fer por.»¹⁹⁷

D'aquesta manera, amb *El viatge educatiu i instructiu* i [*La dona i el viatge*], Bertrana esmenta les adversitats físiques que comporta travessar arxipèlags i intentar endinsar-se en determinats espais musulmans restringits a una occidental. L'escriptora fins i tot assenyala que per tal de poder escriure, tenir dades realment importants i estudiar les consuetuds dels salvatges anà a viure amb ells.¹⁹⁸ De la mateixa manera, en evocar les vivències al Marroc en *L'amor al viatge*, explica que els seus únics acompanyants foren una càmera, un grapat de quartilles verges i «algunes lletres de presentació a un o dos intel·lectuals francesos i espanyols i a tres o quatre moros importants».¹⁹⁹ Recorda que d'altres viatgers com Paul Morand o els Germans Tharaud anaren al Marroc abans que ella, però amb la diferència que acceptaren dinars, tes i recepcions al costat de governadors, generals i administradors. Per Bertrana, però, aquest tipus de viatges condemna a l'escriptor a «una discreció eterna», «a un afalac de compromís» que ha procurat evitar per ofrenar al lector i, en aquest cas a l'auditori de *L'amor al viatge*, «la *maigre solde*».²⁰⁰ L'escriptora

¹⁹⁶ Vegeu Aurora Bertrana, [*La dona i el viatge*], pàg. 133 i *El Marroc sensual i fanàtic*, op. cit., pàg. 20.

¹⁹⁷ *Ibidem*, pàg. 134. Vegeu aquest mateix passatge a Aurora Bertrana, *El viatge educatiu i instructiu*, pàg. 125.

¹⁹⁸ Vegeu Aurora Bertrana, [*La dona i el viatge*], pàg.141.

¹⁹⁹ Vegeu Aurora Bertrana, *L'amor al viatge*, pàg. 145.

²⁰⁰ Per a les citacions en aquest paràgraf vegeu Aurora Bertrana, *El Marroc sensual i fanàtic*, op. cit., pàg. 17 i 26.

accedeix a les invitacions de caids o baixàs, però enfront d'aquesta comoditat, explicita que tan sols li interessa conèixer l'ànima femenina.

Amb tot, els viatges de Bertrana foren duts a terme amb els mínims mitjans, lluny de luxes i ostentacions i és per això que s'oposen a d'altres viatges narrats per dones.²⁰¹ D'aquesta manera, tant en la conferència dedicada al Club Femení i d'Esports com en la conversa al Centre Excursionista de Terrassa i *L'amor al viatge*, l'autora sentència que la salut o l'energia i la voluntat poden més que qualsevol altra cosa i que aquests requisits són indispensables per tal de llançar-se a l'aventura sense tenir por dels perills. Una preparació suficient i la resistència física són els aliats principals del *veritable* viatger.²⁰² Evidentment, l'autora és conscient del grau de perillositat de les aventures oceàniques i, fins i tot, en recordar els riscos en travessar l'arxipèlag anomenat *perillós*, exalta l'emoció d'aquesta vicissitud. Dormir al ras o conviure amb aborígens és, més que una contrarietat, el sentit primigeni i essencial de tot viatge.²⁰³

Així doncs, en aquestes conferències destaca sobretot els efectes que provoca el record i la nostàlgia de l'exòtic davant la simple descripció del paisatge. Així, afirma que la voluntat, el treball i les penúries han conclòs en un enriquiment prou gran que els ha fet tornar «profundament joiosos, contents, recompensats llargament».²⁰⁴ Malgrat tot, afegeix que «tot això és deliciós de recordar, però no sempre és deliciós en els moments» en què es trobava presa del risc. El preu de la instrucció és, per Bertrana, superar aquests obstacles gràcies a la curiositat que fins i tot fa «oblidar els perills que us amenacen».²⁰⁵

Realment les experiències a les illes polinèsies i al Marroc contribueixen a reforçar el que exposa Bertrana en les conferències segons la qual el viatge no és un simple divertiment. Malgrat el parèntesi temporal de les dissertacions, es confessa viatgera apassionada i aquesta inquietud és la que l'arrossegà a deixar enrere tot allò que representava una certa estabilitat. Fins i tot,

²⁰¹ Vegeu els llibres de viatges escrits per dones de la nota 181 en què els viatges se centren en Europa lluny dels periples selvàtics o desèrtics i, per tant, sense les adversitats conseqüents.

²⁰² Vegeu Aurora Bertrana, *El viatge educatiu i instructiu*, pàg. 115, [*La dona i el viatge*], pàg. 128 i *L'amor al viatge*, pàg. 192.

²⁰³ Vegeu Aurora Bertrana, [*La dona i el viatge*], pàg. 137. Vegeu, també, Aurora Bertrana, «Visió de l'arxipèlag de corall», dins la secció "Viatges", *L'Opinió*, 5-IX-1933, pàg. 7.

²⁰⁴ Vegeu Aurora Bertrana, [*La dona i el viatge*], pàg. 142.

²⁰⁵ Vegeu Aurora Bertrana, *El viatge educatiu i instructiu*, pàg. 123.

l'escriptora afirma que es reconeixerà una fracassada si al cap d'uns anys algú la veu vivint a Barcelona com una petita burgesa en un pis de l'Eixample. I és que el sedentarisme enfront al viatge constant, i la comoditat contraposada a la inseguretat i l'aventura traspuen al llarg de la seva vida.²⁰⁶

La renúncia a una llar i la companyia de la família pot més que qualsevol altre afany. Deixar tot això enrere suposa un dolor que es menysté damunt d'un vaixell o un tren exprés. Com una parella burgesa qualsevol, Bertrana i Monsieur Choffat vivien a Suïssa amb tot l'indispensable per a una vida benestant, però l'oferta de feina a Polinèsia per a l'enginyer fou una causa prou important perquè s'embarquessin a Marsella amb destinació a les Illes de la Societat. Des d'*El viatge educatiu i instructiu* i també des de les *Memòries*, Bertrana reconstrueix aquest capítol en què, cansats de la vida europea, opten per Oceania i descarten altres opcions com el Congo. L'escriptora admet que una de les raons per escollir les illes fou la lectura d'*El casament de Loti*.²⁰⁷

Ja des de la infantesa, la novel·lista sentí la necessitat de l'aventura. A *El viatge educatiu i instructiu* i a la primera part de la conversa dedicada al Centre Excursionista confessa que de petita se li desvetllà «l'anhel de descobrir coses noves» i que per això fugí de casa.²⁰⁸ En la conferència de 1930 amb els subtítols *La geografia apresada pràcticament* i *Les races m'apassionaven* recorda l'interès ja a la infantesa envers l'exòtic i el desconegut.

D'altra banda, si bé aquestes remembrances s'amplien en les *Memòries*, ens adonem que l'escriptora reutilitzà i combinà la dissertació a l'Ateneu

²⁰⁶ Vegeu Aurora Bertrana, la nota 340 de [*La dona i el viatge*], pàg. 140. Aquesta variant de la conclusió de la conferència remarca l'oposició entre l'estabilitat i la vida nòmada segons Bertrana, la qual sempre es declararà eterna viatgera. Per a aquestes consideracions, vegeu Mireia Xapel·li, «Tres entrevistes amb Aurora Bertrana», «art. cit.». D'altra banda, aquesta variant de la conclusió de 1930 confirma la reutilització de la conferència del centre terrassenc i, així mateix, tenim constància que aquest fragment escrit a Montcada era la part final del parlament de l'Ateneu Barcelonès. Vegeu-ho a «El viatge educatiu i instructiu», «art. cit.». Vegeu, també, per a la recreació de l'episodi que explica al centre terrassenc sobre la primera aventura d'infantesa a Girona, Aurora Bertrana, «El meu primer fracàs d'exploradora», *Memòries fins al 1935, op. cit.*, pàg. 91-102.

²⁰⁷ Aquesta obra de Pierre Loti de 1882 fou clarament influent en *Paradisos oceànics*. Vegeu, *El casamiento de Loti*, Palma de Mallorca, ed. Terra incògnita, 2001. Pel que fa a l'episodi sobre la decisió del viatge polinesi vegeu Aurora Bertrana, «Estem a punt d'anar al Congo», *Memòries fins al 1935, op. cit.*, pàg. 549-564 i 559-560.

²⁰⁸ Vegeu Aurora Bertrana, [*La dona i el viatge*], pàg. 131. Aquesta part de la conferència és un calc de la dissertació de l'Ateneu Barcelonès. Bertrana es refereix exactament al mateix, però de manera més resumida. Malgrat tot, les experiències que narra i l'exaltació al valor educatiu i instructiu del viatge sense diners és expressat gairebé amb paraules idèntiques. D'altra banda, al Centre Excursionista, l'autora esmenta explícitament la conversa dedicada al Club Femení i d'Esports de Barcelona. Vegeu-ho a la pàg. 128.

Barcelonès amb fragments de la del centre terrassenc. Així, la primera part de [La dona i el viatge] és un calc de la dissertació al Club Femení i d'Esports ja que també insisteix en l'interès per les races i la geografia i en la defensa del viatge sense diners en tant que educació excel·lent. Aquestes idees són expressades gairebé amb paraules idèntiques en ambdues ocasions. Això a banda, al Centre Excursionista, l'autora esmenta explícitament la conversa dedicada al Club encapçalat per Enriqueta Sèculi i, de fet, podríem considerar que aquesta conferència pot ser-ne la versió completa. L'episodi incomplet de la dissertació a l'Ateneu Barcelonès en què hi ha una batussa de negres per portar-los en cotxe té la continuació en el parlament al Centre de Terrassa. Per tot plegat, veiem de nou que l'autora reutilitza els textos condicionada per l'auditori i per les pròpies circumstàncies biogràfiques o literàries.²⁰⁹

Així doncs, en ambdues conferències, resumeix part de la seva infantesa transcorreguda a Girona en què les excursions amb el pare i les classes de geografia foren les beceroles del que amb els anys es convertiria en una vida nòmada incessant. A les *Memòries* recorda:

«La geografia que m'ensenyava en Josep Maria Dalmau, m'interessava més que no pas l'aritmètica, encara que d'una manera molt personal. No m'agradaven les divisions territorials, polítiques o administratives. Solament aprenia amb goig el nom de les contrades, de les muntanyes, dels rius, perquè excitaven la meua imaginació. M'embadalia davant els grans mapes murals: taques rosades, violades, grogues... Representaven països llunyans en els quals jo somiava trobar-me, malgrat les poquíssimes probabilitats que tenia d'anar més enllà dels límits de la província de Girona. Les taques blaves

²⁰⁹ En aquest sentit, veiem que, menys alguns apunts de la introducció en què es refereix al centre terrassenc, la primera part de la conversa fins a la pàg. 128 és una reconversió del contingut d'*El viatge educatiu i instructiu*. A partir de la baralla de negres, anècdota que apareix en ambdues dissertacions i que queda incompleta en la de 1930, podem deduir que la conversa al centre excursionista és una versió completa del parlament de l'Ateneu Barcelonès, ja que després d'aquest incident i de la topada d'autos, Bertrana explica l'arribada a Fort de França. Vegeu Aurora Bertrana, *El viatge educatiu i instructiu*, pàg. 125 i, de la mateixa autora, «Batussa de negres», dins la secció "Viatges", *L'Opinió*, 14-VI-1933, pàg. 8, «Camí de la Muntanya Pelada», 21-VI-1933, pàg. 8 i «Ruïnes de Sant Pere», 27-VI-1933, pàg. 7. D'altra banda, l'al·lusió als viatges a Polinèsia i al Marroc en la introducció de [La dona i el viatge] ens fa pensar que aquesta dissertació fou reutilitzada més tard del 1931. Veiem, doncs, que les reutilitzacions de les conferències són constants sobretot perquè afecten la introducció i la conclusió ja que Bertrana en mantenia el cos central. Vegeu, també pel que fa a la reutilització

representaven mars per on els vaixells navegaven. Jo, amb l'esguard fix en aquelles blavors, m'embarcava en aquells vaixells fantasmes, navegava aigua enllà, per desembarcar en terres noves, descobria paisatges meravellosos, veia homes de color i parlava llengües estrangeres.

El final de la classe era un despertar, però no un decaure. Perquè jo esperava viatjar un dia i conèixer aquelles terres llunyanes que jo somiava.»²¹⁰

Així mateix, aquestes declaracions són un preludi del que l'autora declarà anys més tard en ocasió del viatge a terres africanes. Per Bertrana, la germanor entre races, la convivència i la natura fa que homes i dones formin part d'un sol espai. Tant en *Paradisos oceànics* com en les cròniques sobre la dona musulmana, l'escriptora parteix d'un concepte del viatge que fa esborrar gairebé els límits d'espai. És a dir, Bertrana concep les fronteres polítiques com a purs convencionalismes de funcionaris i geògrafs. Assegura que les fronteres ètniques no saben de línies, ni de llibres, ni de mapes i, malgrat que l'escriptora descriu els paisatges d'acord amb unes referències més o menys geogràfiques, l'afany de curiositat viatgera i la fascinació per nous horitzons fa que es recolzi més aviat en el relat autobiogràfic i no en el descriptiu.

En *L'amor al viatge*, Bertrana narra les experiències al nord d'Àfrica sense referències de temps o d'espai. D'acord amb *El Marroc sensual i fanàtic*, sabem que la presó de dones és a Xauen o que a Arzila comparteix taula amb el baixà que li mostra les mullers tancades a l'harem.²¹¹ En aquest sentit, les vivències en terres musulmanes passen per sobre de les experiències merament descriptives. En *L'amor al viatge* es recullen, doncs, de manera abreujada les impressions de les cròniques a *La Publicitat* perquè, al capdavant, a l'escriptora li interessa el viatge, els paisatges, el retrat dels tipus amb qui s'ha creuat dibuixats a través de les seves impressions personals.

Per tot plegat, aquestes conferències no són un estudi exhaustiu de les illes polinèsies ni del Marroc, sinó que representen l'experiència viscuda. Al

més tard del 1931 de *L'amor al viatge*, «Ateneu Enciclopèdic "Sempre Avant"», *La Veu de Catalunya*, «art. cit.».

²¹⁰ Vegeu Aurora Bertrana, «Cap a ciutat falta gent», *Memòries fins al 1935*, op. cit., pag. 139.

²¹¹ Vegeu Aurora Bertrana, *L'amor al viatge*, pàg. 153 i de la mateixa autora, *El Marroc sensual i fanàtic*, op. cit., dins la primera part dedicada al Protectorat Espanyol, a la part d'Arzila, «Les quatre dones del baixà», pàg. 69-77 i a la part de Xauen, «Presó de dones», pàg. 101-107.

mateix temps que el context tant cronològic com d'espai influeixen en la interioritat del viatger, el contingut dels parlaments acaba reduint-se a un cúmul d'impressions viatgeres en detriment de possibles fotografies del paisatge.

Així mateix, encara que en referir-se a les anècdotes polinèsies i a *Paradisos oceànics* l'escriptora detalli els límits territorials, de la mateixa manera que divideix *El Marroc sensual i fanàtic* en dues parts (la del protectorat espanyol i la del francès), reitera que qualsevol tipus de frontera és bàsicament política.²¹²

Des de la infantesa Bertrana s'imagina aquells països i viatja mentalment per conèixer races i tradicions diferents de les habituals. Retrocedeix en el temps i, en fer-ho, ens fa pensar en Prudenci Bertrana com a home amarat de natura i autor d'una obra tan significativa com *Proses bàrbares* (1911). Tot i així, la necessitat del viatge entre pare i filla és totalment diferent. La novel·lista confessa que la influència del pare no fou, ni de bon tros, decisiva perquè s'embarqués a Polinèsia, a Ginebra o al Marroc. Per a ella, Prudenci Bertrana era «l'home que en tota la seva vida no va voler conèixer res més que Catalunya, els viatges del qual —per no moure's de Catalunya— es van limitar al Rosselló d'una banda i al Pirineu lleidatà de l'altra». ²¹³

Aurora Bertrana s'equipara, doncs, a aquells viatgers empesos per la curiositat i per una espècie de moda suscitada als anys vint i trenta encarada a la fascinació de paisatges exòtics.²¹⁴ La mateixa autora és admesa a la Societat d'Estudis Oceànics, exemple clau de l'efervescent interès del món occidental pels espais llunyans.²¹⁵ Les colònies franceses i angleses són en el punt de mira d'exploradors i viatgers.

Vegeu, també, Aurora Bertrana, «Les quatre dones del Paixà», *La Publicitat*, 16-VI-1935, pàg. 1-2.

²¹² Vegeu la confusió significativa a què es refereix Aurora Bertrana pel que fa als límits territorials a «On és el Marroc», *La Publicitat*, 26-V-1935, pàg. 1-2.

²¹³ Vegeu Aurora Bertrana, *El viatge educatiu i instructiu*, pàg. 120-124, [*La dona i el viatge*], pàg. 129-130 i, per la citació, Aurora Bertrana, «Catalana, tanmateix», *Memòries fins al 1935*, op. cit., pàg. 55.

²¹⁴ Vegeu Joan Nogué i Font et al., «Orientalisme, colonialisme i gènere. *El Marroc sensual i fanàtic* d'Aurora Bertrana», «art. cit.» i Marta Vallverdú, «Una visió de l'exòtic en els llibres de viatges: *Els paradisos oceànics* d'Aurora Bertrana», *Els Marges*, núm. 52, març, 1995, pàg. 103-114.

²¹⁵ Vegeu «El dia 6 de novembre l'escriptora Aurora Bertrana, membre de la Societat Universal d'Estudis Oceànics, donarà una conferència a l'Ateneu de Figueres, dissertant sobre la Polinèsia oriental», *Evolució* 24-X-1931, núm. 17, pàg. 8 i «Aurora Bertrana a la Societat d'Estudis Oceànics», *La Nau*, 6-III-1931, pàg. 4.

Tot i així, el 1930, a Terrassa, l'escriptora revela que l'estudi de les races i de la geografia exòtica l'ha dut a terme de manera pràctica. El coneixement de les races s'ha basat en la convivència amb els aborígens i l'estudi de la psicologia de la dona musulmana ha estat possible gràcies a l'enfrontament als obstacles d'una cultura tan tancada com l'àrab.

A l'Ateneu Barcelonès, defensa el profit que s'extreu del viatge davant la formació de qualsevol «senyoreta de pensionat».²¹⁶ Incideix en el fet que, des de sempre, a ella li ha interessat la «cosa viva» en detriment de «la foscor de les Universitats i la pols de les biblioteques».²¹⁷ L'«escriptora sense títols acadèmics» venç la figura d'intel·lectual universitària.²¹⁸

Finalment, Domènec Guansé exalta un tipus de formació emparat amb el viatge en consonància amb la figura d'una escriptora com Aurora Bertrana:

«Aurora Bertrana, entre les escriptores joves d'avui, és la que porta un interès més viu en la seva obra; és la millor preparada, si no universitàriament, de cara a la vida, que és el que convé per a la literatura que cultiva.»²¹⁹

²¹⁶ Vegeu Aurora Bertrana, *El viatge educatiu i instructiu*, pàg. 117.

²¹⁷ *Ibidem* pàg. 120 i Aurora Bertrana, [La dona i el viatge], pàg. 129.

²¹⁸ Vegeu Aurora Bertrana, *El viatge educatiu i instructiu*, pàg. 121, [La dona i el viatge], pàg. 130 i *El nostre feminisme*, pàg. 100.

²¹⁹ Domènec Guansé, «La Natura verge», «art. cit.»

3.2. La descripció del viatge

El que trobem en *Polinèsia oriental* (Ateneu de Girona, 1931),²²⁰ *El paganisme polinesi* i *Breu parlament sobre Tabú* són, principalment, pintures de gent i paisatges.²²¹ La temàtica oceànica és la protagonista en aquestes dissertacions que tenen com a eix vertebrador els anys que, com diu Aurora Bertrana, foren «segurament els més pletòrics» de la seva vida.²²²

Tot i que *Breu parlament sobre Tabú* fou la carta de presentació per a la pel·lícula de F.W. Murnau, l'hem inclòs en aquest grup de conferències perquè també forma part de les descripcions de races, cultures i paisatges. El film esdevé, en aquest cas, el pretext perquè Aurora Bertrana resumeixi a grans trets les bel·leses i les tradicions paganes polinèsies. Així doncs, la presentació per a la pel·lícula de Murnau és un tast de l'extensa *Polinèsia oriental* i l'exposat en *El paganisme polinesi*. De fet, les tres dissertacions tracten, amb més o menys amplitud, l'estudi de l'etnologia, la geografia i l'antropologia polinèsies. D'aquesta manera, ens allunyem de les impressions viatgeres per endinsar-nos en tres conferències en què la literatura i les descripcions, que podríem qualificar de *manual*, conformen la visió de les illes del Pacífic Austral de Bertrana.

Encara que en aquests parlaments l'escriptora se centri a retratar la formació geològica i els rituals dels aborígens, entreveiem la mirada peculiar i

²²⁰ Vegeu «Aurora Bertrana a l'Ateneu de Girona», *La Nau*, 3-VI-1931, pàg. 4. Malgrat que la ressenya expliciti que la conferència es titulava *Les illes de la Polinèsia oriental*, pensem que les coincidències de lloc i data ens situen *Polinèsia oriental* en aquest context. Així mateix, fins i tot podem estipular que es tractava del mateix parlament però amb diferent títol, cosa que no és d'estranyar arran de les sistemàtiques reutilitzacions dels parlaments per a diferents ocasions per part de l'escriptora.

²²¹ Les conferències *El paganisme polinesi* i *Breu parlament sobre Tabú* no tenen cap tipus de referència que expliciti la data i el lloc on es dugueren a terme. malgrat que podem situar-les durant els primers anys de la dècada dels trenta, tot i que no podem assegurar-ne una reutilització més tardana. Això no obstant, tenim notícia de l'estrena del film de Murnau el 7-XII- 1931 al cinema Coliseum de Barcelona precedida del parlament d'Aurora Bertrana i, per tant, en aquest cas, la reutilització és força improbable. Vegeu l'anunci de l'estrena del film en sessió de gala en què s'inclou la participació d'Aurora Bertrana amb «Una breu i interessant conferència» a *La Humanitat*, 7-XII-1931, pàg. 5, Vegeu, també, «Els grans films. "Tabú"», dins la secció "Cinemes" de *La Veu de Catalunya*, 9-XII-1931, pàg. 10, «Una conferència d'Aurora Bertrana a propòsit de "Tabú"», *La Publicitat*, 10-XII-1931, pàg. 3 i J. V. F[oix], «Tabú», «art. cit.». Finalment, vegeu Luciano Berriatúa, *Los proverbios chinos de F.W. Murnau. Etapa americana*, Madrid, Filmoteca española, Instituto de la Cinematografía y de las Artes Audiovisuales. Ministerio de Cultura, 1990-1992, pàg. 571. Així mateix, sobre la reutilització de *Polinèsia oriental*, el 6 de novembre de 1931 a l'Ateneu de Figueres, vegeu *Evolució*, 24-X- 1931, pàg. 8.

²²² Vegeu Aurora Bertrana, *Breu parlament sobre Tabú*, pàg. 187.

crítica d'una viatgera que en arribar a Tahití, Mooreà i la resta d'arxipèlags s'adona que la vida salvatge agonitza al mateix temps que les velles tradicions van desapareixent.

En referir-se als marquesans, afirma que «es moren» mentre fabriquen el propi taüt. En arribar a Polinèsia el 1929, l'escriptora va rebre «una impressió depriment». Aquella raça forta de guerrers emmalaltia tot esperant l'alliberament definitiu per als seus dolors. «Tanta misèria i tanta tristesa impressionen al viatger», afegeix, i és que l'exotisme de l'imaginari occidental s'estavellà contra el decandiment i la pèrdua no tan sols de ritus i tradicions, sinó d'una raça sencera.²²³

A l'Ateneu de Girona recorda com el desembarcament dels francesos el 1842 es convertí en el punt de partença per a les penúries i la degradació dels arxipèlags. A partir de la *profanació* d'uns paratges, fins llavors verges als ulls de navegants i comerciants, Polinèsia es convertí en territori de confluència ètnica, social i cultural. És per això que en les illes que plauen els blancs, o en aquelles en què es relativament fàcil de viure i negociar, la població ha augmentat. En canvi, la població ha minvat en aquells arxipèlags, com el Tomotú, on predominen «grutes misterioses i serralades punxegudes».²²⁴

Amb tot, el que Bertrana exposa en *Polinèsia oriental*, *El paganisme polinesi* i *Breu parlament sobre Tabú* és una mirada enrere, la nostàlgia i el plany d'una societat que convivia en llibertat abans que arribessin els occidentals. L'escriptora descriu l'extraordinària bellesa de les dones marquesanes, el canibalisme o el tatuatge, però a més, afegeix un toc crític i s'avergona de pertànyer a una raça que ha treballat en detriment de la cultura i la vida salvatges.²²⁵ Per tant, juntament amb els retrats de les espècies vegetals i de la vida dels indígenes mig nus, que sacrificaven éssers humans per tradicions ancestrals o per necessitat, Bertrana apel·la a la responsabilitat, a reconèixer que la raça dita *civilitzada* és la culpable de la feblesa d'unes tribus caracteritzades per llur valentia i fortalesa. I és que, segons l'escriptora,

²²³ Vegeu Aurora Bertrana, *Polinèsia oriental*, pàg. 165.

²²⁴ *Ibidem*, pàg. 171. Vegeu, també, Aurora Bertrana, «Papeete demogràfica (els xinesos)» dins la secció «Viatges» de *L'Opinió*, 5-X-1933, pàg. 8.

²²⁵ Vegeu Aurora Bertrana, «La instrucció i els salvatges», «art. cit.».

ja els primers colonitzadors francesos els portaren una «infinita misèria espiritual i material».²²⁶

Això a banda, el que preval en aquest conjunt de parlaments és la descripció que, usada com a pretext per a una reflexió crítica sobre els efectes colonitzadors o com a simple fotografia de la gent i dels paisatges, és el punt a partir del qual se'n desglossa el contingut. Així, abans de parlar sobre els ritus pagans, l'antropofàgia o la quotidianitat dels nadius, Bertrana repassa la formació geològica d'unues illes de les quals s'han generat més «llegendes poètiques» que dades fiables. Malgrat tot, segons Bertrana, ha de prevaldre «el sentit comú», ja que moltes de les confusions que hi ha en alguns dels estudis oceànics provenen de fantasies fomentades per llibres de viatges i per gestes tergiversades dels primers exploradors que arribaren als Mars del Sud.²²⁷

Tot i així, la mateixa escriptora esmenta James Cook, Bougainville, Álvaro Mendaña de Neira i escriptors com Herman Melville i Max Radiguet. I és que si d'una banda, critica tot aquest cúmul d'imatgeries creades per la ficció i per les conquestes d'aventurers, de l'altra, se serveix de les experiències i els relats d'aquests reconeguts viatgers per tal d'arrodonir el retrat de les illes polinèsies en tant que antic edèn enfront de la crua realitat.²²⁸

De fet, les imatges d'un film com *Tabú* són exemples d'aquella esplendor a la qual Bertrana fa referència contínuament en parlar sobre les tradicions oceàniques. Segons l'escriptora, l'heroi del film de Murnau, Matahi, «posseeix una plasticitat perfecta» i afegeix que, «a pesar de la decadència d'aquestes races, encara queden tipus de dona esplèndids» dels quals n'és un exemple la protagonista, Reri.²²⁹ Per això, els paisatges paradisiacs que descriu Bertrana en les tres conferències es reflecteixen en els que Murnau reconstruí en el rodatge de *Tabú*. Tant en aquests parlaments com en *Paradisos oceànics*, l'autora gironina refà una Polinèsia que, si bé ha estat pervertida per l'home blanc, encara frueix de racons idèntics als que reproduí el director alemany.

²²⁶ Vegeu Aurora Bertrana, *Polinèsia oriental*, pàg. 162 i vegeu, també de la mateixa autora, els articles en què crítica àrduament el comportament dels blancs en terres polinèsies dins de la secció "Viatges" de *L'Opinió*: «Els blancs a Papeete», «art. cit.», «Els taitians», 17-X-1933, pàg. 9 i «Tres francesos s'esborgeixen», 7-XI-1933, pàg. 5.

²²⁷ Vegeu Aurora Bertrana, *Breu parlament sobre Tabú*, pàg. 181.

²²⁸ *Ibidem*, pàg. 178.

²²⁹ *Ibidem*, pàg. 188. Per a més informació sobre el film, vegeu, «Coliseum. "Tabú"», dins la secció "Cinema. Les estrenes.", *L'Opinió*, 11-X-1931, pàg. 6 i «Els grans films. "Tabú"», dins la secció "Cinemes" de *La Veu de Catalunya*, «art. cit.»

Tant el film com les obres de temàtica polinèsia de Bertrana, i de retop aquest conjunt de conferències, existeix un interès creixent per tal de prioritzar la imatge d'unes terres de bellesa excepcional. *Tabú* fou qualificat de «poema cinematogràfic» arran d'aquest poder de la imatge sobre el fil argumental que podia reduir-se a un simple triangle amorós. De la mateixa manera, obres com *Peikea* i *Ariatea* es redueixen a uns arguments realment senzills si els comparem amb la meticulosa recreació del paisatge oceànic. Així mateix, Bertrana acosta a l'auditori català els costums i els rituals dels aborígens, però, sobretot, ressalta l'exuberància, l'esplendor del paisatge com a punt bàsic arran del qual es desplega el contingut antropològic i geològic de les conferències.

Així doncs, en ambdós casos la narració (literària o cinematogràfica) és subordinada a l'estètica d'un paisatge excepcional. El marc en què es desenvolupen tant el film de Murnau com les obres i les dissertacions de Bertrana acaba convertint-se en el veritable protagonista. Per tant, el que preval és l'afany occidental per plasmar els vestigis d'un espai on encara existeixen reductes realment exòtics. A l'hora de crear ficció sobre els Mars del Sud el que interessa, doncs, és recrear un ambient d'ensomni que s'ajusti a la imatgeria que els occidentals han forjat durant anys d'una Polinèsia de caníbals, aventurers intrèpids i bellesa exultant.

La ingenuïtat i el qualificatiu de poemàtic, sovintejaven entre les crítiques i els comentaris sobre el film del director alemany. La recreació del paisatge es considerava admirable al costat de la lentitud i la simplicitat del desenvolupament argumental. De fet, el film de Murnau era un punt afegit a la recreació d'una Polinèsia paradisiàca pròpia de mites i llegendes.²³⁰

«... l'anècdota ha estat reduïda a la mínima expressió, és un pur pretext per a realitzar —repetim-ho— un poema cinematogràfic en el qual l'argument no té cap importància i ha estat supeditat, tothora, al fet visual. En aquest film,

²³⁰ A part dels relats de viatges i les gestes d'exploradors i aventurers, el cinema també conformà una determinada imatge paradisiàca de les illes polinèsies. *Moana* (1925) i *White shadows in the South Seas* (1928), ambdós films de Robert J. Flaherty (Iron Mountain, Michigan 1884 – Dummerston, Vermont, 1951), foren els més representatius de l'època. Vegeu, també, Aurora Bertrana, «Ombres blanques a Oceania», *D'Ací i D'Allà*, novembre de 1929, pàg. 370-371 i Josep M. de Sagarra, *La ruta blava*, op. cit., pàg. 108-111 i

el que compta és la imatge. La imatge que parla. La imatge que —meravellosos els paisatges— té una significació en ella mateixa.»²³¹

Això no obstant, no podem qualificar de recull de poemes *Paradisos oceànics* ni les parts realment descriptives d'aquestes conferències, però sí que cal destacar que en la primera obra de Bertrana no existeix cap fil argumental. Es tracta d'un conjunt d'articles, d'imatges aplegades en un volum. Per això, el que preocupava a l'escriptora gironina i a Murnau era fixar el paisatge, les tradicions i la quotidianitat dels aborígens respecte al seu passat sense la intervenció occidental. Amb tot, ens adonem que en ambdós autors la descripció d'un espai, més o menys idealitzat, passa per davant de l'interès del que entenem com a trama. No es tracta de quadres costumistes ni de poemes basats en l'efecte visual, però el que trobem en *Tabú* correspon perfectament a molts dels relats oceànics de Bertrana, al mateix temps, que el paisatge que reproduceix Murnau s'adequa a les descripcions paisatgístiques de les tres conferències.

D'altra banda, l'escriptora, en *Breu parlament sobre Tabú*, reconeix que la imatge que ofereix el director alemany es correspon perfectament a una determinada època de les illes oceàniques. Assegura que Polinèsia era tan bella com mostra el film, però, al mateix temps, l'escriptora no amaga la decadència en què viuen els maoris i la desil·lusió de l'arribada a Tahití en què es topà amb «escorcolls de maletes i de consciències gens acollidors».²³²

Així doncs, el que li interessa en aquests tres parlaments és parlar sobre l'antic esplendor d'unes races paradigmàtiques de la vida salvatge en plena llibertat, lluny de la civilització, de les màquines i dels efectes devastadors del diner, de la possessió entesa com a mètode per ascendir socialment. A Bertrana, li apassionen els ritus pagans, l'antropofàgia ja sigui com a pràctica religiosa, guerrera o per necessitat. Aquesta és la imatge de la Polinèsia que desitja transmetre a l'auditori de l'Ateneu de Girona i al públic del film de Murnau. Així, l'escriptora remarca que la vida polinèsia es basava en el

²³¹ «Coliseum. "Tabú"» dins la secció "Cinema. Les estrenes", *L'Opinió*, «art. cit.».

²³² Vegeu Aurora Bertrana, «Arribada a Tahití», dins la secció "Viatges" de *L'Opinió*, 19-IX- 1933, pàg. 8. L'escriptora descriu el desencant en arribar a Polinèsia en què la visió depriment del barri xinès i la inhospitalitat de funcionaris i governants trenca amb tota imatge paradisiàca.

tatuatge, la idolatria i els sacrificis humans i, que si bé aquests costums poden semblar uns punts negres en la història dels indígenes, cal ressaltar que aquests «posseïen qualitats apreciables i refinaments delicats.»²³³ La beutat acompanyada del sentit hospitalari són valors remarcables dels nadius ja que, l'escriptora assegura que acullen a l'estranger i li procuren aixopluc i menjar. I és que, enfront de pràctiques antropòfagues i malediccions o ritus pagans, els vicis, les malalties i la hipocresia que actualment han conquerit el poble polinesi s'han convertit en les principals xacres importades pels occidentals.

L'obsessió per la pèrdua dels puntals legendaris a mans dels blancs plana sobre les tres dissertacions i les converteix en un tractat on s'uneixen la melangia, el to elegíac i la crítica. La fixació d'aquesta imatge decrepita de l'actual Polinèsia centra bona part dels articles a la premsa i de les obres de Bertrana. A *Peikea, princesa caníbal i altres contes oceànics* exposa amb claredat la realitat dels indígenes:

«Feia alguns anys que els blancs anaven envaint les illes; i allí on aquesta ambiciosa raça plena de suficiència posa la seva petja, tota la vida dels pobles en resta trasbalsada.

Algunes tribus, geloses de llurs drets consuetuds, volgueren resistir, però aviat es convenceren de la impotència llur. [...]

Però tot era en va. L'esperit de la raça marquesana havia estat ferit de mort. La paraula dels primers missioners s'havien fet sentir i les velles creences trontollaven. Alguns taüas haurien volgut conservar el prestigi mil·lenari de les divinitats paganes, però la fe se'ls esvaïa davant la persuasió dels sacerdots blancs. Ja començaven a no respectar els *tabús*, i el canibalisme —la pilastra més ferma de llur religió— estava oficialment abolit. Encara es practicava algun cas isolat d'antropofàgia, però les antigues cerimònies de sis, vuit, i fins a deu víctimes humanes, havien desaparegut per un mai més.

La misèria del moll, l'aire pudent i la fortor de gasolina i fruits podrits contrasten amb la concepció d'unes terres idíl·liques. Pròpia dels relats de Bougainville, Loti o Chadourne.

²³³ Vegeu Aurora Bertrana, *Polinèsia oriental*, pàg. 164 i 174.

Els vells enyoraven els temps gloriosos de guerres, de sacrificis, de grans festes religioses o profanes. Pressentien dolorosament la decadència de llur raça.»²³⁴

A *Polinèsia oriental*, l'escriptora reconstrueix part de la història de les illes en mans dels colonitzadors i es remunta als segles XVII i XVIII. Com una guia o un manual, refà el desembarcament de les campanyes d'exploradors i militars com el capità Porter i Bouganville, i en fer-ho, ataca de nou la invasió occidental. Aquest panorama decadent, però, no impedeix la fascinació per unes illes on l'home i la natura es confonien en un tot convivint en plena harmonia. En el transcurs del viatge a Polinèsia, Josep M. de Sagarra afirma:

«Els navegants crearen la llegenda paradisiàca de les illes oceàniques. Aquesta llegenda havia d'agafar una consistència literària perquè la gent se n'informés. Stevenson, Pierre Loti, Jack London, s'encarregaren de la feina. Un dia Gauguin desembarcà sota aquests cocoters i inventà la Venus polinèsia. Gauguin arribà en una hora pèssima: els missioners obligaren les dones a vestir-se fins als peus amb unes bates horribles. [...]

Més cap a nosaltres, Josep Conrad i Somerset Maugham han recollit tot el picant, tot el podrit, tota la màgia i tota la meravella d'aquestes tebiors oceàniques. Però la llegenda actual de Tahití és obra d'uns quants periodistes francesos que han vingut aquí seguint una *croisière*, i sobretot és obra de l'esnobisme nord-americà i del cinema nord-americà.»²³⁵

Tot i que tant Bertrana com Sagarra afirmen que hi ha una certa Polinèsia de llegenda, reconeixen que, de fet, tota llegenda parteix d'una realitat. No tot és fals. En presentar el film de Murnau, l'escriptora insisteix que ella ha vist aquells paratges que, evidentment, han estat reconstruïts i supeditats a les pretensions d'un públic desitjós de platges exòtiques i palmeres gegants. A *Paradisos oceànics* reconeix l'edèn de cartró en què es converteix Polinèsia a mans de cineastes i escriptors com Zane Grey. Com Sagarra, critica la irrupció

²³⁴ Aurora Bertrana, *Peikea, princesa caníbal i altres contes oceànics*, Barcelona, editorial Lumen, 1991, pàg. 14-15.

²³⁵ Vegeu Josep M. de Sagarra, dins el capítol «Tahití» de *La ruta blava*, op. cit., el capítol "Cinema", especialment les pàg. 108-109.

de càmeres i capitalistes ansiosos de paisatges idíl·lics que han transformat Polinèsia en un espectacle on ha desaparegut el misticisme, l'estat contemplatiu i melancòlic de Loti. En el rodatge de *Tabú*, Murnau col·laborà amb nadius, però, alhora, Aurora Bertrana afirma que apareixen actors i actrius disfressats de pescadors. A *Paradisos oceànics* revela la recreació d'un ritus pagà com l'encantament del foc convertit en una farsa per desig dels occidentals. I és que paradoxalment els blancs, en tant que principals responsables de la fatalitat polinèsia, desitgen rescatar la imatge paradisiàca d'unes illes que, ells mateixos s'han encarregat de pervertir. Bertrana reflexiona sobre tot aquest muntatge i es plany en confessar que el «passat maori llegendari i poètic, les tradicions, la religió, els seus déus i els seus miracles, tot ha sucumbit sota el poder del dòlar!»²³⁶

A diferència, però, de la mirada sorneguera de Sagarra, l'escriptora sucumbeix al mite i accedeix a presentar el film de Murnau com a prova de la bellesa fascinant que encara conserven alguns racons dels arxipèlags:

«La selva plora lluny en la nit. Remors inquietants arriben de la boscúria inexplorada. Davallen els torrents per les estretes valls, escumejants i remorosos. Van saltant pel damunt dels palets, i en trobar més espai, s'eixamplen i s'aquieten.

Tot d'una, dintre l'acord perfecte de la natura exultant, s'aixeca un càntic mascle; l'heroi de *Tabú*, un veritable Adonis polinesi. Pell tibant i daurada, ulls amarats de desig i dolor, ara ardents, després dolços. Cabells enrinxolats, cos musculat i flexible. L'home en el sentit més bell i més ample del mot. El fill de la Naturalesa, el mascle jove i fort, palpitant de desig.»²³⁷

A *Mirador*, en referir-se al film del director alemany, l'escriptora referma l'aspecte exultant dels arxipèlags en temps d'exploradors i navegants. A *Breu parlament sobre Tabú* no defuig la Polinèsia literària «d'atzur» i recorre a imatges poètiques com el cant dels alisis en rompre's contra les costes

²³⁶ Vegeu Aurora Bertrana, «L'encantament del foc» dins la part dedicada a Raiatea de *Paradisos oceànics*, pàg. 166. Vegeu, també de la mateixa autora, «Ombres blanques a Oceania», «art. cit».

²³⁷ Vegeu Aurora Bertrana, «*Tabú*, de Murnau», *Mirador*, 26-XI-1931, pàg. 4.

oceàniques. No ens sorprèn, doncs, que l'autora encapçali l'article sobre la pel·lícula amb una transcripció de *Vasco* de Marc Chadourne.²³⁸ A *Paradisos oceànics*, també es deixa endur per aquest deix de romanticisme i la utopia de viure en un món no corromput. A la vegada, però, reconeix la impossibilitat d'aquesta vida ideal i descriu l'arribada del correu de Califòrnia que irromp en aquest paradís terrenal. De la mateixa manera, les càmeres de Murnau representen l'escissió definitiva entre els indígenes i la «mare Natura».²³⁹ L'objectiu cinematogràfic comporta l'artifici i, per tant, anul·la tot símptoma de naturalitat en la vida i la quotidianitat polinèsies. D'altra banda, tant Bertrana com Sagarra no amaguen que els nadius saben que el paisatge oceànic i els seus costums llegendaris són centres d'interès dels occidentals i, en reconèixer-ho, acaben concebant el medi on havien conviscut en plena llibertat com un plató. Per tot, el correu així com els esnobs i la irrupció d'escriptors i cineastes acaben d'enfortir la presència d'un exterior que fins no feia gaire els aborígens ignoraven.

«El correu és el sol lligam nostre amb la civilització, L'esperem amb els ulls i l'ànima fitats en l'occident menyspreant la saviesa eterna i sobirana de la mare Natura. Ell mantindrà latents les nostres grans febleses de civilitzats, el nostre etern neguit. [...]

Deixeu-me imaginar un instant, que un dia (per un esdeveniment extraordinari: una guerra, un terrabastall qualsevol) els correus de França, Califòrnia i Nova Zelanda deixessin de venir. Tot tornaria a poc a poc al dolç ensopiment, al suau romanticisme dels temps de Stevenson, de Bernardin de Saint-Pierre.»²⁴⁰

²³⁸ *Ibidem*, pàg. 4. No és estranya la referència de l'autora a *Vasco* (1927) de Marc Chadourne ja que aquesta obra corresponia a l'afany romàntic i melancòlic d'alguns passatges de *Paradisos oceànics* i dels articles de Bertrana articles a *D'Ací i D'Allà* i *Mirador*. Vegeu Marta Vallverdú, «Una visió de l'exòtic en els llibres de viatges: *Els paradisos oceànics* d'Aurora Bertrana», «art. cit.»

²³⁹ Vegeu, entre d'altres, Aurora Bertrana, «Home i dona», «art. cit.» i la nota 411, a l'apèndix de *L'amor al viatge*, pàg. 192. En la introducció de la conferència dedicada a l'Ateneu Martinenc, l'escriptora assegura que l'home que ha viatjat pot comprendre millor que ningú que tots pertanyem a una «família universal». Així mateix, a l'Ateneu de Girona, a part de referir-se a totes les races com a germanes, assenyala que cal que els blancs qualifiquin d'amics els indígenes, als quals han portat llurs malalties i vicis. Vegeu *Polinèsia oriental*, pàg. 172.

²⁴⁰ Vegeu Aurora Bertrana, «El correu de Califòrnia» dins *Paradisos oceànics*, pàg. 26-27.

En un instant d'èxtasi contemplatiu, Aurora Bertrana confessa que desitjaria tornar a aquells paradisos dels Mars del Sud, a l'harmonia entesa en tant que unió mística entre el paisatge i l'ésser humà. L'escriptora s'acosta a pòsits rousseauians alhora que afirma la impossibilitat d'aquest retorn, per la qual cosa, es troba encallada entre el desencant i el paradís nascut de l'artifici de Gauguin, London o Melville. De fet, la referència a Melville no és casual. A *Polinèsia oriental* esmenta *Typee* (o *Un edén caníbal*) perquè, certament, a part d'ajustar-se al contingut de les tres conferències, el relat del nord-americà correspon a les tesis defensades per Bertrana. La crítica al contacte entre els occidentals i la vida indígena, les descripcions acurades, i fins i tot emocionades, del paisatge, els tocs romàntics i el plany per a una cultura i una raça que van desapareixent conflueixen en ambdós autors. A més, tant Melville com Bertrana convisqueren entre els nadius, cosa que els comportà el fet de reconèixer-se culpables i alhora fascinats per unes illes a cavall entre l'esplendor del passat de ritus i tradicions i la decadència del present.

Melville i Bertrana coincideixen en descriure, tal i com l'anomenà l'escriptor nord-americà, una «Vall de la Felicitat» impossible.²⁴¹ Tant en les obres de l'autora com en *Typee*, els personatges pateixen el conflicte que representa la convivència en un mateix espai entre els primers europeus que arribaren als arxipèlags i els aborígens. L'escriptor posa en boca de Tommo, el protagonista del relat, defenses aferrissades de pràctiques com el canibalisme o el tatuatge enfront de les barbàries dels blancs. De la mateixa manera, Bertrana presenta *Peikea* i *Ariatea* com a exemples de l'agonia dels rituals polinesis i de la vida en comunitat amb una natura corrompuda per l'ambició i els vicis dels occidentals.

²⁴¹ Vegeu Herman Melville, *Taipei, un edén caníbal*, Madrid, Velmar, 1993 i Rowland A. Sherrill, *El profético Melville: experiencia, transcendencia y tragedia*, Mexico, Noema editores, 1981. Tant en *Polinèsia oriental* com en *Breu parlament sobre Tabú* i *El paganisme polinesi*, Aurora Bertrana ressegueix els temes bàsics del relat de Melville. L'autor, que també convisqué amb els nadius, relata l'experiència d'un jove europeu entre caníbals. La placidesa, la bellesa de les marquesanes, l'hospitalitat i la defensa de l'antropofàgia en contraposició amb els crims occidentals en nom de la justícia o la religió, són alguns dels puntals que ens condueixen a punts en comú entre la vida i l'obra del nord-americà i l'exposat en aquest conjunt de parlaments. Melville ataca la civilització com Bertrana i descriu el paisatge acuradament com l'autora en *Paradisos oceànics*. Fins i tot, la frescor i la narració desimbolta i, en alguns passatges, apassionada de l'escriptor novaiorquès ens fa pensar en múltiples paral·lelismes amb la vida, l'obra i les conferències de viatges de l'escriptora gironina.

Això no obstant, a mesura que ambdós s'acosten a l'anhel romàntic d'edèn terrenal, es va negant la idea d'innocència paradisiàca en tant que refugi ideal. És en aquest desencís que Aurora Bertrana mostra la cara d'una Polinèsia menys atractiva per als occidentals. L'escriptora mostra la corrupció dels xinesos i de tot aquell que ha importat a les illes modes i costums aliens. El poder del diner i les malalties que pateixen els nadius per culpa dels occidentals presenten l'actual Polinèsia com un pou de misèria i desgràcia. Així mateix, en refer el passat llegendari dels arxipèlags, l'escriptora assenyala la crueltat dels sacrificis humans, el dolor que representava tatuar-se, el caràcter venjatiu de diverses divinitats i les malediccions i tabús que comportaven sovint la mort si algú gosava profanar-los. Per tant, abans que desembarquessin els primers exploradors, la vida dels nadius era plàcida tenint en compte l'antropofàgia i altres rituals menys agradables als ulls dels occidentals. Per tant, costums tan cruels com els que descriu Bertrana a *El paganisme polinesi* i a *Polinèsia oriental* no impedièren la vida plàcida dels aborígens com sí que ho feren els hàbits i les perversions dels colonitzadors.

Això a part, en reflectir la bellesa extraordinària de Polinèsia, Bertrana s'atura a desglossar les teories geològiques i ètniques que ha estudiat. És en aquest moment que deixa de ser l'escriptora encisada i la viatgera infatigable i, com a membre de la Societat d'Estudis Oceànics, acosta la geografia i les pràctiques ancestrals dels indígenes a l'auditori.

Així doncs, entre la literatura i el tractat antropològic i geològic, Aurora Bertrana inicia la conferència a l'Ateneu de Girona amb records d'una infantesa marcada per l'ambient cultural que envoltava el pare. El cercle modernista i intel·lectual gironí i les excursions per les ribes del Ter, i la vall de Sant Daniel determinaren un període en què van sorgir «les primeres emocions» i «l'amor per la naturalesa». D'aquestes remembrances, Bertrana afirma que n'ha extret les «dues joies més pures»: el viatge i la literatura.²⁴²

Després d'aquest preàmbul, l'escriptora s'aboca de ple a la descripció de Polinèsia a partir de cinc blocs establerts segons la formació coral·lina o volcànica dels arxipèlags. Tot i així, assenyala que no vol fer una «conferència

²⁴² Vegeu Aurora Bertrana, *Polinèsia oriental*, pàg. 154 i, de la mateixa escriptora, «La Rodona, de Santa Eugènia», pàg. 15-26 i «Prudenci Bertrana, escriptor», pàg. 165-178 dins *Memòries fins al 1935*, op. cit.

científica» sinó que solament desitja oferir un tast de les «tesis generals» sobre aquestes illes.²⁴³

Com si es tractés d'un recull de lliçons sobre la vida i la història d'aquests paratges, Bertrana reconeix que els occidentals coneixen una determinada Polinèsia, aquella que ha estat recreada per escriptors de llibres de viatges que han propiciat, a la vegada, un cúmul d'ambigüitats agreujades amb la manca de dades fiables i «signes d'escriptura».²⁴⁴ Tanmateix, declara que vol fugir de les confusions malgrat que exposi discussions tan controvertides com la formació de les illes i l'origen de la població polinèsia.

En aquesta voluntat de concisió, assenyala que coneix àmpliament Polinèsia, no solament per haver-hi viscut del 1926 al 1929, sinó que a més, des del 1928 s'ha dedicat a investigar les tesis geològiques, antropològiques i religioses.²⁴⁵ Els coneixements que adquirí són indubtables i així ho demostrà tant en les seves obres (bàsicament *Paradisos oceànics*, *Peikea*, *Ariateia* i *Oviri*) com en aquest grup de dissertacions i els diversos articles a la premsa. A *L'Opinió* reconstrueix detalladament el viatge a les illes de la Societat i els articles a *D'Ací i D'Allà* conformaren la base per a *Paradisos oceànics*.²⁴⁶ Així mateix, al Fons de la Universitat de Girona es conserven documents en què es reflecteix l'interès de l'autora envers aquestes illes.²⁴⁷

L'impacte que li suposà el viatge a Polinèsia influí decisivament en part de la seva obra juntament amb aquest grup de conferències. De fet, la condició de gènere per un costat i la descripció d'una cultura tan llunyana i desconeguda, per l'altre, comportaren que el cas de Bertrana fos concebut com un esdeveniment inusual i exòtic en la cultura catalana. L'estudi i les experiències als Mars del Sud repercutiren en l'elaboració dels relats i les conferències i és

²⁴³ Vegeu Aurora Bertrana, *Polinèsia oriental*, pàg.157.

²⁴⁴ *Ibidem*, pàg. 157.

²⁴⁵ *Ibidem*, pàg. 158.

²⁴⁶ Els diversos articles a *D'Ací i D'Allà* corresponen a capítols de *Paradisos oceànics*: «Papeeté Moderna» (agost de 1928) correspon al capítol I, «Fantasmes reials» (setembre de 1928) correspon al capítol III, «Raiatea "la Sagrada"» al capítol VIII, «El maridatge d'Hammé» (novembre de 1928) al capítol V, «Zane Grey a Raiatea» al IX-X-XI i, finalment a *Mirador* trobem «Turei, "La Cortesana"», del 24-X-1929, que correspon al capítol IV.

²⁴⁷ Vegeu [*Lliçons sobre la Polinèsia*]. Es tracta d'un conjunt de tretze folis mecanoscrits que comprenen apunts i notes sobre geografia, costums i història de les illes de la Polinèsia. En aquests documents apareixen personatges com James Cook i L.A. de Bougainville entre d'altres, així com les pràctiques paganes de les tres conferències. El cert és que aquest plec de documents es pot concebre com un conjunt d'apunts per escriure les conferències perquè, de fet, podem resseguir els passatges dels parlaments a partir d'aquests esquemes.

en aquest punt que l'autora transcriu passatges en llengua auctòctona i usa mots específics que, en els casos de *Paradisos oceànics* i *Peikea*, recull en apèndixs. Així doncs, l'afany de versemblança d'una banda, i de l'altra, la demostració que és una gran coneixedora de la vida i les tradicions aborígens, converteix *El paganisme polinesi*, *Polinèsia oriental* i *Breu parlament sobre Tabú* i les obres de temàtica oceànica en un pou de documentació sobre les illes del Pacífic Austral.

Així, la intenció, diguem-ne divulgativa, de Bertrana comporta que a l'Ateneu de Girona expliqui què és un *atoll*, un *lagon*, la creació d'una illa a través de cadàvers madrepòrics, les tesis oposades de l'origen de la formació dels arxipèlags i enumeri la varietat d'arbres i plantes típiques com el *burrous* o el *banian*. En el fons, l'autora ressegueix amb paraules les fotografies de *Paradisos oceànics* en què apareixen platges paradisiàques i formoses *vahinés*.²⁴⁸

A *Breu parlament sobre Tabú* afirma que no vol entretenir-se en les descripcions del paisatge, tot i així, hi dedica passatges prou extensos i, a l'hora de presentar el film de Murnau, recupera fragments que reflectits en *Polinèsia oriental* i *Paradisos oceànics*:

«El verd de les muntanyes té suavitats avellutades, tota la massa de vegetació pren una tendror primaveral. Les flors grogues del *burrous* prop de l'aigua es destaquen brillants. Les fulles immenses dels bananers clapegen amb llur verd tendríssim damunt la vegetació luxuriosa dels jardins. Pels camins solitaris dels barris llunyans, sota les acàcies altíssimes florides de roig i rosa, distingiu les *villas* tropicals, mig cobertes de plantes enfiladisses. Els buganvillers morats cauen en cascades davant portes i finestres. Pertot arreu hi ha taques de flors damunt la verdor. L'*hibiscus*, que floreix tot l'any, és l'esclat

²⁴⁸ Vegeu Aurora Bertrana, *Polinèsia oriental*, pàg. 167 i *Charla sobre Tabú*, pàg. 205. Les fotografies esdevenen la prova física de la bellesa exultant que encara conservaven alguns racons de Polinèsia. El suport fotogràfic representà gran part de l'atractiu de *Paradisos oceànics* i dels diversos articles a *D'Ací i D'Allà* i *Mirador*. Malgrat que tingui en compte la manipulació cinematogràfica, en presentar el film de Murnau, l'escriptora insisteix que disposa de proves palpables, és a dir fotografies, de l'esplendor oceànica.

d'aquesta hora. Les seves flors roses, vermelles i magenta, esclatants i formoses, brillen com fanals en la fosca.»²⁴⁹

Les descripcions de la Polinèsia frondosa i de la verdura impenetrable de les Marqueses de palmes argentades són calcs de les imatges idíl·liques de postes de sol i colors sensuals característiques de *Paradisos oceànics*.²⁵⁰ La insistència en la configuració del paisatge és un primer pas per abocar-se a la descripció antropològica. Per Bertrana el medi defineix els habitants dels diversos arxipèlags i és a partir d'aquest pressupòsit que justifica pràctiques com el canibalisme. Domènec Guansé, en referir-se a *Paradisos oceànics*, assenyalà consideracions que són aplicables a *Polinèsia oriental* i *El paganisme polinesi*:

«Paisatge, anècdotes, costums, psicologia d'aquella raça primitiva, avui deformada per la influència de la civilització europea, és el seu contingut. En les descripcions Aurora Bertrana esmerça una paleta de tons luxuriants; les anècdotes són relatades amb desimboltura, sovint amb un humor picat ple d'intencions i de rialles; els costums, amb entusiasme apassionat pel que tenen encara d'esponanis i de lliures, amb recança pel que de viciós i de grotesc hi ha posat la influència dels blancs.»²⁵¹

Això a banda, Bertrana aclareix que «el mot *polinesi* no té res a veure amb la raça» ja que vol dir, simplement, «*habitant de Polinèsia*».²⁵² A partir de la defensa de «la tesi del maorí primer poblador de Polinèsia», l'escriptora exposa les diferents tipologies i tarannàs dels indígenes.²⁵³ Ajustant-se a la geologia del paisatge, explica que les Marqueses eren «illes feréstegues, misterioses i estranyes» habitades bàsicament per guerrers antropòfags.²⁵⁴ Afegeix que el

²⁴⁹ Vegeu Aurora Bertrana, *Paradisos oceànics*, Barcelona, LaSal, 1988, dins la part dedicada a Tahití, «Papeetè moderna», pàg. 16-18 i de la mateixa autora, «Una catalana a Oceania. Papeete moderna», «art. cit.».

²⁵⁰ Per a la descripció, la fascinació i, de retop, el desencant que sentí Bertrana en arribar a Oceania vegeu, de la mateixa autora, dins la secció «Viatges» de *L'Opinió*: «El primer contacte amb els tròpics», 9-V-1933, pàg. 5, «Oceania!», 29-VIII-1933, pàg. 6, «Visó de l'arxipèlag de corall», 5-IX-1933, pàg. 7, «Un drama», 26-IX-1933, pàg. 8 i «Arribada a Tahití», «art. cit.».

²⁵¹ Vegeu Domènec Guansé, «Aurora Bertrana. *Paradisos oceànics*. Edicions Proa», «art. cit.»

²⁵² Vegeu Aurora Bertrana, *Polinèsia oriental*, pàg. 157.

²⁵³ *Ibidem*, pàg. 158.

²⁵⁴ *Ibidem*, pàg. 161.

canibalisme dels pobladors de les Tomotú, aquell arxipèlag anomenat «*perillós o cementiri de naus*», fou causat per la duresa del paisatge i els enfrontaments entre tribus que lluitaven per la subsistència.²⁵⁵ En canvi, els tahitians, entesos com a habitants de les illes de la Societat, practicaven el canibalisme però en casos excepcionals. Solament els reis o els caps principals menjaven certes parts de les víctimes.

D'aquesta manera, veiem com la geografia condicionà la vida i les pràctiques dels indígenes, però al mateix temps, el relleu dels arxipèlags també condicionà els blancs a l'hora de romandre-hi. Així, les illes de la Societat (Raïatea, Mooreà, Tahití, Tahaa) foren les més plaents per als colonitzadors, mentre que les Marqueses esdevingueren el redós perfecte per a intrèpids viatgers. Per últim, Bertrana assenyala que «les dificultats de la vida, la manca d'ombratges i de fruits» explicarien la diferència de color i de tipus entre els diferents pobladors dels arxipèlags.²⁵⁶ Fins i tot, afirma que els animals també són diferents ja que, a Tahití, el tauró és inofensiu, mentre que a les Tomotú «el peix vol devorar l'home i l'home vol menjar-se el peix».²⁵⁷

D'acord amb la diversitat ètnica de les illes, Bertrana s'interessa pels «tres pilars més fermes» del paganisme polinesi: «el tatuatge, el *tabú* i els sacrificis humans juntament amb el canibalisme».²⁵⁸ Aquestes pràctiques eren comunes arreu dels arxipèlags amb lleus variacions. Així, l'antropofàgia o el tatuatge es duïen a terme d'una o altra manera depenent de la zona.

En parlar del tatuatge, a *El Paganisme polinesi* i a *Polinèsia oriental*, l'autora afirma que era representatiu de la importància social. Un individu sense tatuar hauria estat mal vist ja que, com més espessos eren els dibuixos, més importants eren els personatges que els duïen. Les dones, en canvi, es tatuaven lleugerament. Aquesta pràctica fou una de les preocupacions dels missioners malgrat que, finalment, consideraren que no era més immoral que la perforació del lòbul de l'orella. I és que, segons l'escriptora, no podien prohibir-lo en nom de la higiene ja que no hi havia hagut cap cas de mort.

De fet, la qüestió de la higiene dels maoris també preocupava els colonitzadors que veïen com la vida en consonància amb la natura era molt

²⁵⁵ *Ibidem*, pàg. 171-172.

²⁵⁶ *Ibidem*, pàg. 173.

²⁵⁷ *Ibidem*, pàg. 173.

²⁵⁸ Vegeu Aurora Bertrana, *El paganisme polinesi*, pàg. 181.

més saludable del que es pensaven. En aquest sentit, el 1930, des de les pàgines de *Mirador*, Bertrana recrea amb ironia l'anècdota d'un funcionari que descobrí que els indígenes «es banyaven dues vegades cada dia, que es netejaven les dents sense proposar-s'ho i que es canviaven la poca roba que duïen tant o més sovint que ell mateix».²⁵⁹

De nou, Bertrana demostra la ignorància sobre Polinèsia i els costums dels seus habitants per part dels occidentals. Per als colonitzadors, la vida a les illes es qualificava senzillament de salvatge, i en fer-ho, obviaven la possibilitat que existís una certa *civilitat*. És en aquest sentit que l'escriptora insisteix que s'ha de fugir del qualificatiu *salvatge* com a despectiu:

«El mot *salvatge* es refereix a l'home que viu dintre les selves, en un estat completament asocial, que es guia únicament pel seu instint i que es comporta, exactament, com les bèsties no domesticades, altrament no es comprendria que diguéssim *salvatges* en sentit despectiu als ciutadans que prescindeixen dels respectes aliens, de la delicadesa, del pudor, etc.»²⁶⁰

Així doncs, Aurora Bertrana concep pràctiques com el tatuatge en tant que manifestació d'una cultura, un estament social o un simple guarniment lluny de qualsevol immoralitat. Reconeix que ningú ha sostret el significat de les formes laberíntiques que llueixen els indígenes, tot i que, en sacerdots i capitosts sembla que els dibuixos representaven honors o «reminiscències geneològiques».²⁶¹ Com a tradició llegendària i, fins i tot d'origen diví, explica la llegenda del déu Tu que tatuà Hamatakee per tal que recuperés l'afecte de llur esposa ja que, arran dels guarniments corporals, aquesta cregué que es tractava d'un altre home.

El tatuatge representava, en certa manera, el vestuari dels habitants de les illes polinèsies. Abans que el cinema i les modes occidentals exercissin una influència aclaparadora en la vida dels aborígens, els homes i les dones vivien

²⁵⁹ Vegeu, Aurora Bertrana, «La higiene i els salvatges», «art. cit.»

²⁶⁰ Vegeu Aurora Bertrana, *El paganisme polinesi*, pàg. 177 i, de la mateixa autora, vegeu la ironia sobre la pretesa civilitat dels occidentals en les cues als cafès i en voler aconseguir un autògraf d'una famosa actriu a «Una dona que estima els salvatges», *Evolució*, 28-XI-1931, pàg. 1-2. Així mateix, vegeu les consideracions de l'etnògraf Claude Lévi-Strauss a *El pensamiento salvaje*, Mexico, Fondo de cultura económica, 1964 i *Raza y cultura*, Madrid, Altaya, 1999.

gairebé nus, sense «la faramalla a l'estil europeu».²⁶² I és que, juntament amb la pèrdua de la tradició del tatuatge, l'escriptora declara que s'anaren perdent, de mica en mica, les velles creences i els rituals pagans.

Bertrana assenyala que, actualment, amb la incursió dels europeus, els indígenes acudeixen als temples cristians per fer-se veure pels sacerdots amb els quals negocien. Des de *Mirador* arrodoneix aquesta visió de la pèrdua de les tradicions vençudes a causa de l'interès dels indígenes per costums d'Occident, els films, el xarleston i el poder que suposa la propietat basada en el diner.²⁶³

«N'he fet poc en dir que el cinema era per a ells la sola necessitat espiritual, he d'afegir que el cinema els ha educat, civilitzat i modernitzat com no ho farien ni ho faran missionistes, pedagogs ni germanetes de la Misericòrdia.»²⁶⁴

A l'Ateneu de Girona, l'escriptora afegeix que els aborígens no necessitaven cap tipus d'ensenyament a l'estil europeu perquè «no han comprès mai les religions que els hi hem ofert». En canvi, «saben practicar i recollir tots els nostres defectes i vicis. Valien molt més abans de conèixe'ns que ara.»²⁶⁵

En aquesta col·lisió entre cultures trobem les anècdotes que explica Bertrana a *Polinèsia oriental* i *El paganisme polinesi*. Deixant de banda que aquestes experiències poguessin oferir un toc de divertiment per a l'auditori, resulta significatiu l'encreuament entre races i creences. Per un costat, trobem el missioner anglès que fuig temorenc dels caníbals per no accedir als plaers de l'esposa del capitost de la tribu, i per un altre, el francès que emmalalteix perquè profanà un territori *tabú*. Ambdós exemples, demostren el conflicte entre polinesis i blancs. La por i la ignorància d'uns, i la desconexió dels altres propicien que esclati el malentès. Encara que la raça dita *superior* no faci cas i

²⁶¹ Vegeu Aurora Bertrana, *El paganisme polinesi*, pàg. 163.

²⁶² *Ibidem*, pàg. 185.

²⁶³ *Ibidem*, pàg. 183.

²⁶⁴ *Ibidem*, pàg. 183-184, Vegeu, també, Aurora Bertrana, «El cinema i els salvatges», «art. cit.»

²⁶⁵ Vegeu, Aurora Bertrana, *Polinèsia oriental*, pàg. 174 i, de la mateixa autora, «La instrucció i els salvatges», «art. cit.»

desconegui els ritus pagans, Bertrana deixa la porta oberta a la casualitat o al dubte.

Fins i tot, l'estrena de *Tabú* i la mort sobtada de Murnau foren objecte d'interrogants i supersticions. Publicacions periòdiques formularen hipòtesis diverses sobre l'accident del director alemany. L'autora gironina no assegura que existeixi aquesta força malèfica, però certament, aquest toc mòrbid afegeix interès a les conferències, de la mateixa manera que l'estrena de la pel·lícula pòstuma de Murnau comportà un ingredient més en la recreació d'una Polinèsia atraient i enigmàtica.²⁶⁶

El cas del missioner anglès que fugí empès per la moral catòlica abans d'accedir a l'hospitalitat caníbal és un exemple no tan sols de la desconexió i les prejudicis occidentals sobre la vida i els hàbits dels aborígens sinó que a més, reflecteix la voluntat d'imposar una religió en terres que ja tenien les pròpies creences.²⁶⁷ A *Mirador*, l'escriptora reflexiona sobre l'especial educació que reben els aborígens i es pregunta «de què haurà servit als infants polinèsics aprendre de memòria gestes glorioses de Vercingtòrix i Carlemany.»²⁶⁸ D'altra banda, el francès d'*El paganisme polinesi* ignorava l'existència de zones *tabús*. Potser creure-hi no hagués estat la solució, però Bertrana exposa que una malaltia d'origen estrany condueix al dubte. De fet, l'escriptora no vol caure en la blasfèmia, però tampoc en l'escepticisme. Malgrat que compari reiterativament el cristianisme amb les pràctiques oceàniques, no desitja afirmar del tot que els *tabús* provoquin, realment, malediccions.²⁶⁹

Tot plegat, fa que l'escriptora reflexioni sobre la incursió de formes de vida occidentals juntament amb una religió que acaba potenciant els valors materials i la desgràcia en detriment de les antigues virtuts espirituals:

²⁶⁶ Vegeu P. Ventura i Virgili, «Tabú» dins la secció "Informació cinematogràfica", *La Nau*, 7- XII-1931, pàg. 8, «"Tabú" al Coliseum. Coincidència o fatalitat?», *La Publicitat*, 8-XII-1931, pàg. 8.

²⁶⁷ Vegeu Aurora Bertrana, «L'admirable esperit de concòrdia de les races privilegiades», *L'Opinió*, 26-VII-1931.

²⁶⁸ Vegeu Aurora Bertrana, «La instrucció i els salvatges», «art. cit.».

²⁶⁹ Vegeu, Aurora Bertrana, *Polinèsia oriental*, pàg. 164-165 i, a *Charla sobre Tabú*, pàg. 202, el fragment en què l'escriptora fa referència al robatori d'un ídol polinesi i la conseqüent malaltia de Tiritaimatitini Walker.

«Inclinem-nos doncs davant d'aquesta gran raça que mor bo i demanant-li perdó d'haver contribuït a la seva ruïna. Ells dintre de llur barbàrie i primitivisme eren forts i benaurats. No els hi calien ni els refinaments nostres ni la nostra educació.»²⁷⁰

Aquesta mena de conclusió a la qual arriba a l'hora de retratar la vida dels polinesis s'afegeix a l'exaltació de les seves qualitats envers certes pràctiques com el canibalisme que podien ser mal digerides per un auditori no habituat a la defensa d'aquests costums salvatges. Per això, Bertrana excusa l'antropofàgia per la fam i perquè és una pràctica religiosa pròpia d'una cultura.

Això a banda, estructura els parlaments sobre *Tabú* i els ritus pagans a partir de paral·lelismes reiterats amb la cultura occidental. Confessa que sovint en les seves conferències, llibres i articles existeix aquesta tendència a l'equiparació que, de fet, és deguda al desig de «demostrar que l'home és molt semblant a tot arreu» i que les diferències són com una capa de vernís que, en el cas dels blancs, és «de mala qualitat».²⁷¹ Davant, doncs, d'una societat catalana tradicionalment cristiana, l'autora opta per comparacions que la condueixen a justificar pràctiques que podien ser condemnables com l'antropofàgia. Així mateix, les barbàries comeses en la història d'Occident li serveixen per recolzar la defensa d'aquests costums oceànics juntament amb el politeisme. Finalment, equipara les diferents divinitats polinèsies als diversos sants cristians.

Aquests paral·lelismes l'ajuden a justificar que l'home blanc no és el menys cruel de tots i que les races d'arreu del món han sacrificat éssers humans emparats per unes creences o ideologies. Per Bertrana, l'home és igual a tot arreu. Per això, afirma que els defectes són més bé d'humanitat que de raça, per la qual cosa creu en la igualtat de la condició humana i argumenta que la civilització és el principal motor de la corrupció.²⁷²

Domènec Guansé coincideix amb els pòsits que plantejà l'escriptora tant en *Paradisos oceànics* com en aquestes conferències:

²⁷⁰ *Ibidem*, pàg. 174.

²⁷¹ Vegeu Aurora Bertrana, *El paganisme polinesi*, pàg. 176.

²⁷² Vegeu les referències explícites a les tesis de Rousseau a J. Roure i Torent, «*Paradisos oceànics*», «art. cit.» i Domènec Guansé, «Aurora Bertrana. *Paradisos oceànics*. Edicions Proa», «art. cit.»

«Aurora Bertrana cospa tot el sentit antic de la vida d'aquelles illes, on la joia i l'amor florien sense escrúpols i sense literatura, d'una manera espontània i paradisiàca, i on la beutat de la nuesa humana no era més torbadora que la beutat de les flors, dels ocells i dels peixos. Diríeu que en aquestes pàgines l'autora hi posa una secreta recança d'ésser una occidental, una europea, una dona que ha de suportar els grillons d'una civilització que, en el seu convencionalisme, li sembla monstruosa.

[...] No és sola Aurora Bertrana a creure que la civilització és una cosa deformadora de la natura. De Rousseau ençà podríem trobar molts de predecessors a les seves idees.»²⁷³

Guansé continua amb la tònica dominant dels discursos de Bertrana ja que qualifica d'«abominable» la civilització que els blancs han portat a aquells paradisos d'hospitalitat. L'escriptora confessa que sentí llàstima, vergonya «de la decadència que ens deuen a nosaltres».²⁷⁴ Les malalties, la hipocresia, les dones que es venen als homes... Tot aquest seguit de vicis i penúries han estat importades pels funcionaris, governadors i comerciants a una terra que ignorava el valor del diner i a qui no calien «refinaments».²⁷⁵

Així doncs, «el comunisme sexual» en què vivien homes i dones s'ha trencat per la luxúria de navegants i colonitzadors. Els missioners i governants institucionalitzaren unes relacions que abans es practicaven en plena llibertat. Les *venus* marquesanes, la condescendència dels homes i l'esperit acollidor dels aborígens en oferir llurs esposes als blancs, en senyal de benvinguda, configuraven un món que els occidentals consideraven salvatge.²⁷⁶ I és que la imposició dels costums forans féu que allò que es concebia en tant que corrupte, però que en el fons era fruit de la naturalitat polinèsia, es titllés d'immoral. L'amor i la sensualitat pròpies del passat polinesi queden, doncs, relegats a films i novel·les de viatges. *Tabú* ens explica la tragèdia d'amants abocats a la fatalitat com *Peikea* i *L'illa perduda*. Així mateix, Ariatea

²⁷³ Vegeu Domènec Guansé, «art. cit.»

²⁷⁴ Vegeu Aurora Bertrana, *Polinèsia oriental*, pàg. 170.

²⁷⁵ *Ibidem*, pàg. 164.

²⁷⁶ *Ibidem*, pàg.165.

personifica la bellesa oceànica per excel·lència que es ven a blancs, xinesos i comerciants. Per això, tant els personatges de Bertrana com els de Murnau neixen d'una estranya fusió entre la ficció i la realitat.²⁷⁷ Són testimonis d'aquella llibertat sexual, de la passió en terres paradisiàques però, al mateix temps, reflecteixen un passat que ha desaparegut a causa de la intervenció de l'home blanc. Les històries entre navegants i *vahinés*, la tragèdia que provoca la violació del *tabú* i la voluptuositat de princeses i heroïnes caníbals alimenten la visió d'una Polinèsia de contes oceànics sotmesa als estralls colonitzadors.

Així doncs, si «el comunisme sexual» i la bellesa inqüestionable de les dones presenta una decrepitud impactant és perquè, en nom de la moral occidental, una dona no podia oferir-se a qualsevol lliurament. Per tant, Bertrana revela que el maori ha acabat confonent la moralitat amb la immoralitat, perquè de fet, no ha aconseguit distingir una de l'altra :

«L'acoblament era una festa pública d'amor, de música i de flors. [...]

En nom de la civilització varen reglamentar la propietat, l'abillament, l'estètica i la procreació, i sota el pernicios exemple de llurs baixes ambicions i vicis, el maori ha adquirit una aparença nova d'home semicivilitzat.[...]

Ara, quan un home i una dona s'estimen prou per a viure plegats, els mariden. Quan no s'estimen més, els divorcien.

Les polinèsiques segueixen enganyant llurs marits, però, a l'exemple de les dones "molt civilitzades", ho fan d'amagadet. Oh! Plaer suculent de la civilització. Burlar-se del marit, tot estafant les lleis i l'Església.

Per a la tahitiana soltera la qüestió sexual ha esdevingut més complicada. Ara a Papeete qualsevol noia independent que vulgui fer l'amor té de tenir permís de les autoritats.»²⁷⁸

²⁷⁷ A *Peikea princesa caníbal*, *L'illa perduda*, *Ariatea* i al film de Murnau existeix un toc elegíac per una raça i una cultura que es van perdent. La fatalitat dels protagonistes en l'amor es projecta a dues bandes. Per una part, la impossibilitat d'una relació entre occidentals i aborígens, i de l'altra, aquesta mateixa fatalitat recau en els indígenes que veuen trencada llur felicitat per la irrupció de formes de vida més atractives com les dels colonitzadors en què prevalen els béns materials per sobre de la llibertat i l'amor en terres salvatges. Vegeu altres exemples que corresponen a aquestes històries a Bernardin de Saint-Pierre, *Pablo y Virginia*, Madrid, Cátedra, 1989 i Jack London, *Relatos de los mares del Sur*, Madrid, Alianza editorial, 1989.

Així doncs, segons l'escriptora, les belles polinèsies que rebien diners dels joves oficials foren declarades prostitutes per imposició d'una normativa occidental que no tenia res a veure amb les pràctiques ancestrals. Aquesta espècie de llibertinatge explica la poca importància que els nadius donaven a l'amor. A *Polinèsia oriental*, l'escriptora repassa diverses divinitats oceàniques i reconeix que no n'hi ha cap per als enamorats. La nuesa de les marquesanes, les danses sensuais i tot allò que podia ser provocador als ulls de l'home blanc, era part de la celebració de l'aparellament concebut com a fet natural.²⁷⁹

Això a part, Bertrana explica que existien castes (*arii* de classe superior, *raatira*, mena de burgesia i els *manahune* o gent de poble) amb la qual cosa, pretén fer conèixer que la vida qualificada de *salvatge* també es regia per una estructuració social. Així, la sistemàtica equiparació entre cultures fa que demostrï que existia una certa ordenació, uns costums que els blancs no han tingut en compte. Bertrana revela que la vida a les illes era regida per una estructuració ignorada pels occidentals. I és que, de fet, constata que els indígenes ja tenien una cultura i una *civilització*.

Així doncs, l'escriptora desvela una vida i unes tradicions que no discerneixen gaire de les d'Occident en allò que podem entendre en tant que símbols i convencions que regeixen una determinada societat. Per tot, la comparació permet que el mot *salvatge* quedi bandejat per una simplicitat que no s'ajusta a la realitat dels habitants d'unes terres víctimes d'un mite i de les mans de l'home blanc, aquell que els va dir:

«... els vostres déus i la vostra religió són falsos, les vostres danses, les vostres cançons i sobretot el vostre nudisme és immoral, l'amor que practiqueu és mancat de cerimònies i de legalitat, la medicina que us varen ensenyar els antics no és prou científica i la vida paradisiàca que porteu ha passat de moda.»²⁸⁰

²⁷⁸ Vegeu Aurora Bertrana, «La moral i els salvatges», «art. cit.»

²⁷⁹ Vegeu Aurora Bertrana, «La dansa i els salvatges», *Mirador*, 11-XII-1930, pàg. 2 i «La néta dels caníbals» dins la secció «Viatges» de *L'Opinió*, 31-X-1933, pàg. 8.

²⁸⁰ Vegeu Aurora Bertrana, «Els taitians», «art. cit.»

4. L'edició de les conferències del Fons Bertrana de la Universitat de Girona

4.1. Sobre feminisme

El nostre feminisme

Conferència d'Aurora Bertrana, presidenta de Lyceum Club de Barcelona, Ateneu Barcelonès, 15-10-[1]931

Senyores, senyors:

Jo vinc avui a parlar-vos en nom de Lyceum Club de Barcelona. Les meves companyes de Junta han volgut honorar-me amb aquesta missió. Era un deure acceptar. Ho he fet sense vacil·lacions. Quan fa uns mesos es féu una crida a totes les dones de Catalunya o que resideixen a Catalunya, les dames més significades dintre el món intel·lectual i social varen fer el sord. No els hi faig cap retret, ho faig constar ara, perquè no estranyéssiu que fos jo, l'escriptora sense títols acadèmics, exaltadora de la naturalesa, defensora de les races salvatges i oprimides, qui ocupi avui aquesta honorable tribuna. Hi sóc perquè a d'altres més instruïdes i més ben preparades no els hi ha plagut d'ésser-hi. Hi he vingut com un soldat ras, emissari d'exploració i tanteig. Més tard, quan la veritable avançada cultural femenina que nosaltres preparem es descabdelli, aquestes dames podran dirigir-la, si els hi plau de fer-ho, i el voluntari humil que jo represento, tornarà a les files content d'haver avançat a l'hora del perill, el perill del ridícul que tanta por fa a les nostres dones, però satisfet de cedir el seu lloc a qui sigui més competent en la matèria.

Desgraciadament, a casa nostra, la major part de les senyores que han estudiat per assolir un títol oficial, en senten un orgull tan pregon, es creuen tan superiors a les altres que tot concurs amb elles resulta una mica difícil. S'han tancat egoistament dintre llur torre de vori i no es recorden prou de les que no han tingut la mateixa sort que elles.

Jo espero, però, jo goso esperar, que quan la por del ridícul s'hagi esvaït, quan Lyceum Club de Barcelona hagi assolit el seu desenvolupament cultural i

social, en una paraula, quan s'hagi imposat plenament i sigui conegut per tot arreu amb un prestigi indiscutible, aleshores, les intel·lectuals es complauran cooperant a la nostra obra.

Fins ara tots els títols i garanties que podem donar les que hem fundat Lyceum Club, és el nostre afany d'aprendre i la nostra ferma voluntat de portar a la dona del poble un xic d'espiritualitat i cultura. Creiem que el poble no en té prou de menjar i vestir. Nosaltres ens hem acoblat amb la pretensió de portar-li un petit raig del sol cultural.

Ja veieu que no som pas un grup de dones sàvies, encatronades pel pedantisme; si voleu gratificar-nos d'un títol anomenem-nos: *dones de cor*.

Volem aprendre! Tenim una set intensa d'instruir-nos i orientar-nos, però així que ens sentim aptes per a començar la nostra tasca social, irem de cara al poble, ho repeteixo, sense altres aspiracions que la comprensió de Catalunya i la seva simpatia incondicional.

Per això sóc aquí avui, per a què aquells que han tingut la gentilesa de venir a escoltar-me, surtin assabentats plenament dels ideals de Lyceum Club. Que aquestes paraules serveixin d'excusa i d'introducció. Ara, judiqueu els nostres anhels feministes.

En fundar una nova associació femenina, dintre la qual voldria veure totes les dones intel·ligents de Catalunya, cal determinar un punt infinitament delicat: *l'esperit d'aquesta associació*. Més tard us parlaré dels nostres projectes i programes, però ara desitjo fer-vos comprendre, sobretot, els nostres anhels espirituals i pel damunt de tot *el nostre feminisme*.

La paraula *feminisme* ha estat molt sovint mal interpretada. Essent la seva formació composta per la paraula *fembra* i el sufix grec *-isme* deu voler dir simplement: «tendències *en pro de la dona*». Ja veieu doncs, que ésser feminista no vol pas dir cap cosa terrible ni esveradora. A mi, em sembla que no hi pot haver cap dona que no en sigui, de feminista, agafant aquest mot en el seu estricte sentit originari. De la mateixa manera que no hi ha cap home que no sigui en pro de l'home.

Però baix aquest simple mot, amarat d'innocència s'han comès tants errors, s'han dit tantes incongruències que la significació de la paraula ha estat considerablement deformada. Per als uns va ésser enlairada fins a les cimes més heroiques i per als altres, rebaixada fins al ridícul més pregon. El

feminisme de Lyceum Club és un simple i honrat feminisme basat en la significació primitiva d'aquesta modesta paraula.

Jo espero que tots comprendran aquesta petita aclaració preliminar que enfebleix una mica la meua timidesa. Enfocar aquesta qüestió no és ni fàcil ni de lluïment. I després de tot el que s'ha discutit, menassat, enverinat i rigut per culpa del feminisme es té de menester un cert valor per afrontar aquest tema.

Us ho diré ben clar i en paraules ben simples perquè tothom ho entengui. Lyceum Club ve a treballar de ferm per a la dignificació de la dona, no solament per a una classe de dones, sinó per a totes les dones.

Les nostres pretensions van de dret a l'esperit femení. I encara us diré més, nosaltres esperem que més tard la dona espiritualitzi l'home.

La influència de la dona dintre la societat és tan incontestable, que sovint en sentir parlar un home, endevineu *l'esperit de la seva muller*. I si trobeu aquest argument feble, us en presentaré un altre que ja ningú gosarà discutir: els fills solen sofrir o beneficiar, segons els casos, almenys fins als vint anys, sinó tota la vida, de l'educació i la moral que han rebut de la mare. I dic *solen* perquè hi ha casos de personalitat tan acusada que la influència dels pares és nul·la.

Tots convindreu amb mi que no és el pare sinó la mare la que deu educar els fills. I nosaltres convindrem amb els homes que *no deu ésser* la dona la que surti de casa a guanyar el pa de la família. Aquest punt el tractarem més tard.

Hi ha una infinitat d'associacions femenines i també masculines que treballen intensament i eficaç per als drets de la dona, per al benestar de la dona, per a la instrucció de la dona. Poques pot ésser cap, s'ha consagrat a desenvolupar, equilibrar i aguditzar l'esperit femení.

Nosaltres no anem a lluitar per al benestar material del poble ni de la classe mitja. Hi ha un corrent tan general i abassegador de materialisme que el nostre esforç no afegiria res al conjunt. Respectem i admirem l'esforç de tots aquells homes que tan activament se'n preocupen i creiem que són en camí de reeixir. Tenim fe en que la dona del poble que tant ha sofert i lluitat, arribarà a menjar, a vestir i a allotjar-se d'una manera suficient, i que els seus fills rebran una instrucció *exactament igual* a la dels benestants. Tenim una creença tan ferma en aquestes reformes socials, que no pensem que sigui per a nosaltres

l'hora d'intervenir-hi. Tot el nostre esforç va encaminat al perfeccionament espiritual i moral de la dona.

Mentre els altres lluiten pels drets i pel benestar material, nosaltres anem a lluitar en pro dels deures i del benestar espiritual. Consti que si introduïm en el nostre programa algunes activitats instructives no ho fem per a procurar a les nostres associades mitjans de guanyar diners, sinó amb la intenció d'enriquir llur cultura. No tenim cap desig de marxar soles a la lluita. Al contrari, voldríem *completar* l'obra social que s'inicia i que porta una alenada renovadora ben potent.

Preguem que se'ns ajudi perquè cap home intel·ligent podrà negar-nos que l'esperit del poble també té dret a surar, i que aquesta lluita formidable per menjar, vestir i allotjar-se té d'ésser completada per una educació general.

La dona és essencialment educadora i el grup feminista en nom del qual parlo es proposa portar a cap una sèrie de plans sèriament meditats amb l'afany de perfeccionar la dona en general, enlairant-la espiritualment.²⁸¹

El que la dona espanyola ha estat fins ara

La dona espanyola ha estat fins ara fa poc, i segueix essent encara en gran nombre, d'una feminitat tan mal compresa, tan terra a terra, que sovint

²⁸¹A partir d'aquest punt, la conferència *El nostre feminisme* fou utilitzada per un altre parlament titulat *Feminitat i feminisme* (Text B) amb una introducció al final de la qual apareix una fletxa amb els mots manuscrits *al 10*, la qual cosa ens du a la quartilla d'aquest número d'*El nostre feminisme*. Reproduïm doncs les tres quartilles de la introducció del Text B:

«*Feminitat i feminisme*. Conferència dedicada a l'Ateneu de Sant Andreu, 1932.

Senyores, senyors:

Les paraules *feminitat* i *feminisme* han estat sovint mal interpretades. *Feminitat* vol dir, al meu entendre, ni més menys que ésser sempre dona, no sortir-se de les nostres qualitats de dona, conduir-se a través de la vida sense oblidar el nostre sexe, posar en tot allò en què el nostre esperit es barregi, aquella guspira essencialment, purament, clàssicament femenina.

Presentar *feminitat* com un mot antagonista de *feminisme*, em sembla perfectament absurd. Els trobo lògicament i formosament compatibles.

Feminisme és un compost de la paraula *fembra* i el sufixe grec *-isme*. Vol dir simplement i humil, tendències en pro de la dona. Ja veieu que ésser feminista no vol pas dir cap cosa terrible ni esveradora. A mi, em sembla que no pot haver-hi cap dona que no en sigui de feminista, de la mateixa manera que no hi ha cap home que no vagi en pro de l'home.

Però sota aquest simple mot amarat d'innocència, s'han comès tants errors, s'han dit tantes incongruències, que la significació de la paraula *feminisme* ha estat considerablement deformada. Per a uns va ésser enlairada fins les cimes més heroiques per a d'altres, rebaixada fins al ridícul més pregon.

Si jo m'he decidit a cooperar humilment en el moviment social femení a casa nostra, és sota el lema del significat que vinc d'exposar, perquè *feminitat* i *feminisme* em semblen dues coses que han d'anar estretament unides per formar l'equilibri espiritual de la dona.»

actua més com a fembra que com a dona. Podem dir sense por d'exagerar, que la cultura de la dona espanyola es troba al nivell més baix de totes les cultures europees.

No us esvereu de la meva cruesa. Tinc que parlar clar perquè ens entenguem. Creieu que em dol, i m'ha afectat sempre pregonament veure l'endarreriment cultural en què viuen les dones a casa nostra. Ho lamento tant com admiro aquell petit nombre que pel seu propi esforç han assolit un nivell cultural remarcable.

Però en general, l'esperit femení, ha viscut, o ha vegetat si voleu, en una negligència tan absoluta, que el viure de les nostres dones s'acostava més al viure animal que al de l'home, i dic *s'acostava* perquè ara, les coses ja comencen de canviar.

Si la dona de la nostra classe, en general, tingués consciència de la pobresa espiritual en que ha viscut fins ara, en sentiria una vergonya profunda. Des de joveneta tot el que se li demanava socialment era fer²⁸² goig i ésser honesta. El desenvolupament de l'esperit era absent de tots els càlculs educatius maternals, paternals i fins escolars.²⁸³ Ésser maca i honrada formaven el conjunt de qualitats exteriors indispensables per a despatxar la mercaderia, que era el que es buscava.

El sentit pràctic i religiós de la nostra dona completava aquestes qualitats. La noia perfecta casadora era la noia bonica, sèria, religiosa i econòmica. I aquest patró de dona que acabo de pintar-vos és encara l'ideal femení de molts petits burgesos catalans.

Si totes les dones s'haguessin acontentat d'ésser bones mestresses de casa, posar fills al món i més tard anar al cel, confessem que el patró era perfecte. La dona, però, es recordava de tant en tant que posseïa un esperit i aspirava en primer lloc, horrible pretensió, a estimar i ésser estimada. Però no solament com a procreadora i escarràs domèstic, sinó com a companya de l'home, *amb amor*, amb tot l'enlairament que abasti aquest vell mot tan desacreditat. El seu esperit tenia d'acontentar-se, i ara no em digueu que blasfemo, amb l'esperança d'un *més enllà*. No hi havia per a ella en el món ni

²⁸² *socialment era fer* és una variant manuscrita posterior que l'autora corregeix sobre el text mecanoscrit mig esborrat.

²⁸³ *i fins escolars*. Variant posterior manuscrita afegida al text.

una alenada d'espiritualitat. L'oració era el sol refugi de la dona espanyola com cal, respectada i ben vista per la societat. I ni tan sols l'amor carnal per al seu home legítim li era permès. Sabia que complint amb goig i amb passió els seus deures de dona, es condemnava a les penes eternes.

Al mateix temps, l'home també sentia de tant en tant un efluvi de desig amorós que sortia dels seus deures purament procreadors, però com que la seva dona legítima no li ofrenava ni els encants ni les gràcies de l'amor passional ni espiritual, ell anava a cercar-los fora de la llar. L'amor dintre la llar mateixa era considerat com una mena de luxe, de pretensió absurda, fins de llibertinatge. I així, l'espòs respectava i apreciava l'esposa, però anava a cercar la poesia de l'amor en una altra.

Aquest estat social va crear dues menes de dones ben definides: la dona domèstica i la dona pública. I un altre tipus menys definit, que tenia de l'una i de l'altra. Posseïa tots els defectes de la meretriu i disfrutava dels avantatges de la dona honrada.²⁸⁴ Explotava la seva bellesa per assolir tota mena d'avantatges materials, però més llesta que la meretriu, que sovint és una víctima innocent de la societat, es casava amb l'enamorat galan, l'esclavitzava per mitjà dels seus atractius físics, l'explotava portant una vida de mandra, d'inutilitat, de luxe, de sensualisme i d'ignorància.²⁸⁵ Poquíssimes dones trobaven mitjans de desenvolupar llur esperit, tancades en aquest ambient rutinari. I la dona,²⁸⁶ encara inconscient, patia sense saber la causa.

Tenir un marit, posar fills al món, anar ben vestida i alimentada podien no ésser la felicitat per a un cor femení. I quan una dona volia imposar-se pel sol dret de triar l'home que li abellís, la burgesia la mirava com un cap verd, com una neuròtica, com una desequilibrada, quan les anormals són les altres, les que no posseeixen el do natural de l'amor que forma part de l'essència mateixa de la vida, les que es resignen en la seva missió purament procreadora i domèstica. Algunes, moltes, haurien posseït qualitats amoroses, però l'educació que havien rebut de llurs pares i la tutela estreta del confessor atrofiaven aquests dons naturals. Havien anat al matrimoni tan mal preparades

²⁸⁴*de la dona honrada*. Variant del segon plec de folis sota el títol d'*El nostre feminisme* (Text A): «de la dona honrada. Aquesta dona segueix existint en gran nombre.»

²⁸⁵*de sensualisme i d'ignorància*. Variant del Text A: «de sensualisme i d'ignorància, molt menys digna que la dona de casa i que la dona pública.»

²⁸⁶*I la dona*, Variant anterior ratllada: «I l'esperit de la dona,».

per a l'amor, carnal i espiritual, que el resultat ha estat una catàstrofe domèstica. Milers de llars existeixen desfetes, fredes, sense caliu, però el nostre gran respecte a les apariències, sempre ens preocupa més la part exterior que l'íntima, ens fa aguantar i dissimular.

Si les dones no tenien ni el dret de cultivar l'amor, com volíeu que es parlés d'altres drets ni d'altres necessitats espirituals? Reconeixeu amb mi, i que això sigui un descàrrec per a les dones *massa feministes*, que el primer afany llibertador de la dona ha estat en pro de l'amor.

L'emancipació general ha començat per sortir soles. I si tant desitjaven sortir soles, era per anar vers l'home que el cor havia triat. Algú dirà que la moral n'ha sofert molt d'aquest primer pas de la dona vers els seus drets. Jo diré que és possible i també natural. Si la noia hagués estat educada, preparada, més assabentada i menys ignorant, no hauria passat res. I si hagués passat, hauria estat per voluntat *decidida* de la interessada, en qual cas la societat no té cap dret a intervenir. Cada u té la seva moral. I una cosa és la moral personal i altra, la moral d'apariència.²⁸⁷

La manca de cultura de la dona espanyola en general, m'ha preocupat tan sovint i tan intensament, que he cercat i recercat la causa per tot arreu on em semblava trobar un indici.

Mentre les dones d'altres països havien assolit un nivell cultural ben notable, aquí seguíem endarrerides. I malgrat això, la intel·ligència de la nostra raça no podia ésser la causa d'aquest endarreriment. Amb els pocs mitjans educatius i instructius que posseïm és admirable el que han fet un grup d'homes i dones, ço que prova les nostres excepcionals capacitats.

Però no hi ha cap dubte que l'endarreriment cultural de la dona *interessava* d'una manera intensa a algú de molt poderós. Una gran força treballava en silenci. A qui podia interessar?

La vella saviesa popular assegura que per a trobar el culpable cal cercar aquell a qui el fet aprofita. La meva modesta opinió és que la ignorància i grisor

²⁸⁷*apariència*. Esmena manuscrita d'una variant anterior ratllada en què podem llegir mecanoscrit *de faxada*.

de la dona no podia interessar més que als pares de l'Església espanyola i als marits baixament egoistes.²⁸⁸

Els primers, amb una lògica admirable, devien pensar²⁸⁹ que com més la dona visqués allunyada de la societat, menys ocasions tindria per a pecar i més fàcil els seria de salvar la seva ànima. Els segons no somniaven en altres qualitats per a la dona pròpia que el sentit econòmic i les aptituds procreadores.

L'Església catòlica, establerta a Espanya com una poderosa força acaparadora espiritual i social, ha treballat activament per a conservar la ceguera espiritual femenina, per a mantenir l'ànima de la dona apocada, inactiva, tancada en una presó hermètica de convencionalismes, de supersticions, de terrors.²⁹⁰

Els pares de l'Església devien creure que aquella vida trista, grisa, solitària i xorca d'amor, predisposava l'esperit femení a enlairar-se vers Déu. Essent només aquesta vida un pas transitori per a l'altra, es comprèn que els directors espirituals exercissin una pressió constant per a allunyar l'esperit nostre de les coses d'aquesta terra.

M'he agafat en aquesta tesi perquè em sembla la més lògica. I en fer-ho no blasmo els confessors, cicerons espirituals d'ànimes femenines. Els trobo ben posseïts del seu rol i admirablement organitzats col·lectivament per a desenvolupar llur bastíssim programa social. El que és menys comprensible és la complaença de molts homes en voler conservar la muller grisa, ignorant, inculta, mentre es complauen d'una faicó evident freqüentant la dona d'un altre, espiritual, graciosa, instruïda.

Aquest principi de poligàmia espiritual, fixeu-se que ni un sol cop m'he ocupat de relacions sexuals que no interessin ni poc ni molt al tema de la meua conferència, aquest principi de poligàmia espiritual que practicava l'home no podia complaure ni ésser acceptat amb goig per a cap dona casada.

²⁸⁸*als pares de l'Església espanyola i als marits baixament egoistes*: Variant posterior amb esmenes manuscrites sobre l'anterior ratllada: «als pares de l'Església i als homes baixament egoistes.»

²⁸⁹*Els primers, amb una lògica admirable, devien pensar que com més la dona visqués allunyada de la societat*. Variant posterior amb esmenes manuscrites sobre l'anterior: «Els primers, amb una lògica admirable, que com més la dona visqués allunyada de la societat.»

²⁹⁰*tancada en una presó hermètica de convencionalismes, de supersticions, de terrors*. Variant del Text A: «tancada en una presó hermètica de convencionalismes, de supersticions, de terrors. Baix el punt de vista purament *pràctic* dels pares de l'Església, reconeixem que tenien raó, diuen que el fi justifica els mitjans. I no dubteu que aquella vida trista, grisa, solitària i xorca d'amor predisposava l'esperit femení a enlairar-lo a Déu.»

Insisteixo en que el primer pas vers l'emancipació de la dona a casa nostra ha estat d'alliberament sentimental. Un impuls formidable de l'esperit femení vers el veritable amor, el de l'ànima. Aquell al qual ha aspirat ja fa segles inútilment²⁹¹ i que és el primer dret universal dels homes.

Si les nostres dones han començat d'estudiar, de llegir, d'acudir a Universitats i centres instructius, ha estat amb un afany grandíols, tal vegada inconscient, d'apropar-se a l'esperit de l'home, d'anivellar-se a l'home per a poguer esdevenir la companya, l'amiga, l'esposa ideal.

La prova del que dic cerqueu-la en els exemples infinits que ens volten dintre la societat. A quina dona no ha interessat el desenvolupament espiritual femení? A les que viuen de l'amor purament material, a les domèstiques incorregibles i a les beates més aferrissades.

Algú ha dit que l'avançada social femenina dels nostres dies era una fallida per l'Església Catòlica. Jo no ho crec així. Pot ésser una fallida del *domini jesuític dintre la societat*, però espiritualment l'Església en sortirà altament beneficiada. La dona ja no serà religiosa *per por* o per tenir més clients a la botiga. Ho serà per convicció, per necessitat espiritual, per sentiment veritable.

La gran fallida ha estat per l'egoisme masculí. Aquell que situava la dona solament a la cuina, a l'església i a l'alcova. La veritable dona seguirà rentant plats, cuinant i fent-se bella per a plaure el marit, però entre la cuina i l'alcova, passarà per la Universitat i els centres culturals.

Així els homes intel·ligents i comprensius, els que es planyien de l'endarreriment femení, seran ara molt més venturosos. Podran triar una esposa que pugui ésser la veritable companya, l'amiga comprensiva, l'educadora dels seus fills i al mateix temps, la dona enamorada, fidel, aquella que no oblida, jo gosó esperar això del seny de les nostres noies, que *és dona abans que tot*. Dona i futura mare, amb goig, amb alegria, sense falses i ridícules pretensions *d'igualar* l'home, sinó amb el sentit profund i l'honrosa missió de *completar-lo*.

²⁹¹Aquell al qual ha aspirat ja fa segles inútilment. Variant manuscrita afegida posteriorment: «Aquell al qual ha aspirat ja fa segles inútilment i que és el primer dret universal dels homes.» Així mateix, hi ha una variant del Text A: «Aquell al qual ha aspirat ja fa segles inútilment. Com en totes les grans revolucions, aquesta de l'emancipació femenina espanyola, ha estat exagerada, deformada, però d'això en parlarem més tard.»

Perills del feminisme exagerat

Hem arribat però en una fase del feminisme espanyol en general, i del català en particular, perillósíssima.

Les revolucions,²⁹² i l'emancipació de la dona n'és una i de les més grosses, solen produir-se després d'una passivitat involuntària que produeix una gran tensió. És natural que el primer impuls revolucionari sigui molt violent i que tendeixi sempre a anar *massa enllà*.

El veritable perill, el seriós, aquell que al meu entendre deu preocupar homes i dones, actualment és l'impuls formidable que porten les dones a casa nostra. L'equilibri no és pas una de les nostres qualitats racials, almenys pel que es refereix a moviments sentimentals de les multituds, i tots tenim de treballar per a encaminar el nostre feminisme²⁹³ en perill.

Hi ha una infinitat d'apassionades que solen carregar totes les responsabilitats del nostre endarreriment espiritual exclusivament i única a l'home. És un error pregon.

Un grup d'homes [s']ha beneficiat materialment de la nostra incultura, però nosaltres, en gran nombre, hi hem contribuït amb la nostra covardia, amb la nostra mandra, amb el nostre sensualisme. Mentre un altre grup masculí, molt nombrós, ho ha lamentat sincerament i ens ha ajudat a emancipar-nos.

Jo us prego, senyores, que abans de cercar, analitzar i remarcar els defectes de l'home, el nostre company, trobem, examinem i corregim els nostres. Sempre resulta més fàcil perfeccionar-se a si mateix que cercar el perfeccionament del veí.

Una altra de les nostres equivocacions o exageracions perilloses és la mania d'*ésser igual a l'home*.

La mare natura, amb la seva indiscutible saviesa, ens ha fet biològicament diferents, per què voler ara, per una tossuderia equivocada volguer *ésser iguals*? No ho som ni anatòmicament, ni fisiològicament i per conseqüència no ho som tampoc psíquicament.

²⁹²Les revolucions, Variant del Text A: «Les revolucions, com deia abans,».

²⁹³tots tenim de treballar per encaminar el nostre feminisme en perill. Variant anterior ratllada: «tots tenim que treballar per encaminar les nostres feministes en perill.»

L'home i la dona dintre la societat són fets per a *completar-se* però mai per a igualar-se i no solament per a completar-se en el terreny sexual i procreador, sinó en el terreny intersexual i creador.

«Des del punt de vista natural, solament l'home i la dona *junts* constitueixen el ser humà», ha dit un gran savi. «L'ideal és que l'home i la dona estiguin absolutament al mateix nivell social» afegeix, «lo qual no vol dir que tinguin els mateixos drets, sinó el mateix nombre de drets», cada u els que li pertoquen. I si un dia l'evolució de la societat, o la deformació en aquest cas, ens permetés una vida *exactament igual* a la de l'home, automàticament desapareixeria el mòbil principal de la nostra existència: l'amor.

Penseu uns instants en una llar on l'home i la dona tinguessin les mateixes activitats. Seria una llar sense atractiu, sense llum, car l'home estima en la dona i la dona en l'home precisament el contrast.

La dona comença a preparar-se per a sortir a prendre part en el moviment social. Està molt bé que ho faci i és molt interessant que l'hora hagi arribat per a ella de barrejar-s'hi. Però cal que no obliidi que és dona, que se senti orgullosa d'ésser-ho i que porti en tots els seus actes la dignificació moral i social femenina.

La dona, en sortir de l'esfera casolana i procreadora, en la qual ha viscut fins ara, no deu oblidar mai que pertany al sexe oposat amb el qual va a competir noblement.²⁹⁴ «Entre la intel·ligència de la dona i la de l'home existeixen diferències no de quantitat, sinó de qualitat», reconeix Gina Lombroso.²⁹⁵

Desgraciadament, moltes dones obliden la seva bella i noble condició de dones i poc satisfetes de ser-ho, desitgen defugir totes les obligacions femenines. Aquesta lamentable inclinació ens pot fer perdre²⁹⁶ molt temps en el desenvolupament espiritual i intel·lectual femení. És clar que després d'aquesta primera avalanxa feminista, les coses tornaran a lloc i la dona entrarà

²⁹⁴ *Amb el qual va a competir noblement.* Variant anterior ratllada: «amb el qual no ha de competir».

²⁹⁵ Gina Lombroso (1872-1944) fou Doctora en Lletres i Medicina de la Universitat de Turí. Entre les seves publicacions destaca *La Dona criminal. L'ànima de la dona* (1924).

²⁹⁶ *aquesta lamentable inclinació ens pot fer perdre.* Variant anterior ratllada: «aquesta lamentable mania d'igualar-se a l'home ens pot fer perdre».

novament dintre l'esfera que definitivament li pertoca.²⁹⁷ Un altre perill feminista és la competència que comença a haver-hi entre homes i dones.

En el terreny professional, la dona en iguals condicions tècniques que l'home té dret a aspirar al mateix càrrec i al mateix sou que l'home. Però en determinades circumstàncies, la preferència té d'ésser per a l'home.

És possible que això a primera vista sembli una injustícia, però lògicament, el veritable lloc de la dona és dintre de la llar. Ja he dit en *determinades circumstàncies*. I bé, una d'aquestes circumstàncies és, al meu entendre, el cas de les dones casades que treballen fora de casa.

Val més per a la intimitat de la llar i per al bé social comú que la dona *limiti* les seves necessitats, que sàpiga acostumar-se de certes privacions. És preferible que aprengui a estalviar feinejant dintre casa que no que surti a guanyar un sou al carrer.²⁹⁸ En descàrrec de moltes dones casades que treballen, tenim que reconèixer que és per culpa del sou insuficient del marit.

Però si la dona defuig la direcció, el manteniment i les principals obligacions domèstiques, per pura ambició material, vindrà un dia en què cap home voldrà prendre muller. I al costat d'aquest cas infinitament greu per a la societat, que ja s'inicia amb totes les seves conseqüències, tindrem que afegir la crisi de treball mundial. Cada cop hi ha menys llocs per a ocupar i cada vegada hi ha més aspirants.²⁹⁹

D'aquesta follia materialista que arrossega gairebé tots els pobles del món, també la dona és la primera responsable. En el terreny de luxe, de vanitat i sensualisme, solem anar més enllà que l'home. Però també en aquest cas ens escau una missió bellíssima i és deturar aquesta perillosa riuada. Com? No sortint de l'esfera econòmica i social que ens pertoca. Limitant-nos a guanyar un sou quan no tinguem marit, o quan el marit estigui impossibilitat per a fer-ho. Estar ben preparades per a guanyar-se la vida no vol dir que tinguem que aprofitar aquesta preparació *costi el que costi*. En canvi, totes les noies solteres

²⁹⁷dintre l'esfera que definitivament li pertoca. Variant del Text A: «dintre l'esfera que definitivament li pertoca. Entretant, hi haurà víctimes innocents de l'amor, la llar i la família en patiran força.»

²⁹⁸ És preferible que aprengui a estalviar feinejant dintre casa que no que surti a guanyar un sou al carrer. Variant del Text A: «És preferible que aprengui a estalviar feinejant a la casa, que completant per un sou exterior, el sou insuficient, o que ella considera insuficient, del marit.»

²⁹⁹cada vegada hi ha més aspirants. Variant del Text A: «cada vegada hi ha més aspirants en aquest lloc. Ara afegiu-hi les dones i veureu on anem a parar.»

tindrien que trobar-se en condicions d'independència econòmica absoluta.³⁰⁰ Aquesta independència garanteix a elles i a llurs futurs marits una garantia de sinceritat sentimental.³⁰¹ La noia pobre i inútil passa per l'obligació moral d'acceptar el primer o el segon pretendent que passi. La vida és cara i els pares es fan vells!

Per altra banda, la dona que no troba el marit que somniava és just que la societat li permeti guanyar-se la vida en les mateixes condicions que un home, *sense cap mena de limitacions*.

Però sempre que sigui possible, valdrà més que la dona casada no surti de la llar per a guanyar diners. La casa, el marit, els fills demanen un temps i una atenció que difícilment pot donar aquesta doble actuació de la dona.

Ja sé que aquesta opinió meua no serà compartida per les dones casades que treballen, sobretot les que han estudiat anys i anys i no volen, és disculpable i comprensible, deixar totes les avantatges que s'han guanyat a força de paciència i de diners. Personalment tenen raó. Socialment no poden tenir-ne. El bé de la col·lectivitat exigeix sacrificis.³⁰²

³⁰⁰*Absoluta*. Variant manuscrita afegida posteriorment.

³⁰¹*Aquesta independència garanteix a elles i a llurs futurs marits una garantia de sinceritat sentimental*. Variant anterior ratllada: «Aquesta independència els hi ofereix als futurs marits, una garantia de sinceritat sentimental.»

³⁰² *exigeix sacrificis*. Variant del Text A: «exigeix sacrificis. Encara que breument, el tema és bastíssim, he procurat presentar els inconvenients principals de l'equilibri social de la dona. El passat massa modest i el futur pot ésser massa brillant.

Per a espiritualitzar la dona i situar-la en el lloc que li correspon dintre la societat, cal que fem un esforç suprem. Hem començat molt bé, però vigilem l'impuls que ens empeny i no anem massa enllà. *Aturar-se a temps* veu's ací el que és difícil!». El Text A finalitza en aquest punt.

Us he presentat esquemàticament i un xic exagerades, dues èpoques de la dona espanyola: el passat i el present. L'una d'una grisor espantosa; l'altra d'una perillosa brillantor.³⁰³

Ara, sols tinc que dir-vos que Lyceum Club espera contribuir a la formació d'un futur equilibrat i sòlid. El feminisme del pervindre serà, sense cap mena de dubte, l'equilibri establert entre la inèrcia de les unes i el bellugueig exagerat de les altres.

La dona, després d'haver rentat plats, sargit mitges i posat fills al món durant unes centúries, desentarà una temporada de la llar. Ho farà un xic inconscient, com una entremaliadura de col·legial en vacances. Però el nostre seny racial s'imposarà ben tost, i la dona tornarà a ocupar-se de la casa, deixant la política i la sociologia per a tenir cura, quan la cridin, del marit i dels fills.³⁰⁴

Lyceum Club de Barcelona vol donar el seu esforç màxim per a acabar d'alliberar els esperits encatronats del vell model femení i ajudar a orientar i equilibrar tots els anhels legítims de la dona moderna.

³⁰³*perillosa brillantor*. Variant, amb el mateix número 31 del Text B: «perillosa brillantor. El dia que l'home s'adoni que la muller cultiva l'esperit sense negligir els seus deures matrimonials i domèstics, no repetirà aquell malhaurat *ritornello* de que «la dona com més *burra* millor». Dona: sies prou feminista per enlairar-te espiritualment pel damunt dels teus deures domèstics. Dona: sies prou femenina per eixir de pressa de la Universitat, del club o de la biblioteca a l'hora santa i solemne dels àpats familiars. Sies tu, la que eternament, joiosament curis dels aliments i de la raó del teu home. Això tan simple és el secret de la pau a la llar. Que feminitat i feminisme, ben junts, ben identificats, t'enlairin dona pel damunt de les misèries de la vida. Res més.»

³⁰⁴*tornarà a ocupar-se de la casa. Deixant la política i la sociologia per tenir cura, quan la cridin, del marit i dels fills*. Aquest fragment es troba ratllat però sense ell no hi hauria coherència entre la quartilla 31 i la 32 escrites amb la mateixa màquina, per la qual cosa l'hem editat. A la vegada, trobem una quartilla en tant que variant assenyalada com a 31 bis que, escrit amb una màquina diferent, afegeix: «tornarà a ocupar-se de la casa, bo i preocupant-se de la política i la sociologia per tenir cura del marit i dels fills. Si insisteixo tan sovint sobre la casa i la família és perquè a Espanya, un gran nombre de persones creu encara que la dona que cultiva alguna activitat intel·lectual o social, deixa de banda la direcció de la seva llar. És un error palès. Car el dia té mantes hores i una dona activa i intel·ligent troba mitjà de combinar els seus lleures espirituals amb les seves activitats domèstiques.

Lyceum Club es complauria vivament en veure la major part de dones *de sa casa* que passen les tardes al cine, a casa les amigues, resseguint modistes i aparadors, acudir a biblioteques i conferències, concerts o centres instructius. La major part de dones que no cultiven l'intel·lecte no és per manca de temps, és per inèrcia, per negligència, per manca de vibracions espirituals.» Finalment, hem de dir que a continuació, en aquesta mateixa quartilla, hi ha una fletxa manuscrita que indica que el parlament continua a la quartilla 32 del Text base, justament després del fragment ratllat esmentat anteriorment i que hem considerat essencial per a la coherència de la dissertació.

Lluitarem contra les velles conviccions de diferències de classe, obrint les nostres portes no solament a la classe intel·lectual, sinó a la classe rica³⁰⁵ i de la classe pobra. Car considerem que la intel·ligència i l'amor a instruir-se no estan limitats per a cap classe social.

Treballarem per a deslliurar l'esperit femení de tot el vell programa carregat de supersticions, d'ignorància, de prejudicis i carrincloneria. Però també treballarem per a què la dona no oblidí que la seva més bella missió és ésser bona esposa i excel·lent mare.

Procurarem fer comprendre a totes les que vulguin escoltar-nos que no val la pena de viure per a fregar plats i procrear, però que no hi ha res més bell que ocupar-se de l'educació dels fills i preocupar-se de la casa al mateix temps que de l'esperit.³⁰⁶

Combatrem amb totes les nostres forces la ignorància i el materialisme, i procurarem oferir a totes les dones que els interessi, conferències, cursets, sessions de cine, de belles arts i música. En una paraula, tot el que pugui contribuir a cultivar l'esperit i la intel·ligència femenina per a orientar-la socialment.

No tenim cap director moral, espiritual ni polític, perquè confiem en que les nostres associades són prou intel·ligents i aptes per a dirigir llurs consciències i llurs idearis, però qualsevol tesi filosòfica, religiosa o política trobarà les nostres portes obertes i les nostres oïdes preparades. Totes les doctrines són respectables i alhora discutibles. No voldríem limitar la nostra intel·ligència al coneixement d'una sola. Com més coneixements, més claror!

La cultura de l'esperit femení és la nostra aspiració màxima. Voldríem que totes les nostres associades i totes les dones del poble per a les quals anem a treballar, trobessin en Lyceum Club l'orientació necessària per a educar-se espiritualment i educar llurs fills amb amor, comprensió i eficàcia.³⁰⁷

Senyores i senyors: veu's ací *el nostre feminisme* i el perquè d'aquest³⁰⁸ feminisme. Res més.

³⁰⁵ a la classe rica. Variant anterior ratllada: «a la classe rica, la meua democràcia no em permet de dir alta».

³⁰⁶ al mateix temps que de l'esperit. Variant manuscrita posteriorment.

³⁰⁷ El fragment que comença *La cultura de l'esperit femení* i acaba *comprensió i eficàcia*. És englobat per una línia manuscrita, cosa que remarca la importància d'aquesta part de la conferència.

³⁰⁸ d'aquest és una variant manuscrita sobre el mot ratllat mecanoscrit *del nostre*.

4.2. Sobre viatges

4.2.1. La concepció del viatge

El viatge educatiu i instructiu

Conversa dedicada al Club Femení d'Esports parlada a l'Ateneu Barcelonès el di[a] 11 de novembre [de] 1930

Preliminars

La senyoreta Sèculi³⁰⁹ ha vingut a demanar-me una conversa dedicada a les senyorettes del Club Femení d'Esports. Com que jo no tinc cap mèrit contret en el sentit de poguer interessar un públic, per poc erudit i indulgent que sigui, començo per dir que jo no sabia ben bé de què parlar-vos.

Viatges? Naturalment! Sembla que l'única cosa que jo hagi fet en aquest món i per la sola que tinc veritables aptituds és per al viatge. Us parlaré de viatges, doncs.

Primerament us diré que quan parlo amb alguna senyoreta de les meves humils i modestíssimes excursions, el primer que se li acut dir és: «Quina sort!» I jo penso tot seguit: «Per què sort?»

Per ventura, no poden fer totes les que m'escolten el mateix que jo he fet? La sola cosa que dec a la sort és la meva resistència física. Del demés, no pot dir-se'n sort sinó voluntat i la voluntat, en aquest cas, no té tampoc cap mèrit. Aquell que segueix els seus gustos i les seves inclinacions, no és més meritori que la cabra que s'enfila a la muntanya per camins perillosos, ni més heroic que la papallona que es crema les ales cercant la llum.

³⁰⁹ Enriqueta Sèculi i Bastida fou un personatge clau del Club Femení d'Esports de Barcelona. Aquesta associació femenina va ser creada el 1928 i la seva activitat esportiva i cultural perdurà fins el 1936. Sèculi en fou una de les impulsores més destacades. Aquesta és una mostra de les conferències que el Club organitzava. Així mateix, participà activament en el Lyceum Club cosa que demostra la seva implicació directa, juntament amb d'altres intel·lectuals com Anna Murià, M. Teresa Vernet i Aurora Bertrana, en el que podríem anomenar la xarxa cultural femenina d'esquerres. Per a més detalls del Club i d'Enriqueta Sèculi, vegeu Neus Real Mercadal, *El Club Femení i d'Esports de Barcelona, plataforma d'acció cultural*, op. cit. especialment, pàg. 30-46.

En mi tot ha estat instint i impulsió, però jo em lliuraria pla bé d'aconsellar a cap senyoreta de les que m'escolten que seguissin aquest camí ple de perills. Si bé jo tinc una fe molt gran en l'educació del viatge, crec també que caldria fer-lo amb una preparació suficient. Es té de tenir la voluntat de no tornar a casa a la primera topada desavinent. I abans que tot, cal aguantar les intemperàncies de clima, la indiferència dels estranys, les incomoditats i les privacions que tota persona troba a l'estranger, sobretot si no té mitjans de fortuna. La meva opinió sobre això és ben determinada. Per a què el viatge sigui profitós en el sentit *educació* cal pel damunt de tot emprendre'l sense diners.

Jo no crec en els viatges que s'emprenen amb la cartera plena o amb un carnet de xecs a la butxaca. Conec una infinitat de senyores i senyoretes que han viatjat per tot Europa i fins per Amèrica i continuen essent tan ignorants i ineducades com abans.³¹⁰

Qui més qui menys dels que m'escolten, reconeixereu amb mi la superficialitat dels viatges a corre-cuita. Les ciutats i els paisatges passen com un film. És una desfilada prodigiosa de colors i de sons que s'esvaeixen sense deixar un rastre.

Què us queda després d'aquests viatges? Unes imatges vagues, imprecises, mig esborrades. Coneixeu el caràcter d'un poble? Us haveu adonat dels seus defectes cabdals, de les seves qualitats, dels seus costums? Haveu après alguna cosa profitosa? Podeu després tractar d'imitar-los en tot allò que us hagi semblat millor que a casa nostra? Quan hem conegut a fons altres races i altres pobles aleshores estem capacitats per a conèixer i apreciar o criticar la nostra.

Estalviar durant l'hivern uns quants milers o centenars de pessetes per anar a l'estiu a passar uns dies o unes setmanes a l'estranger, segons la quantitat estalviada o el temps amb què es compti, em sembla molt bé com a mitjà de divertiment o de negoci, com a sistema educatiu o instructiu em sembla gairebé nul.

Deixem doncs de banda aquesta mena de viatges que no són els que a mi m'interessin. Dels que jo vull parlar-vos ara és dels altres, dels que han

³¹⁰*com abans*. Variant anterior ratllada: «com abans. El turisme em sembla recomanable en el sentit de divertiment. Però en el sentit educatiu i instructiu em sembla completament nul.»

deixat en mi un rastre profund, dels que han canviat la meua naturalesa mateixa equilibrant-me i donant-me fortitud per a afrontar la vida i facultats per a saborejar la petita part de felicitat que em correspon en aquest món.

Educació de certes dones a l'estranger

Hi ha certs països on el pares envien llurs filles a l'estranger per aprendre una llengua, però el primer que fan és no donar-los-hi diners. Això esdevé en famílies riques on les noies estan més o menys ben acostumades i han viscut sempre voltades de comoditats i de servei. És un sistema d'educació excel·lent.

Aqueixes noies aprenen així, no solament una llengua estrangera, sinó el valor del diner, la importància de l'economia i de la modèstia, sinó de grat per la força de les circumstàncies. Esdevenen respectuoses per a altres dones que treballen, perquè després d'aquest ensenyament han conegut palpablement, no per mitjà de prèdiques ni de lectures, les humiliacions, les privacions i els sacrificis de tot aquell que té de guanyar-se la vida. L'educació que resulta d'aquestes pràctiques és altament profitosa per a l'esdevenidor de totes aquestes dones. Guanyar-se la vida a l'estranger³¹¹ és un dels sistemes educatius més formidables que existeix.

Jo he conegut institutrius, senyoretes de companyia i fins minyones de servei que perteneixen a famílies de posició. Aquestes dones tenen un avantatge enorme per a afrontar la vida. L'ensenyament que han rebut durant aquests anys les fa ja dones superiors a qualsevol senyoreta de pensionat.

³¹¹a l'estranger és una variant manuscrita posteriorment.

Les nostres noies superficials

El tipus de dona que tant abunda a casa nostra i la senyoreta de classe mitja que no treballa m'inspira un veritable terror. De la dona de classe rica i desvagada no vull parlar-ne perquè jo la considero una mena de bèstia de luxe, criada i peixada per al plaer de l'home. Una mena de vestal del sensualisme, dignificades de tant en tant per una maternitat.

De la dona de classe treballadora tampoc me n'ocuparé, no perquè no sigui altament interessant, sinó perquè el tema de la meva conversa no es presta a tractar d'aquest assumpte.

Contra les que jo clamo i les que em semblen un vertader perill per a la societat actual són aquesta casta de senyoretes sense fortuna que tenen totes les pretensions de la classe afortunada, afortunada en un sentit purament material.

Aquestes noies solen ésser superficials, coquetes, pretensioses i hipòcrites. No posseeixen cap mena de preparació per a guanyar-se la vida si la mort del pare les priva de sobte d'un sosteniment. No són bones tampoc ni per a emmaridar-se. Mimades del pares, adulades dels pretendents, no tenen altres horitzons que l'ariçat permanent, la silueta de moda i una sessió de cine sonor de tant en tant. Pel mig d'aquest horitzó migrat es filtra un instint inconscient de sexualisme, d'educació sexual no cal parlar-ne a casa nostra. El mascle les atrau sense que sàpiguen ben bé per què.

En quant a l'interès que prenen per l'home, és purament superficial o pràctic. Es fixen en el tall del trajo o en el color de la pell i quan es tracta d'emmaridar-se, el primer que analitzen són les possibilitats financeres del pretendent. És ben lògic! L'educació que han rebut no els permet més amplària d'horitzons. Cal un home que pugui pagar les despeses d'ascensor, quarto de bany, modista, perruquer i cine sonor. Les qualitats morals i intel·lectuals ja les apreciaran més tard, quan la vida en comú amb aquell home les faci ressortir poc a poc. I aquestes noies que no s'han guanyat mai la vida, solen ésser llefiscoses i llamineres com princeses de conte. «Això no m'agrada, allò no ho tastaré, aquest vestit Déu em lliuri de posar-me'l, aquell capell està passat de moda, això no es du. Això no es fa!» Mentrestant el pare d'aquestes senyoretes

calla³¹² i paga, i la mare ajuda les filles i les disculpa als ulls del pobre home que té de treballar per a tots.

I bé, sabeu un remei infal·lible a tot això? Un temporadeta de gana. Uns anys de privacions! Una estada a l'estranger lluny del pare fabricant de diners, lluny de la mare feble, condescendent i mala educadora. No hi ha cap mitjà més educatiu que l'experiència i la lluita.

Buscar feina en un país llunyà, anar de casa en casa i sentir-se mal rebut i rebutjat. Tenir molta més gana que pa. Tenir molta més fred que carbó. Estar sol en una cambra llogada sense l'esperança benefactora de la visita d'una amiga. Passar les hores amb els ulls fits al sostre en un silenci anguniós i terrible, sabent que aquella mare amorosa en la qual somieu febrosament no vindrà perquè es troba a centenars de quilòmetres lluny.³¹³

Us puc assegurar que després de totes aquestes proves, una noia no torna a dir «això no m'agrada» ni «això no ho tastaré».

L'auto, el cine, la modista, el perruquer, tot passa a un pla infinitament secundari. Fins l'amor que sentiu per als pares s'ha modificat³¹⁴ considerablement, lluny d'ells haveu après el tresor incalculable de llurs sacrificis, de llur amor, de llur generositat. Els hi haveu perdonat tota llur exagerada protecció i després us sentiu una mica més gran, i fins més experimentada que ells i de vegades, arribeu a tractar-los amb un amor tot ple de protecció i benvolença com si ara vós fóssiu la mare i ells, els fills.

També us trobareu ben preparades per a guanyar la vostra vida honradament sense preocupacions ridícules, ni entrebancs materials de coquetaria exagerada, ni de llamequeries. I el que és més important, o almenys a mi em sembla més important,³¹⁵ la noia que ha passat tot aquest profitós, encara que penós ensenyament, es troba molt més apta i preparada [per] al matrimoni. Ara podeu començar a apreciar el valor d'un home honrat i

³¹²*d'aquestes senyoretes calla.* Variant anterior ratllada: «d'aquestes senyoretes treballa».

³¹³*perquè es troba a centenars de quilòmetres lluny.* Variant manuscrita sobre l'anterior ratllada: «Si teniu set heu de llevar-vos per beure, si us cal un remei teniu d'anar a cercar-lo vós mateix. Mentre allí al costat mateix vostre, sota el mateix sostre, una família menja, beu, parla i riu amb aquella immensa indiferència, sabent que esteu malalt i sol. Però els tractes són llogar una cambra i llevat de la cambra no existeix cap més lligam amb vós encara que hi visquéssiu tres anys.»

³¹⁴*per als pares s'ha modificat.* Variant manuscrita posteriorment sobre l'anterior ratllada: «per als pares ha augmentat».

³¹⁵*em sembla més important.* Variant anterior ratllada: «em sembla més important perquè jo sóc una dona que sempre he cregut i segueix creguent en el matrimoni.»

treballador. Aquests anys d'experiència de la vida us han fet conèixer molt millor la societat i els homes. Ara veieu la diferència entre aquella casta vergonyosa de mascles, que aprofitant la vostra situació circumstancial per a oferir-vos luxe a canvi de la vostra vergonya o un consol passatger que es sol pagar molt car, i l'altra casta, la de l'home honrat en tota l'extensió de la paraula. *Amigues meves: el plaer de trobar un home honrat ja val per ell sol tots els sacrificis que haveu fet.* La satisfacció, l'alegria, l'agraïment que sentiu en aquest moment àlgid de la vostra vida és la major recompensa que pugui experimentar la dona honrada que posseeix un esperit ben palesament femení.

I l'ordre futur de la vostra llar, l'economia, l'equilibri i la cooperació que podeu practicar al costat del vostre marit seran molt més eficaços gràcies a l'experiència d'aquests viatges, fins l'educació dels vostres fills se'n ressentirà.³¹⁶ No voldreu que sigui tan deficient com la de totes aquestes noies de què hem parlat. Tot allò que haureu après lluitant i sofrint a l'estranger serà per a vosaltres una font inestroncable d'experiències.

I ara que us he parlat de l'educació per mitjà del viatge, us parlaré breument del poder instructiu que posseeix. És un sistema sobretot recomanable a la gent físicament ben dotada i poc aficionada a la foscor de les Universitats i a la pols de les biblioteques.³¹⁷

La geografia apresada pràcticament

Quan jo anava a l'escola, la geografia m'interessava en un grau superlatiu, res podia passar-li al davant i jo era una bona deixeblla de gramàtica.

Sens dubte aquelles petites excursions pel damunt del mapa d'Espanya i aquelles més amples i meravelloses a través d'Europa i altres continents, em feien l'efecte d'un vertader viatge. M'*embriagava* d'horitzons. El Mississipí era una ratlla blava ampla i majestuosa a través de la rosada taca d'Amèrica del Nord i en la meua imaginació d'infant, jo arribava a veure les seves vores frondoses i les onades plenes de majestat del seu corrent impetuós.

³¹⁶*se'n ressentirà* és una variant manuscrita posteriorment.

³¹⁷*de les biblioteques*. Variant anterior ratllada: «de les biblioteques, pols respectable però poc higiènica, ni més ni menys que qualsevol altra pols, de procedència vulgaríssima.»

Aquella Xina misteriosa i terrorífica em feia estremir de por. Aquelles illes oceàniques plenes de palmers em feien desitjar un paradís semblant.

Les races m'apassionaven

L'estudi de les races m'apassionava. Per conèixer homes d'un color diferent i estudiar pràcticament llurs caràcters i llurs costums hauria fet qualsevol sacrifici. Ja des de petita, els pobles i els llocs exòtics m'atreïen poderosament.

Més tard, quan ja grandeta anava a una vila desconeguda i visitava algun museu, sentia una mena de tristesa i ensopiment³¹⁸ molt grans. M'avorria, em cansava de seguit, es veia ben bé que jo tirava per a salvatge i que l'erudició no seria mai el meu fort. En canvi, els paisatges nous eren per a mi un plaer tan refinat, tan apassionador, que només de pensar en un viatge el meu cor anava de pressa i perdia la son.

Els anys han confirmat les meves disposicions. Els monuments, les antiguitats, les velles pintures, l'estudi de les llengües mortes, tot ho he negligit. Però quin amor, quina curiositat per les coses vives, pels paisatges nous, per les races exòtiques... La meva instrucció s'ha fet a base de cosa viva, perdoneu aquesta imatge bàrbara. L'estudi de la geografia i de l'antropologia l'he fet pràcticament. Si de petita em contentava de mapes i d'estampes de colors, més tard aquestes imatges polsoses varen deixar d'interessar-me.

Amb el canvi de matisos va venir també el canvi d'apreciacions. Aquells terribles homes tatuats, que poblaven la selva polinèsia, el sol gravat dels quals em produïa esglai, han esdevingut els meus amics. En el curs dels meus viatges he tingut ocasió de tractar amb xinesos, amb hindús, amb negres i amb mestissos, amb maorís i amb canaks. Tots els caràcters d'aquestes races m'han interessat intensament. He trobat de tot: ingenuïtat en els uns, astúcia en els altres, orgull, menyspreu, vici, temperança, generositat, avarícia... I després d'analitzar aquests homes de colors diferents, he arribat a l'avinentesa que el blanc no és el més noble ni el menys cruel de tots. Quantes vegades he sentit

³¹⁸*mena de tristesa i ensopiment*. Variant manuscrita posteriorment sobre l'anterior ratllada: «mena de tristesa i avoriment».

vergonya de ser-ne, i gràcies a les immoralitats d'aquesta raça nostra dita pomposament superior.

Jo estic a les beceroles del coneixement de les races, teòricament i pràctica, i molt lluny de la realització dels meus somnis, però els paisatges i les figures exòtiques que han desfilat davant dels meus ulls han estat per a mi el plaer més fondo i succulent de tots els que jo hagi pogut experimentar en aquest món.

He viscut en una terra desèrtica³¹⁹ i solitària lluny dels blanc[s] i de tota comunicació, i aquella vida simple enmig de la natura més grandiosa i salvatge, en companyia d'éssers tan diferents de nosaltres i malgrat això germans nostres, ha quedat gravat en la meva vida com un punt culminant. És un veritable accent patètic com diuen els compositors. Les meves excursions a través de les illes polinèsies damunt de petits velers que les grans onades del Pacífic gronxaven, sense dormitori ni menjador, visquent damunt la coberta entre xinesos i polinesis, han deixat també un sens fi de detalls i recordances màgiques. Aquella vida simple i penosa plena de privacions, de perills i d'imprevistos és la cosa més emocionant de la meva vida. Aquells dies roents de sol en plena mar engegada per la llum de meravella del mar dels tròpics i aquelles nits fosforescents i clares han estat i segueixen essent una font de sensacions venturoses per a mi.

Els moments de por en les tempestats i de privacions en illes on no he trobat menjar són moments de contrarietat que esdevenen a través del temps saboroses recordances.

Les penoses excursions a cavall dintre l'espessa bostra, les angúnies del passatge d'un riu caudalós sense altra garantia que l'experiència de la bèstia. Els viatges dintre el *lagon* damunt d'una simple embarcació de cinquanta centímetres d'amplada per damunt d'un fons de quaranta metres i entre els pics traïdors del corall, la poc confortable visió d'una colla de taurons atrevessant el nostre camí amb escumaralls i onades perillo[s]es, i l'acostage en illots coral·lins arrapant-se a les roques. Tot això és deliciós de recordar, però no sempre és deliciós en el moments que ho passeu. Cal tenir una curiositat tan

³¹⁹*terra desèrtica* és una variant manuscrita posteriorment sobre l'anterior ratllada: «terra salvatge».

ferma que fins i tot us faci oblidar els perills que us amenacen i aquestes privacions i perills són el preu de la vostra instrucció.³²⁰

Si voleu anar pel món en transatlàntic i en *sleeping* no veureu mai aquestes coses. Amb diners no es troba el que es troba amb energia i voluntat. Algun avantatge tenim de tenir els pobres. Però jo que he vingut a dir-vos els avantatges del viatge cal que tampoc us n'amagui el preu. Una breu i ràpida descripció de la meva anada a Polinèsia us en convençarà.³²¹

M'havia oblidat de dir-vos que la sort m'ha donat un marit tan amant dels viatges com jo mateixa, però com jo mateixa sense prou fortuna per a emprendre un viatge de la meitat del món com a divertiment. Tot s'ar[r]egla quan es posseeix salut i energia. El primer any del nostre matrimoni l'havíem passat en un poblet de la Savoia i el nostre divertiment predilecte eren les excursions. Mentre hi havia claror corríem poblets pintorescs d'aquesta magnífica contrada, i les vetlles de l'hivern les passàvem a la vora del foc. Durant aquelles vetlles va néixer el grandió projecte. Com dos infants que somnien aventures, nosaltres projectàvem viatges. Tots dos estàvem avorrits de la vella i massa sàvia Europa i desitjàvem veure països salvatges i primitius. El món de la imaginació és tan gran que els nostres somnis a través d'aquest espai eren de gran volada.

— Si anéssim a Madagascar? — deia ell.

— No, és massa lluny i els pares en tindrien massa pena — contestava jo.

— Si anéssim al Japó?

— El Japó és massa preciosista³²² i civilitzat. Podríem anar a Àfrica, al Senegal o al Congo, no et sembla?

— I si anéssim a Oceania? — suggerí ell.

Oceania! Això era el gran somni de la seva vida,³²³ però qui gosaria pensar-hi!

³²⁰ *el preu de la vostra instrucció*. En una quartilla a part i amb el mateix número 18 d'aquesta quartilla hi ha la variant següent: «el preu de la vostra instrucció. En què jo ara sé m'han deixat una set de viatges encara ben forta. Em passo hores somniant en viatges a països desconeguts per a mi. L'Àfrica de la qual no conec més que la silueta de l'Atlas i el dibuix de les costes mediterrànies, Amèrica de la qual amb prou feines he trepitjat la terra.»

³²¹ *us en convencerà*. Variant anterior ratllada: «us en convencerà. L'estiu de l'any 1926 vàrem sortir de Marsella per a Papeete, capital de l'Oceania francesa.»

³²² *massa preciosista* és una variant manuscrita posteriorment sobre l'anterior ratllada: «massa savi».

³²³ *Oceania! Això era el gran somni de la seva vida, qui gosaria pensar-hi!* Variant manuscrita posteriorment sobre l'anterior ratllada: «Oceania! Tan lluny i tan difícil, qui gosaria somniar-hi!»

Això ho dèiem l'hivern del [19]25 al [19]26 i aquell mateix any a l'estiu partíem cap a Polinèsia. «El destí va afavorir-vos» direu, però jo respondré: «A quina força pot arribar la voluntat de l'home! Hi ha res més gran al món que la voluntat?» Davant d'aquesta força quantes vegades el mateix destí abaixa el cap!

Si ameu viatjar, conèixer països exòtics, córrer món, tots podeu anar-hi un dia, més o menys tard. Jo n'estic segura, si no m'hagués casat hauria fet el mateix. Tenia ja mig endegat un projecte d'ensenyament musical a Pèrsia. El que no podreu fer és viatjar un cop esteu casades i topeu amb un home covard o casolà que no està bé en lloc més que a Barcelona o bé, si Déu us envia un reguitzell de fills. Altrament el món és vostre, només us cal voluntat per a conquerir-lo.

El viatge

L'estiu de l'any 1926 vàrem partir de Marsella a[mb] destinació de Papeete. El nostre vaixell era un vapor anomenat pomposament *Pouebot Mixte* per a la companyia de *Messageries Marítimes*, però en realitat era un cargo.

Partir en un vapor de càrrega per a fer mig torn de la terra és una d'aquelles coses que no us fan gaire gràcia. I el nostre vaixell no era solament un cargo sinó un vellíssim vapor amb una maquinària defectuosa i un personal fatalista i inconscient.

La travessia del Mediterrani va ésser a pesar d'això, deliciosa. El temps era esplèndid i vèiem ben sovint la terra. Després de Gibraltar vàrem trobar mar més forta però el temps seguia essent magnífic. Visitàrem la bella illa de Made[i]ra de la qual he servat un record deliciós. Després veiérem les Desertes tan feréstegament enlairades enmig de l'oceà. El mateix dia de la devastació de la Florida, de tràgica recordança, nosaltres entràvem al mar dels Caribes. Des del vaixell vegérem una immensa tromba aixecant-se a gran distància nostra, per sort, però tan perfectament visible que va arribar a fer-nos mitja por.

El nostre vaixell va aturar-se a la Guadalup i més tard a la Martinica. Una excursió en auto ens permeté d'admirar la meravellosa vegetació tropical dintre les valls profundes de les Petites Antilles. Arribàrem fins al peu mateix de la tràgicament cèlebre Muntanya Pelada i poguérem donar-nos compte dels

desastres ocasionats pel seu volcà. Tota la vila de Sant Pere estava enrunada. Era una veritable desolació. A baix, prop del mar ,hi ha una mena de monument vertaderament funerari. És una dona ajaguda damunt d'un sarcòfag força alt.³²⁴ Varen dir-nos que no es tractava pas d'una escultura sinó del cos mateix d'una dona atrapada per la terrible riuada de lava i calcinada i conservada admirablement. Aquesta excursió nostra va ésser plena d'emocions. Vàrem tenir una topada d'autos i vàrem presenciar una baralla de negres feréstega i sanguinària, a cops de clau i manivela. Vàrem arribar³²⁵

³²⁴ *És una dona ajaguda damunt d'un sarcòfag força alt.* Variant manuscrita posteriorment sobre l'anterior ratllada: «És una dona ajaguda, vestida simplement i sense res al cap.»

³²⁵ *Arribar.* Variant manuscrita posteriorment.

Conversa dedicada al Centre Excursionista de Terrassa

Abril [de]1931

És infinitament plaent per a mi parlar de viatges en una societat excursionista. Jo crec que forçosament tenim de comprendre'ns, i encara que *viatge* i *excursió* tinguin un significat diferent, sé que un mateix anhel ens uneix: l'afany de conquerir la terra, no a la manera d'Hernán Cortés ni de Pizarro, sinó pel dolç plaer d'estimar-la i gaudir-la. Jo no he estat mai excursionista, però sento com deueu sentir vosaltres un afany fort, poderós, que ens empeny a descobrir horitzons nous.

Estic segura que tots em comprendreu quan us parli del goig immens de visitar contrades que no coneixia, d'albirar paisatges insospitats... El bon excursionista o almenys³²⁶ el que jo entenc per bon excursionista, és aquell que ama la naturalesa pel damunt de totes les coses, no aquell que pren l'excursió com a pretext de fer una costellada, ni aquell altre que surt amb la il·lusió de trobar raconets on podrà estrènyer d'amagat la cintura d'una noia, sinó aquell que va disposat a amarar-se de visions, d'efectes, de colors, de lluminositats i de flaires de la terra, de murmuris de vent o d'onada.

La vostra divisa, com la meua, deu ésser *amunt*, *amunt* o *més enllà*, sempre un *poc més enllà*. Veieu, aquest[s] simples mots, *més enllà*, són per a mi l'evocació d'infinites recances. Jo he arribat poc més o menys als antípodes de la vella Europa, però no he anat *més enllà*. La infinitat del Pacífic misteriós amb els seus milers i milers d'illes coral·lines i volcàniques, la Nova Zelanda, Colombo, les illes de la Sonda, la Nova Guinea, tot aquest món atraient i

³²⁶o *almenys* amb aquests mots comença la segona quartilla de la conferència, però paral·lelament, n'hi ha una altra que amb el mateix número reproduïm tot seguit: «*Excursió* i *viatge* són dues coses diferents, nascudes però del mateix anhel. *El desig de conquerir la terra*. I en dir, *conquista* no em refereixo a la conquesta a tall de Pizarro o d'Hernán Cortés, conquestes que ataquen la llibertat d'altres pobles i que fan arbitràriament pressió damunt d'ells, sinó la conquesta espiritual dels llocs i dels homes que visitem. L'amor i el respecte de les terres vers les quals ens atansem, disposats a amarar-nos de visions d'efectes de llum, de flaires, de colors, de comprensió, de respecte i d'amor a tots els humans. La vostra divisa com la meua, joves i noies desitjosos de veure món, que m'escolteu, deu ésser *amunt*, *amunt* i *més enllà*. El bon excursionista». A continuació, manuscrit i amb una fletxa, apareix: a 2.

enigmàtic són el més enllà d'aquesta Polinèsia que jo vaig conquistar *per a mi* i que ara ningú pot arrabassar-me puix que la porto dintre l'ànima.

El vertader excursionista deu sentir aquest constant anhel del *més enllà*. Dissortat aquell que després d'una excursió arriba a casa sense tenir un afany nou. L'amor al viatge no pot tenir límits. Tan aviat haveu conquistat un cim, que ja en cobejeu un de nou. I quan coneixeu totes les carenes d'una contrada, aleshores en desitgeu les platges, i des de les platges us atrau el vaixell que parteix i el misteri del mar i els països exòtics que hi ha a l'altra banda.

I ara que m'he presentat a vosaltres i espero que ens haurem compenetrat perfectament, ataco el tema de la meva conversa: *La dona i el viatge*.³²⁷

Ara em plauria despertar en els joves³²⁸ que m'escolten l'esperit, la il·lusió, l'afany dels grans viatges. És un plaer tan gran! Se'n treu un profit tan pregon! Quan algú ingènuament em diu: «Vostè que ha viatjat tant», aquesta frase desvetlla dintre meu tot un món³²⁹ de recances! No és res el que jo he vist comparat amb el que desitjo veure!³³⁰

Voldria que la nostra dona casolana i temorenca es decidís a anar pel món. Em consideraria benaurada si sabés que de resultes d'aquesta conversa algú d'ací³³¹ emprèn una excursió per l'Àfrica tropical o per l'estepa russa, que se'n va a explorar les boscúries del Brasil o la selva indo-xinesa. Per a fer les coses amb un xic de mètode, permeteu-me que us parli breument del profit educatiu i instructiu que jo concedeixo al viatge. Aquests dos elements tan importants serviran també de base ben ferma als futurs viatgers³³² del gran

³²⁷ El fragment que comença *I ara que m'he presentat a vosaltres* i acaba *La dona i el viatge* és englobat per una línia manuscrita que assenyala el títol de la conversa i la rellevància d'aquesta part de la conferència. Així doncs, al Fons Bertrana de la Universitat de Girona trobem aquesta conferència sota el títol [*La dona i el viatge*] que és el que hem emprat.

³²⁸els joves. Variant anterior ratllada: «els esperits joves dels terrassencs i sobretot de les terrassenques».

³²⁹Apareix mecanoscrit *un mon de* però pensem que deu ser un error tipogràfic de l'autora ja que té més sentit *un munt de recances* d'acord amb l'anterior esmentat: *infinites recances*.

³³⁰el que desitjo de veure! Variant anterior ratllada: «el que desitjo de veure! I ara que m'he presentat a vosaltres i espero que podem comprendre'ns, vaig a atacar el tema de la meva conversa: *La dona i el viatge*. Em plauria inculcar en els esperits joves i desperts de les terrassenques que m'escolten».

³³¹Algú d'ací és una variant manuscrita posteriorment sobre l'anterior ratllada: «una terrassenca».

³³²futurs viatgers és una variant manuscrita posterior sobre l'anterior ratllada: «a les futures viatgeres».

món. És a dir, a aquells que vulguin conèixer quelcom més que les ciutats³³³ d'Europa i d'Amèrica.

La primera condició que cal³³⁴ per a fer grans viatges és tenir salut. La resistència física i la fermesa de caràcter serviran de foment a les altres qualitats complementàries, qualitats que es poden adquirir amb temps i un xic d'experiència. L'ésser malaltís o temorenc³³⁵ farà més bé romanguent a la llar, a racés dels seus pares.

Permeteu-me que repeteixi aquí el que vaig dir a l'Ateneu Barcelonès ara fa quatre anys³³⁶ en la meva conversa dedicada al Club Femení i d'Esports.³³⁷ La meva opinió sobre això és ben determinada. Per a què el viatge sigui profitós en el sentit educatiu, cal pel damunt de tot emprendre'l sense diners. Jo no crec en els viatges a base d'agència Cook ni de limitació de temps. Conec una infinitat de senyors, ³³⁸ senyores i senyoretes que han viatjat per tot Europa i fins per Amèrica i continuen essent tan ignorants i àdhuc, ineducades com abans.

Qui més qui menys dels que m'escolteu reconeixerà amb mi la superficialitat dels viatges a corre-cuita. Les ciutats i els paisatges passen com un film. És una desfilada prodigiosa de colors i de formes que s'esvaeixen sense deixar cap rastre.

Què us queda després d'aquests viatges? Unes imatges vagues, imprecises, mig esborrades. Coneixeu el caràcter d'un poble? Us haveu adonat dels seus defectes cabdals, de les seves qualitats, dels seus costums? Haveu après alguna cosa profitosa? Podeu després tractar d'imitar-los en allò que us hagi semblat millor que a casa nostra? Quan hem conegut a fons altres races i altres pobles, aleshores estem capacitats per a conèixer i apreciar o criticar la nostra.

Estalviar durant l'hivern uns quants milers o centenars de pessetes per anar a l'estiu a passar uns dies o unes setmanes a l'estranger, segons la

³³³ *les ciutats* és una variant manuscrita afegida posteriorment.

³³⁴ *La primera condició que cal*. Variant anterior ratllada: «La primera condició que cal a una dona».

³³⁵ *L'ésser malaltís o temorenc*. Variant anterior ratllada: «La noia malaltissa o temorenc».

³³⁶ *ara fa quatre anys* és una variant manuscrita afegida posteriorment.

³³⁷ Es refereix a la conversa dedicada al Club Femení d'Esports que tingué lloc a l'Ateneu Barcelonès l'11 de novembre de 1930 amb el títol *El viatge educatiu i instructiu*, però aquesta conversa deu ser més tardana, si fem cas de la variant manuscrita en què assenyala que fa quatre anys de la dissertació a l'Ateneu Barcelonès, per tant, hauríem de situar-la cap al 1935.

quantitat estalviada o el temps amb què es compti, em sembla molt bé com a mitjà d'esbarjo o de negoci, com a sistema educatiu o instructiu, em sembla gairebé nul.

Deixem doncs de banda aquesta mena de viatges, que no són els que m'interessen. Dels que jo vull parlar ara és dels altres, dels que han deixat en mi un rastre profund, dels que han canviat la meua naturalesa mateixa equilibrant-la i donant-li fortitud per a afrontar la vida i facultats per a assaborir la petita part de felicitat que em correspon en aquest món.

Quan jo anava a escola, la geografia m'interessava en un gran superlatiu, res podia passar-li al davant i jo era una bona deixebila de geografia tant com mala deixebila d'aritmètica. Sens dubte, aquelles petites excursions pel damunt del mapa d'Espanya i aquelles més amples i il·lusionadores a través d'Europa i d'altres continents, em feien l'efecte d'un vertader viatge. M'embriagava d'horitzons nous. El Mississipí era una ratlla blava ampla i majestuosa a través de la rosada taca d'Amèrica del Nord. I en la meua imaginació d'infant, jo arribava a veure les seves vores frondoses i les onades plenes de majestat del seu corrent impetuós. Aquella Xina misteriosa i terrorífica em feia esgarriar de por. Aquelles illes oceàniques plenes de palmers em desvelaven anhels d'un paradís semblant.

L'estudi de les races m'apassionava. Per conèixer homes de color³³⁹ i estudiar pràcticament llurs caràcters i llurs costums hauria fet qualsevol sacrifici. Ja des de petita els llocs i els pobles exòtics m'atreien poderosament.

Més tard, quan ja de grandeta anava a una ciutat desconeguda i visitava els vells edificis i els museus, sentia com una mena de tristor. Descobrir capitells jònics o corintis, bizantins o romans, em plavia molt menys que descobrir una arbreda o una llenca de mar. Aviat m'avorria, em cansava tot d'una. Es veia ben bé que jo tirava per viatgera i que l'erudició no seria mai el meu fort. En canvi, els paisatges nous eren per a mi un plaer tan refinat i intens, tan apassionador que només de pensar en un viatge el meu cor anava de pressa i perdia la son.

Els anys han confirmat les meves disposicions. Els monuments, les antiguitats, les velles pintures, l'estudi de les llengües mortes, tot ho he negligit.

³³⁸*de senyors*, és una variant manuscrita afegida posteriorment.

³³⁹*de color*. Variant anterior ratllada: «de color diferent».

Però quin amor, quina curiositat per les coses vives, pels paisatges, per les races exòtiques!

La meva instrucció s'ha fet base de *cosa viva*, perdoneu aquesta imatge bàrbara. L'estudi de la geografia, de l'etnografia i de l'antropologia l'he fet pràcticament. Si bé he passat moltes hores consultant llibres i fent recerques a les biblioteques això no ha estat més que el complement de les hores viscudes en contacte amb les homes i amb les paisatges exòtics.

De petita em contentava de mapes i estampes de colors. Més tard aquelles imatges polsoses varen deixar d'interessar-me. Amb el canvi de matisos va venir el canvi d'apreciacions. Aquells terribles homes tatuats que poblaven la selva polinèsia, el sol gravat dels quals hem produïa esglai han esdevingut els meus amics. En el curs dels meus viatges he tingut ocasió de tractar amb xinesos, amb indús, amb negres, amb maorís i amb papús. Tots els caràcters d'aquestes races m'han interessat intensament. Hi he trobat un xic de tot. Ingenuïtat en els uns, astúcia en els altres, orgull, menyspreu, generositat, avarícia... I després d'analitzar tots aquests homes de color diferent, he arribat a l'avinentsa que el blanc no és el més noble ni el menys cruel de tots. Quantes vegades he sentit vergonya de ser-ne! Perquè he vist les immoralitats d'aquesta raça nostra dita pomposament *superiora*.

Jo estic a les beceroles del coneixement de les races teòricament i pràcticament, i molt lluny de la realització dels meus desitjos. Però els paisatges i les figures exòtiques que han desfilat davant dels meus ulls han estat per a mi el plaer més fondo i suculent de tots els que jo hagi pogut experimentar en aquest món.

He viscut en una terra salvatge i deserta lluny dels blancs i de tota comunicació, i aquella existència simple enmig de la natura més grandiosa i salvatge en companyia d'éssers tan diferents de nosaltres i malgrat això germans nostres, ha quedat gravada en la meva vida com un punt culminant. És un veritable accent patètic, com diuen els compositors.

Les meves excursions a través de les illes polinèsies damunt de petits velers que les grans onades del Pacífic gronxaven, sense sortir del camarot, ni un cobert per a soplujar-se o guardar-se del sol, visquent damunt de la coberta entre xinesos i polinesis, han deixat també un sens fi de detalls i recordances màgiques. Aquella vida simple i penosa plena de perills, d'imprevistos, és la

cosa més emocionant de la meua vida. Aquells dies roents de sol en plena mar engegada per la llum de meravella del mar dels tròpics, aquelles nits fosforescents i clares han estat i segueixen essent una font de sensacions venturoses per a mi. Els moments de por en les tempestes, de privacions en les illes on no hi he trobat m[en]jar, són moments de contrarietat que esdevenen a través dels temps saboroses recordances.

Les penoses excursions a cavall dintre l'espessa brosta, les angúnies del passatge d'un riu caudalós sense altra ga[r]antia que l'experiència de la bèstia. Els viatges sobre el *lagon* damunt d'una simple embarcació de cinquanta centímetres d'amplada pel damunt d'un fons de quaranta metres i entre els pics traï[d]ors de corall. La poc confortable visió d'una colla de taurons atravesant el nostre camí amb escumaralls i onades perilloses i l'acostage en illots coral·lins arrapant-se a les roques! Tot això és deliciós de recordar, però no sempre és deliciós quan es passa. Cal una resistència i una fe en si mateix molt grans i sobretot, aquell desig de què hem parlat fa una estona: *l'anhel de descobrir coses noves*. Si heu començat per preparar-vos, fent excursions més curtes i menys perilloses, us sentireu també molt més ben disposats en aquestes proves angunioses i difícils.

Per a conèixer les terres salvatges amb tota llur grandiositat corprenedora cal oblidar els hotels, els transatlàntics, els ràpids amb vagó restaurant, val no enyorar els àpats calents, els matalassos tous, la llum elèctrica i el telèfon.

El veritable aspecte de la natura amb tota la seva grandiositat primitiva, sols es troba lluny dels camins fressats. Amb diners no podreu adquirir el que adquirireu amb energia i voluntat. Els viatges fets a la manera vulgar, a força de diners, no us mostraran mai la part interessant i vertadera de la naturalesa. Per a conquerir la terra noblement, per amar-la i admirar-la, cal un esforç dels nervis i dels músculs i sobretot, una renúncia ferma i decidida de luxe, de sensualisme i fins de certs sentimentalismes familiars i patriòtics.

Per a convèncer els que m'escolten caldrà que faci una ràpida descripció del meu viatge a Polinèsia i més tard al nord d'Àfrica.³⁴⁰

Res més convincent que l'exemple i si algú sent la fe i l'amor del viatge coneixerà els sacrificis que cal i pel damunt dels sentiments que es té de passar.

Si jo fos una dona rica o bé si em trobés sola en el món, jo no parlaria com parlo. Però la sola riquesa de què nosaltres ens hem valgut, i dic *hem* en lloc d'*he*, ha estat la salut i la voluntat. Tot s'arregla o s'apleneix quan es té salut i energia. Nosaltres vivíem admirablement, com pot viure un matrimoni de burgesos quan el marit es guanya bé la vida. Suïssa, aquest noble país tan admirable i tan hermós, era la nostra pàtria. I amb tot, el desig de fugir mont enllà va néixer en nosaltres. Estàvem ja cansats de la vella i massa convencional Europa i desitjàvem fer la coneixença d'altres llocs i altres homes. Àfrica, Àsia, Oceania... Llocs llunyans i atractius, plens de misteri i de beutats naturals. Selves immenses, badies profundes, llacs tranquils, rius caudalosos, sol roent sobre mars de corall, illes paradisiàques florides de llegendes i de somnis, homes negres, homes grocs, homes rojos i tatuats, religions cruels amb sacrificis humans, històries terribles de canibalisme, històries delicioses d'amor, de primavera eterna, de nits perfumades i clares... Calia veure alguna cosa de tot això. Bé s'ho valia perdre una situació i un pervindre brillant dintre la indústria. Bé s'ho valia deixar la casa confortable amb cambra de bany, calefacció i tots els avantatges dels llibres, dels concerts, de les interessants conferències, i fins la llar paterna amb aquella escalforeta d'amor que és el millor del món.³⁴¹ Calia tenir fe en la tornada, en la salut, en totes les incertituds de l'esdevenidor, creure's prou fort per afrontar les lluites possibles amb els element[s] i amb els homes i la fe ferma de vèncer pel damunt de tot. Cal tot això amics meus i amigues meves, i si ara en parlo no és per a fer ressortir el que nosaltres hem fet, sinó per a demostrar el que jo crec imprescindible per a anar pel món i poguer veure alguna cosa que sigui interessant.

L'hivern del [19]24 al [19]25 vàrem començar a pensar-hi. L'estiu del 25 vàrem partir de Marsella amb destinació a Papeete, capital de l'Oceania francesa. Els nostres somnis estaven en camí de realitzar-se! Més ben dit, ja eren una realitat. «El destí va afavorir-vos», direu, però jo respondré: «A quina força pot arribar la voluntat de l'home! Hi ha res més gran al món que la

³⁴⁰*j més tard al nord d'Àfrica*. Fragment manuscrit afegit posteriorment.

³⁴¹*aquella escalforeta d'amor que és el millor del món*. Variant anterior ratllada: «aquella escalforeta d'amor que és el millor del món. Calia fer-se fort per a veure plorar els pares i no entendre-se.»

voluntat? Davant d'aquesta força quantes vegades el mateix destí abaixa el cap!»

Si ameu viatjar, conèixer països exòtics, córrer món, tots podeu arribar-hi un dia, més o menys tard. Jo n'estic segura, sola o acompanyada, amb diners o sense ells, em calia conèixer països nous.

Altrament, la meva vida hauria estat d'una grisor insuportable. Per convèncer els que m'escolten, puc dir que a vuit anys vaig fugir de casa. No perquè hi estés malament, al contrari! Els meus pares eren bondadosos, amables, jovials. Però la meva fal·lera de córrer món era ja desperta i va semblar-me que havia arribat l'hora d'emprendre la vida d'aventures que jo somniava. Aquesta primera temptativa, tinc que confessar-ho, va fracassar. El mateix capvespre del dia que vaig fugir, un fill de la meva dida, mobilitzat en companyia del meu pare i oncles, va deturar en sec el meu impuls. No vaig anar més enllà del pla de Girona.

Aquesta va ésser però la meva primera i darrera fugida. Més tard ja poguí marxar amb consentiment dels meus pares.³⁴² Vaig viatjar una mica pel centre d'Europa i [vaig]conèixer racons marevellosos. Els Alps en ple hivern, amb tres metres de neu, la Savoia a l'estiu amb els seus marevellosos pasturatges, els Pirineus, la Provença, els llacs suïssos, l'Oberland bernès... I tot això sense diners, guanyant-me la vida com podia, patint fred i privacions.³⁴³ De les ciutats em permetreu que no en parli perquè no m'interessin. Ara fa poc, el nord de l'Àfrica amb tota la grandesa de l'Àtles i la visió dels deserts, dels oasis. I si m'entretinc un poc en aquestes descripcions personals és per a provar-vos que la voluntat, aquest factor impoderable va portar-me al triomf dels meus anhels.

Moltes persones haurien retrocedit davant del vaixell que tenia que dur-nos a Oceania. Era un míser cargó. La companyia l'anomenava pomposament *Paquebot Mixte* però la realitat era molt diferent. Es tractava d'un vapor vellíssim amb maquinària defectuosa i un personatge fatalista i inconscient. Calien desitjos d'emprendre aquell viatge per embarcar-se! I pensar que calia fer més de vint mil quilòmetres per mar, que aquella rampoina ens tenia que

³⁴²*poguí marxar amb consentiment dels meus pares.* Variant anterior ratllada: «poguí marxar amb consentiment dels meus pares. Vaig anar a estudiar a Barcelona, més tard vaig anar a seguir els meus estudis a Suïssa.»

³⁴³*I tot això sense diners, guanyant-me la vida com podia, patint fred i privacions.* Variant manuscrita afegida posteriorment.

dur als Antípodes, que anàvem a fer la meitat del torn de la Terra! Res ens va fer por. «Endavant», deien els nostres cors àvids de sensacions exòtiques!

Vàrem partir. La travessia del Mediterrani va ésser, a pesar de tot, deliciosa. El temps era esplèndid i vèiem ben sovint la terra. Gibraltar vist des del mar ens va produir una gran impressió. És altiu i pelat, feréstec, noble. Sembla un símbol de la vella Europa girant els ulls vers l'Àfrica grandiosa i jove! Vingué l'Atlàntic. Les onades més fortes, els balancejos del vaixell, ara capfiquejant ara gronxant-se. El temps però era superb. La infinitat del mar i del cel d'un blau net i polit. Visitàrem la bella illa de Made[i]ra, de la qual hem servat un record deliciós. Després veiérem les Desertes, tan feréstegament enlairades enmig de l'Oceà. Començàvem a comprendre la grandiositat dels paisatges marítics amb tota la beutat de les misterioses solituds.

El mateix dia de la devastació de la Florida, de tràgica recordança, nosaltres atravesàvem el mar dels Caribes. Des del vaixell estant, vàrem veure una immensa columna d'aigua aixecar-se del mar a alçades prodigioses. Era una tromba marina. Per sort, passava lluny de nosaltres però la vèiem tan clarament que va arribar a fer-nos mitja por.

El nostre vaixell va fer escala a la Guadalup i més tard, a la Martinica. En aquestes illes inolvidables coneguérem els Tròpics. Els primers cocoters varen aparèixer als nostres ulls. La transparència i la nitidesa dels mars tropicals ens sorprengué agradablement. Els primers homes de color, i quin color, varen donar-nos el primer tast d'exotisme. Una excursió en auto ens permeté d'admirar la vegetació meravellosa de les Petites Antilles. Passant per unes valls profundes i resseguint gorgues estretes cobertes de falgueres i fullatges espessíssims, vàrem arribar a Sant Pere de la Martinica, al peu de la tràgicament cèlebre Muntanya Pelada. Poguérem donar-nos compte dels desastres ocasionats pel terrible volcà. Tota la vila de Sant Pere estava enrunada. Era una vertadera desolació. A baix, prop de les platges hi ha un monument funerari servat com a recordança de la paorosa erupció de 1902. La lava baixava en torrents amples, impetuosos. Les pedres anaven a distàncies inverosímils. Segons diuen no va quedar més que un sol habitant amb vida. I més tard, quan els homes dels altres districtes de l'illa acudiren, varen trobar un cos de dona completament calcinat. Era tot sencer amb vestits i tot. Li varen fer una mena de monument i el col·locaren al damunt. Nosaltres admirem amb

tristesa aquella obra de la natura destructora. Sembla de pedra i no li manca cap detall.

Aquesta excursió nostra va ésser plena d'emocions. Vàrem tenir una topada d'autos i presenciàrem una batalla de negres feréstega i sanguinària. Eren dos xofers que es disputaven la parròquia. S'hi feien a cops de clau i manivela. Més de cent persones s'ho miraven sense intervenir. Com aquell que assisteix a un espectacle.

Entretant, un tercer negre va acudir amatent i se'n va emportar els clients amb el seu auto, els clients érem nosaltres. Però tenia tanta pressa d'abandonar aquella plaça que vàrem tenir de proveir la gasolina molt lluny d'allí quan ell va sentir-se tranquil i fora de perills.

Quan vàrem arribar a Fort de França era nit negra. Vàrem donar gràcies a Déu com qui acaba una expedició perillosa i important. La nostra topada havia estat molt sèria. Seguíem una carretera estreta arran de precipici. La ruta serpentejava en corbes estretes pujant o baixant constantment. En un d'aquells viratges, vàrem trobar un altre cotxe que se'ns va tirar a sobre.

Afortunadament ningú no es va fer mal. Però la reparació va durar dues hores i el retorn en plena nit dintre la boscúria plena de remors i de llumenets misteriosos ens feia una certa basarda. El nostre xofer era una mica boig. Baixava rebent per aquelles rutes perilloses sense disminuir la marxa, sense tocar mai la bocina i encara, malament. El que més va interessar-nos d'aquella tornada al port on el vaixell ens esperava, va ésser els insectes lluminosos, les lluernes que poblaven la foscor intensa de la selva com milers i milers d'estels inquiets.

Vàrem tornar al vaixell amb una certa alegria. Li anàvem agafant estimació. El dia després de les nostres aventures de la travessia de l'illa, vàrem tornar a fer-nos a la mar. El mar de les Antilles seguia essent amable amb nosaltres. Alguns dies després arribàvem a Cristóbal Colón, petita ciutat situada a l'entrada del canal de Panamà del cantó de l'Atlàntic. La part de la ciutat dita Cristóbal, pertany als Estats Units, així com tota una part de terres de la zona del canal. L'altra meitat de la ciutat s'anomena Colón i pertany a la República de Panamà.

Aquesta divisió de la ciutat en dos és molt curiosa. El cantó ianqui és net i polit, ple de botigues de luxe de les quals el propietari sol ésser un xinès. Té un

gran sumptuós casino a dintre el qual està³⁴⁴ rigorosament prohibida l'entrada a un home de color. Els policies ianquis, amb la porra a la mà mantenen l'ordre.

Circulen autos luxosos i dones i homes rossos vestits de colors clars, nets i polits, i de sobte, sense transició, al mig d'un carrer mateix, us trobeu a la vila panamasina. Els contrast és frapant. De sobte la netedat, l'ordre i el luxe s'han esvaït. Ací tot són negres espellifats, brutícia pels carrers i misèria. Això com tots els rètols de l'altre cantó estan en anglès, ací estan en espanyol. Podeu adreçar-vos a qualsevol criatura en castellà i us comprèn perfectament. La sola cosa veritablement important que han après de l'altra meitat de la vila és l'amor del dòlar. Vaig demanar a un noiet que m'abastés un coco i va demanar-me'n, descaradament, dos dòlars. Va semblar-me massa car i vaig decidir esperar a tastar-los a Polinèsia.

Després de la nostra curta estada a la ciutat de Cristóbal Colón, vàrem sortir cap al golf de Panamà passant pel meravellós canal. Això sí que val la pena d'ésser vist. Imagineu-vos un braç de mar estret encaixonat entre muntanyes. Navegàvem a poc a poc perquè les maniobres són difícils en aquesta tira llisa d'aigua que serpenteja constantment. Un pilot americà havia pujat a bordo i portava el timó.

En primer lloc i per a entrar al canal, vàrem tenir de passar per tres diferents rescloses monumentals. Unes immenses portes de ferro s'obrien davant nostre i el vaixell arrossegat amb dolcesa per sis potents locomotores elèctriques, tres de cada cantó, anava avançant fins al centre de la resclosa. Aleshores les portes es tancaven i deixaven anar l'aigua i aquell gran vaixell immòbil començava de pujar com si fos un ascensor. Quan el nivell de l'aigua

³⁴⁴*Té un gran i sumptuós casino a dintre el qual està.* En aquest punt de la conferència apareix una nota mecanoscrita que assenyala a la pàgina 24 cosa que ens fa seguir la conferència en aquesta pàgina ja que la quartilla 23 és una variant de l'anterior que reproduïm: «a Fort de França a negra nit. Aquella tornada en auto pel mig de la boscúria pel damunt d'una carretera estreta i accidentada portant com a xofer un negre boig i per auto, un vell Ford atrotinat ha quedat ben gravada a la nostra memòria. El més interessant d'aquesta tornada eren els insectes lluminosos, les llurnes que poblaven la foscor intensa de la selva com milers i milers d'estels inquiets.

Després de les Petites Antilles vàrem visitar la petita i graciosa ciutat de Cristóbal Colón situada a l'entrada del canal de Panamà. La part de la ciutat dita Cristóbal pertany als Estats Units, així com tota una part de terres de la zona del canal. L'altra meitat de la ciutat s'anomena Colón i pertany a la República de Panamà. Aquesta divisió d'una ciutat en dos és molt curiosa. El cantó ianqui és net i polit, ple de botigues de luxe de les quals el propietari sol ésser un xinès. Té un gran i sumptuós casino a dintre el que està». Així mateix, al costat de la nota mecanoscrita, trobem els mots manuscrits: *de la conferència dedicada al Club Femení i d'Esports.*

era prou alt, abaixaven els armadors i obrien les portes de la nova resclosa. Tot això esdevenia enmig d'un silenci encantador. Un sol home amb un telèfon portàtil anava d'un cantó a l'altre i enxufant l'aparell a uns connectadors col·locats a dintre els pilastres mateix que aguanten els focus elèctrics,³⁴⁵ es posava en comunicació amb els maquinistes, amb els de les portes i amb els de l'aigua.

Quan vàrem arribar al nivell del llac de Gatun, vàrem dir adéu a l'Atlàntic. Aquest llac és molt interessant encara que sigui artificial. Té una llargada de vint milles marines aproximadament, que vénen a ésser uns trenta-vuit quilòmetres. És un deliciós espectacle que no s'assembla a cap més. Els llacs suïssos o italians són tota una altra cosa. En primer lloc, com que el llac ve d'una inundació produïda sobre la regió muntanyosa, està poblat d'illes que emergeixen per tots cantons, voltat d'una vegetació luxuriosa i plena de pelicans i d'altres menes d'ocells. Per les vores, mig amagats entre el llot, sol aparèixer el torç llefiscós d'un caiman. Unes hores després, vàrem arribar al famós pas de la Culebra. Un veritable passadís enfonsat entre dues muntanyes, a cada corba experimentàvem la mateixa sensació de por. Per un canal tan estret ens teníem de creuar constantment amb vaixells de totes menes i grandàries i aquests ens passaven tan a prop que podíem parlar-nos en veu baixa i fins canviar objectes.

Després d'aquest curiós viatge vàrem tornar a entrar dintre les rescloses. Ara no es tractava de pujar sinó de baixar i després de varies operacions idèntiques a les del matí, ens vàrem trobar cara a cara amb el Pacífic.

Amigues meves, això és una emoció veritable. Encara que aquest gran oceà sembli a primera vista exactament com els altres, hi ha la il·lusió d'ésser damunt d'aquesta immensa solitud camí dels països meravellosos dels nostres anhels.

Però la primera nit damunt del Pacífic, la vàrem passar aturats. Les autoritats marítimes del canal havien advertit al comandant que si no feia reparacions immediatament no el deixaria sortir de Panamà. Sembla que portàvem una via d'aigua considerable i que les màquines funcionaven molt malament. Decididament els nostres oficials eren gent molt despreocupada. Es

³⁴⁵ *que aguanten els focus elèctrics, es posava* és una variant manuscrita afegida posteriorment.

veien amb cor d'atravessar aquesta immensa zona deserta per la qual difícilment trobarien algun vaixell aventurer, damunt una nau en mal estat. Sort que els americans ens varen protegir! Però després d'això, la nostra confiança en el vaixell era molt limitada.

Efectivament, en ple Pacífic, uns deu dies després de la nostra sortida de Panamà, el vaixell va trobar-se en pana. No avançàvem més de pressa que si reméssim, però el cel era tan bell, la mar tan tranquil·la i el nostre optimisme tan gran, que ens ho vàrem prendre amb una grandiosa filosofia.

Era un viatge meravellós. Les postes de sol eren un espectacle impoderable, els dematins arribaven dintre una claror subtil. Passaven colles enormes de peixos volants i la vida damunt d'aquella nau lliscava tranquil·la i dolça. Sense adonar-nos-en, vàrem arribar a les primeres illes de la Polinèsia.

Feia més d'un mes i mig que navegàvem i malgrat això, no sentíem deler d'arribar. Aquell mar i aquell cel eren ja un paradís! Però un dematí es sentiren uns grans crits i tothom sortí sobrecoberta. A estribor, apareixia la primera illa oceànica. Era un atoll de coral·lí. Un veritable ramell de palmers sorgint enmig la gran blavor del Pacífic! Dos dies vàrem estar travessant l'arxipèlag Pomotú anomenat *perillós* pels navegants. Més de noranta illes coral·lines de totes les grandàries i formes.

Imagineu-vos l'encantament del viatger. A tota hora sorgia una illa nova. Aquests atolls estan formats per milions i milions de cadàvers coral·lins. Damunt d'una carena submergida que forma el fons d'aquesta regió del Pacífic, neix, creix i es mor aquesta fecunda bestiola. Poc a poc el munt de corall va creixent fins arribar a flor d'aigua i allí arriba un dia que es forma una mena de bolet, la part planera del qual comença a sortir de l'aigua. Després les pluges cauen al damunt i com que l'aigua dolça destrueix el corall, es forma una mena de palangana al centre mateix de l'illa, i al cap dels anys, aquestes illes presenten la forma d'un tortell, però aquest tortell sol ésser trencat d'un cantó, car l'aigua de pluja en escórre's cap enfora ha destruït una part del corall. A marejada alta, l'aigua del mar entra a dintre augmentant el nivell del mar interior, que allí [a]nomenen *lagon* i a marejada baixa, surt ímpetuosament cap enfora. Això no vol dir que es buidi. Al contrari, aquests llacs interiors són una delícia. Tenen una aigua clara i transparent damunt d'un munt purament coral·lí amb totes les meravelles de tons i de formes. El peix és abundant i de mil

colors i les flors de corall tenen tonalitats exquisides. El cocoter que és la planta vivaç per excel·lència ha crescut allí prodigiosament. Una nou de coco arrossegada per les corrents del mar i arribada allí per casualitat ha estat depositada per l'onada damunt del corall i del cor d'aquell fruit n'han sortit arrel. Així creixé el primer cocoter i després altres i altres fins a formar tot al voltant de l'illa una veritable corona de verdura exquisida. Els vents alisis balencegen sense descans llurs palmes argentades i tots s'inclinen cap al mar amb una muda reverència plena d'elegància.

Després d'aquestes illes vingueren les volcàniques. Les majestuoses muntanyes de les quals s'enlairen en pics aguts desafiant els núvols. Com podria descriure la bellesa d'aquest racó de món? Ací i allà damunt la blavor infinita del Pacífic apareixen noves illes.³⁴⁶

A una milla aproximadament de la terra, aquestes illes solen estar voltades per una veritable corona de corall, submergides entre aquesta corona i la terra s'estén el majestuós *lagon*, ple d'una aigua transparent, neta i llisa, dintre la qual s'emmirallen els arbres gegantins de les vores. Arran d'aigua mateix comença aquella vegetació luxuriant, atractiva, poderosa d'aquestes terres tropicals. Què voleu que us digui d'aquest prodigi d'exuberància? Les branques mateixes dels arbres s'inclinen fins acariciar l'aigua. Podeu prendre un bany a l'ombra de les tamarindes o dels *burrous* amagat[s] sota la verdura. Per tot arreu on mireu, llevat del mar i el cel, veureu un embrancament terrible de tota mena d'arbres i d'arbustos. El llorer rosa, el taronger i el llimoner salvatge, la falguera perfumada i gegantina. El bambú, el *tiaré*, les *tamarindes*, els palmers de totes menes; quan aixequen els ulls vers els pics feréstecs que arriben a gratar els núvols, també els veieu verds, coberts d'una capa atapeïda de falgueres que de lluny sembla un tapís de vellut.

Hi ha milers de cascades que baixen dels cims tot l'any omplint els torrents i els rius d'aigua clara i fresca. Les flors cobreixen tota la part baixa de les illes fent-ne un vertader jardí. Pel damunt de l'aigua claríssima dels *lagons* desfilen les gracioses piragües lleugeríssimes i elegants.

³⁴⁶ *Ací i allà damunt la blavor infinita del Pacífic apareixen noves illes.* Variant anterior ratllada: «Ací i allà damunt la blavor infinita del Pacífic apareixen noves illes. Tahití és la veritable reina però, a una hora lluny, ja sentiu la seva flaire prodigiosa. Les flors, els fruits, les plantes perfumades, els torrents, les cascades que baixen majestuoses dels cimals, damunt una verdura fresca i incomparable, tot és beutat sense nom.»

I damunt d'aquesta terra beneïda, hi neixen i [hi] creixen els fruits més deliciosos i els éssers més amables i gentils que puguin existir.³⁴⁷

Els anys que he passat a les illes de la Societat han estat tan pròdigs en coneixements i aventures que podria fer-me vella parlant i no exhauriria el meu tema.³⁴⁸

He escrit dos llibres de reportatges i aviat en sortirà un altre, *Peikea, princesa caníbal, i alguns altres contes oceànics*. Tinc dos més en preparació i arguments per a una colla d'altres. Tal vegada els llegireu, si els temes exòtics us interessin. Jo els he escrit per a vosaltres, per als que no han tingut el gust o l'avinentsa de creuar les selves, els mars i les llacunes de corall. Per a mi, el factor important no és escriure'ls sinó haver-los viscut. Escrivint obeeixo al desig de fer passar una estona distreta als que amen més llegir que córrer món.³⁴⁹

El record de la meva terra no m'abandonava mai i sentia un desig vivíssim de portar a Catalunya unes pàgines exòtiques i originals. Per a poguer escriure i tenir dades importants, he creuat el Pacífic tota sola d'un arxipèlag a l'altre. He atravesat la selva camí de la terra salvatge. Per a estudiar les consuetuds dels salvatges, he anat a viure entre ells abandonant el meu marit.

³⁴⁷els éssers més amables i gentils que puguin existir. Variant anterior ratllada: «els éssers més amables i gentils que puguin existir. Allí lluny dels homes blancs, de les màquines, dels sorolls i dels invents moderns podeu viure una vida dolça i perfecta molt més a prop de Déu i de la natura. El preu de la renúncia a les comoditats, als diaris, als concerts, en una paraula, a l'encís emmetzinador de civilització.» Així mateix, existeix una altra quartilla amb el mateix número, 34, que reproduïm tot seguit i que és la conclusió per a una altra dissertació de 1930, cosa que confirma la reutilització de la conferència: «Allí, lluny de la civilització, lluny de les maquinàries, del progrés i els sorolls, vaig trobar-hi una vida ideal, dolça i perfecta. En la grandiosa i immutable majestat de la selva i en el reflex innocent de l'ànima de l'home primitiu, hi vaig endevinar la vertedera imatge de Déu.

El gran descobriment de la meva vida està fet, l'home és més interessat i més sa, com menys parracs el cobreixen. La terra és més bella i més grandiosa quan menys la mà de l'home l'ha profanat. Hi ha milers i milers de quilòmetres deserts damunt aquest planeta en què vivim, i tots els homes, covards, arrupits i porucs ens apilonem com moltons els uns a racés dels altres.

Adéu-siau amigues meves o a reveure si voleu. Però si d'aquí alguns anys em veieu encara a Barcelona visquent com una petita burgesa en un pis de l'Eixample, podeu dir amb perfecta ironia, "la dona de la selva ha claudicat", i quan ens creuem pel carrer podeu somriure amb llàstima, "veu's ací una fracassada", pensareu.

He dit. Montcada, octubre [de] 1930.»

³⁴⁸ no exhauriria el meu tema. Variant anterior ratllada: «exhauriria el meu tema. He escrit un llibre de petites impressions que va sortir el desembre de l'any passat, estic a punt d'acabar-ne un altre que sortirà aviat, en tinc dos més en preparació i arguments per a una colla d'altres.»

³⁴⁹ El paràgraf que comença *He escrit dos llibres* i acaba *als que amen més llegir que córrer món*. és assenyalat de manera manuscrita amb una línia i un mot que indica: *Atenció*. Aquest fet ens fa suposar que d'una banda aquest fragment té una certa rellevància i de l'altra, que les esmenes manuscrites a l'hora d'enumerar els llibres confirmen la reutilització del text en dates

L'hospitalitat i la bondat de tots aquest homes els ha fet els meus amics. A ells els dec també un llibre *La civilització i els salvatges*.³⁵⁰ Obra que ells no arribaran mai a llegir. Però el meu esperit restarà en pau. Hauré dit als homes blancs tot allò que un cor amic i agraït deu als nobles maorís. Aquell que vulgui llegir-lo i reflexionar-lo comprendrà que hi ha homes de color, anomenats arbitràriament salvatges, que han tingut una cultura i una civilització. Han viscut benaurats i tranquils en les seves illes llunyanes fins que la desmesurada ambició dels blancs ha anat a destruir llur felicitat innocent en nom de la civilització nostra.³⁵¹

I ara permeteu-me que us regracii per la vostra atenció en escoltar-me.³⁵² Desitjaria que les meves paraules haguessin estat plaents a tots aquells que amen el viatge per admiració a la natura. Com més l'home s'acosta a ella, més esdevé simple, bo i sa. Visquem a les ciutats treballant, lluitant pel pa de cada dia, però que els nostres esperits rendeixin culte a la nostra gran mare comuna..

Anem amb els arbres, les plantes, els rius, les arbredes. Comuniquem- nos sovint amb el cel i amb el mar. Els nostres cors esdevindran més bons i més comprensius. Les nostres aspiracions més simples i més nobles. Estimem la natura pel damunt de tot. Agraïm i acatem tots els seus designis, els més plaents i els més cruels. Ella és la nostra mare directa i amar-la i acatar-la és amar el Déu creador.

diferents segons l'edició del primer llibre, *Paradisos oceànics* (1930) i del segon, *Peikea, princesa caníbal i altres contes oceànics* (1934).

³⁵⁰ Aquest títol no es troba entre les obres d'Aurora Bertrana, potser l'autora tenia en projecte publicar-lo.

³⁵¹ *en nom de la civilització nostra*. Variant posterior: «en nom de la civilització nostra. Fi.» El darrer mot manuscrit ens assenyala que fins aquí arribava una possible conferència que finalitzava en aquesta quartilla amb el número 35. Això no obstant, el plec continua fins a la quartilla 37 que acaba amb els mots manuscrits: *Res més*. Per tant, hem optat per editar aquestes darreres quartilles per tal d'arrodonir el parlament d'Aurora Bertrana.

³⁵² *I ara permeteu-me que us regracii per la vostra atenció en escoltar-me*. En una altra quartilla amb el mateix número 36, trobem el següent: «I ara permeteu-me que us regracii per la vostra atenció en escoltar-me. Desitjaria que aquest amor al viatge que tant ha fet vibrar el meu cor, hagi trobat un ressò comprensiu en aquesta sala. Em plauria que aquells que no han tingut ni prou voluntat ni prou ocasions de viatjar s'haguessin complagut escoltant aquest episodi de la meva vida de viatgera.

Quedaria altament recompensada de les meves hores de treball si aquells que amen el viatge i que tenien dubtes sobre les possibilitats de triomfar, hi creguessin ara fermament i no dubtessin de que la voluntat i la constància venceran tots els obstacles que s'oposen a llurs anhels de conèixer món.

El meu exemple deu encoratjar-los. Jo vaig sortir de Barcelona en 1922 sense fortuna. Vaig lluitar, treballar i viure tres anys a l'estranger, sola sense amics ni parents, amidant-me sovint amb la vida.»

Considerem germans tots els homes sien blanc[s], sien de color. Respectem els animals i les plantes i anem pel món, no com a conquistadors de terres, sinó com a conquistadors de visions i d'esperits sempre amics, respectuosos i amables.

L'any [19]25 vaig unir la meva existència amb un home com jo, decidit i més que jo, disposat per a la lluita i l'amor al viatge. El 1926, i altre cop sense fortuna, vàrem emprendre el nostre gran viatge a Oceania.

Ens hem valgut de la nostra voluntat i del nostre treball. Hem sofert, si pot dir-se sofriment passar una miqueta de fred, de por i de gana, però hem estat també profundament joiosos, contents, recompensats llargament.³⁵³ Conèixer Oceania, la llunyana, misteriosa i desitjada Oceania, no és una recompensa prou gran?³⁵⁴

Amics: el món és gran i us crida, de vosaltres depèn el conquerir-lo. Voluntat, energia, treball. Tres mots màgics per a obrir-vos les portes de la terra. Res més.

³⁵³*hem estat també profundament joiosos, contents.* Variant anterior ratllada: «hem estat també profundament joiosos, contents. I ara, per què negar el nostre petit orgull de viatgers.»

³⁵⁴*no és una recompensa prou gran?* Variant anterior ratllada: «no és una recompensa prou gran? Amics: el món és gran i us obre els braços. De vosaltres depèn la gran conquesta de la terra.»

Senyores, senyors, amics,

M'és infinitament plaent adreçar-me avui a vosaltres. Recordo una altra conferència dedicada en aquest mateix ateneu i la simpatia amb què vareu acollir les meves explicacions.

Penso que el meu tema d'ara, l'amor al viatge, serà plaent per a vosaltres, joves i noies decidits que correu amb delit les nostres muntanyes, i aprofiteu totes les ocasions que se us presenten per a treure el nas terres enllà amb un afany de noves coneixences.

Jo també, com vosaltres, he sentit un afany poderós que m'empeny a tothora a descobrir nous horitzons. Estic segura que tots em comprendreu quan us parli del goig immens de visitar contrades que no coneixia, d'albirar paisatges insospitats... Les nostres joventuts viatgeres són i han estat l'honra de Catalunya³⁵⁵ i jo sóc al meu cinquè llibre.³⁵⁶ Sempre que m'atango a un públic nou, experimento la temença que no conegui les meves obres, i aleshores encara serà pitjor sentir al conferenciant sense saber que ha escrit, [sense] conèixer el que ha escrit i no haver-lo sentit ni vist mai. Però no siem pessimistes. Jo vull suposar que una bona part dels que sou ací haveu llegit els meus llibres i tots els que m'escolteu, coneixeu almenys un d'aquests llibres.

Avui tinc la intenció de parlar-vos del meu darrer viatge, és a dir, de les meves excursions a través del Marroc. Altra volta tímidament m'encaro amb el meu públic per a demanar-li: «Sabíeu que jo m'era anada a l'Àfrica per a escriure un llibre? Llegiu els meus reportatges a *La Publicitat*³⁵⁷? Sabeu que acabo de publicar un llibre que es titula *El Marroc Sensual i Fanàtic*? Bé, suposant que tots haveu contestat amb un sí unànim[e] i sincer jo tiro endavant. Si haguéssim tingut l'ocasió de veure'ns abans d'hora, jo en lloc de parlar-vos de les meves excursions per l'Àfrica mulsumana, us parlaria isobretot, de les illes llunyanes d'Oceania. Però el temps ha passat, i jo he

³⁵⁵*l'honra de Catalunya*. Variant anterior ratllada: «l'honra de la nostra Catalunya des de Roger de Llúria a»

³⁵⁶ Aurora Bertrana es refereix a *El Marroc sensual i fanàtic* (1936) cosa que ens assenyala que la data de la conferència ha de correspondre, aproximadament, a l'any d'edició d'aquesta obra.

³⁵⁷ L'autora escrigué periòdicament cròniques sobre el viatge al Marroc del maig al setembre del 1935, sota el títol: «Correspondències de *La Publicitat*. Impressions d'una dona a través de l'Àfrica musulmana». Destacarem que de retop, seran la base d'*El Marroc sensual i fanàtic*.

escampat les meves dissertacions per molts indrets catalans, sense que la sort m'encarés amb vosaltres.

M'interessa de fer-vos sabedors que si jo vaig anar al Marroc, fou exclusivament per a tots aquells que m'honoren contant-se entre els meus lectors incondicionals. Un escriptor que compta, i ho sap, amb un cert nombre de lectors, es deu a ells en tant que autor i obeeix amb llurs suggerències. D'ençà que vaig tornar del Pacífic, que no havia emprès altres excursions que petites estades a països europeus, i els meus llegidors desitjaven noves emocions de viatge. Un dia en trobava un, un altre dia un altre, i repetidament em demanaven: «Que no empreneu cap nova excursió?»³⁵⁸ Jo, sota aquesta simple pregunta, endevinava llur desig de llegir coses noves narrades per mi. I cada que em trobava un de nou em repetia aquella pessigollejadora frase:

«Que encara no us decidiu a fer un viatge?» Jo li donava algunes explicacions que el convencien molt poc. «Si — semblava dir — jo bé faig la meva obligació de lector fidel. Cada cop que publiqués un llibre el compro i el llegeixo amb simpatia. Què vols que faci més? Si en tens molts de fidels com jo, ja deus tenir una fortuneta». S'ho creuen de bona fe, que guanyo diners amb la meua literatura i això m'afalaga.

No puc donar explicacions d'aquesta mena als meus llegidors, haig de lluir una certa decència, que amagui les meves lluites i les meves tragèdies econòmiques. Prefereixo viure en llur imaginació voltada d'un halo gloriós i immaterial. Ells pensen: «Té salut, té llibertat, guanya diners, per què no torna a marxar a la recerca d'aventures literàries?» I poc a poc us va amarant el sentiment que no compliu amb el vostre deure. Ja sabeu que no teniu gaire cabals i que no podreu anar molt lluny, però tots aquells que us ho demanen tímidament, i que ara i adés, i ací i més enllà, us ho repeteixen, us fa l'efecte de soldats sense caporal, de llegidors ansiosos i plens de delit que no demanen sinó un petit capitost per a guiar-los per la mar dels somnis viatgers.

Un dia us decidiu. «Anem», els dieu, i ells esperen confiats amb un interès conmovedor de veritables germans espirituals. I així que torneu i féu el llibre i els crideu, ells arriben alegres amb un crit de «ja som aquí, ho veus com no hem fallat?»

³⁵⁸cap nova excursió? Variant posterior manuscrita, l'anterior ratllada: «cap nou viatge?»

No sabran mai els mals de cap, ni les aventures doloroses, ni els sofriments que us ha costat l'obra que ells compren per algunes pessetes. Què els hi diríeu? Expliquen les mares als fills els dolors del part? No, la mare amaga el seu dolor i els parla solament del seu goig.

Poquíssimes persones s'imaginin, en llegir un llibre, la veritat amagada, a voltes punyent a voltes deliciosa, que tanca una obra literària escrita amb sinceritat. Hi ha quelcom que ells no sabran mai i que és carn i sang nostra. Per això un escriptor estima la seva obra com una mare estima el seu fill. Per això l'escriptor de debò renuncia a la fortuna fàcil, a la popularitat barroera, als honors. Sap que altrament el seu fill, el seu llibre, seria una obra pobre, migrada, venuda, insincera. I tot sacrifici li sembla poc per a la puixança del fruit del seu esperit i del seu cor.

Pensaments i sofrances, ordre i emoció, amor i odis, desenganys, experiències amargues de la vida... De tot això es forma una obra que vosaltres potser llegireu somrient, però que tanca en ella dolor propi i dolor aliè. L'escriptor estima els seus llibres pel dolor o el goig que representen i aquells que compren la seva obra i l'estimen, esdevenen els seus amics.

Jo vaig emprendre el meu viatge per terres de l'Àfrica amb un programa literari ben definit. Duia com a companys un grapat de quartilles verges, una *kodak* penjada a l'esquena i algunes lletres de presentació dirigides a un o dos intel·lectuals francesos i espanyols i a tres o quatre moros importants.

El meu pla literari consistia, no menys, que en descobrir i posar en evidència l'ànima femenina musulmana. Les meves primeres recerques van ésser d'almes penoses. No solament no trobava l'ànima de les musulmanes sinó que no trobava ni les musulmanes. Aviat vaig comprendre que la passaria molt negra. No em vaig equivocar.

Els funcionaris espanyols, vaig començar el meu itinerari per la zona espanyola, no solament no estaven disposats a ajudar-me, sinó que em voltaren de tota mena de sospites i recels. Estic segura que això us estranya infinitament. A mi m'esdevingué el mateix. Per què ha de resultar sospitosa una dona que escriu? No és natural que un periodista sia del sexe que sia, es dediqui a cercar, a enumerar, a escoltar tot el que sigui interessant?

Bé, a ells no els ho semblà. Començaren a perseguir-me. No feia un pas sense que algú em seguís. No em dirigia a cap persona sense que aquesta

m'esguardés amb recel. Tot d'una m'havia convertit en un ser perillós, ple de possibilitats malfectores, una mena d'enemic de la pau del famós protectorat. Jo havia previst mants inconvenients i dificultats, però mai, ho confesso, aquest que em sortia al pas, ara. Se'm tancaven totes les portes, se'm barraven tots els camins. I tot això em venia dels meus compatriotes, d'aquells que haurien hagut d'ajudar-me!

Dels moros, no en parlem, llur recel és etern i constant. Una cristiana, una infidel, una dona que mostra les cames, l'esmotxadura, els braços i que es passeja amb un aparell tan terrible com una *kodak*, és digna de les més fermes i vives desconfiances.³⁵⁹ Per tradició, per costum, per patetisme, fins per llur esperit fanàtic de mahometans, ells havien de mirar-me amb mal ull i en veure que jo desitjava penetrar en llurs cases i parlar amb llurs dones, tots arrugaven l'entrecella i aparentaven no haver comprès el meu desig.

Tot això barrejat amb la reserva natural d'aquella raça i la malfiança constant amb què miren els cristians, us donarà una idea de les dificultats que varen sortir-me al pas. Però la voluntat i la constància vanceren una volta més. Vaig veure el que volia veure, vaig entrar allà on vaig voler entrar i si no he escrit un llibre sobre l'ànima femenina mulsumana és perquè he cregut descobrir que les dones musulmanes *no tenen ànima*. És a dir, que careixen en absolut de vibracions espirituals. Les tradicions, els principis alcorànics, la superioritat social masculina, tot conspira contra el desenvolupament de l'esperit femení musulmà.

Amb un esforç de cada dia, amb una resistència constant vaig penetrar en les llars moresques, vaig introduir-me en alguns harems, i els moros, que dit sia de pas, són extraordinàriament hospitalaris, no gosaren tancar a una dona el sagrari de llurs intimitats. Amb recels o amb desconfiança, amb ganes o sense, ells no em negaren l'entrada als harems.

I fou allí, durant les hores que vaig passar-hi i repetint constantment les meves visites i les meves preguntes,³⁶⁰ que vaig creure descobrir la sorprenent i lamentable: *l'absència d'espiritualitat femenina*. Al Marroc, la dona no representa més que l'instrument de plaer i procreació, que és exactament el

³⁵⁹*vives confiances* és una variant manuscrita afegida posteriorment.

³⁶⁰*visites i les meves preguntes*, és una variant manuscrita afegida posteriorment sobre l'anterior ratllada: «instàncies i les meves visites».

que ha representat generalment³⁶¹ fins ara, a tot Espanya. I encara que això us esveri una mica, un dels meus descobriments sensacionals i lamentables és que els moros s'assemblen d'allò més als espanyols i que sovint jo em preguntava consirosa: «Qui ha estat el mestre i qui ha estat el deixeble?» Penseu en els segles de compenetració hispanoàrab.

El mateix urc masculí enfront de la dona, el mateix esperit de domini, el mateix menyspreu, la mateixa negació a col·laborar amb ella en qualsevol terreny que no sia el sexual. I tot això agreujat per la religió que relega la dona a un pla inferior en lloc de col·locar-la, almenys en front de Déu, en un terreny igual.

El cristianisme és molt més feminista que l'islamisme. Exigeix a la dona, el mateix que a l'home, llevat de petites excepcions que més aviat ens afavoreixen. Em refereixo per exemple al manament que diu: «No desitjaràs la dona del pròxim», sense que es faci esment de l'home de la pròxima, la qual cosa sembla voler dir que a cap dona ben casa[da] se li acut desitjar l'home d'una altra; mentre que entre els homes és corrent. L'islam no arriba ni a exigir que la dona assisteixi a l'església, mentre l'home hi acut correntment cinc vegades diàries.

Una altra cosa³⁶² sobre la qual es té ací una idea francament falsa, és que la dona treballa i l'home, no. Jo vaig descobrir al Marroc que la dona benestant treballa menys encara que la burgesa europea. En parlar de moros, cal fer sempre una distinció entre àrabs i barabers. Els barabers o habitants de la muntanya i del camp han acceptat l'islamisme amb unes certes reserves. Ells són les restes de l'antiga Barbària, els barbariscs d'abans de les invasions aràbigues. Ni llur moral, ni llurs principis, ni llurs consuetuds són comparables a les dels dits àrabs. Entre els barabers és cert que la dona treballa molt i que es passeja sovint amb la cara destapada o sense *haic*. Quan baixa a ciutat però, procura amagar les fesomies d'una manera o altra. Sovint porta un simple mocador lligat sota els ulls, pel damunt del nas i de la boca com si tingués algun mal i volgués amagar-lo.

³⁶¹*generalment* és una variant manuscrita afegida posteriorment.

³⁶²*Una altra cosa*. Variant anterior ratllada: «Una altra cosa que jo vaig descobrir al Marroc, i»

Però la dona àrab, sobretot la burgesa de la classe alta, no³⁶³ solament no treballa molt, sinó que no treballa gens i la petita burgesa, molt poc. L'home en canvi, es lliura a múltiples activitats. Jo he conegut algunes famílies de la petita burgesia on l'home era l'encarregat d'anar a plaça i fins de fer el mejar. I això es comprèn molt bé, tenint en compte que el musulmà desitja pel damunt de tot que les dones romanguin a casa, ben tancades i recatades. La nostra suprema de moralitat i distinció és que un home pugui assegurar que mai cap altre home li ha vist la muller. La dona musulmana no coneix del món masculí més que el marit, els pare i el germans, ni el promès no pot conèixer fins l'hora de l'himeneu. No és ella ni ell qui es desitgen i es trien, sinó la mare, una parenta qualsevol o les casamenteres doncs, que es dediquen a la recerca de marits i de mullers per a les noies i els nois casadors. L'home ha de mostrar confiança en la seva mare i la noia, no menys. No sabran res l'un de l'altre fins la nit de nuvis. Imagineu-vos les sorpreses lamentables, doloroses, irreperables que hi ha d'haver!

La noia no podrà ni fer veure que sap que està promesa. És de mal gust parlar d'això amb les amigues. Si per cas ha pogut descobrir, per una indiscreció molt natural, la cara del promès, des d'un terrat o darrere l'escletxa d'una porta, ho dissimularà tant com podrà. Tots els comentaris que fes al volt de l'home que l'ha d'acompanyar per la vida i amb el qual ha de formar una família i una llar, serien de la més lamentable indiscreció. Diu l'Alcorà que per al consentiment matrimonial no cal que la verge realitzi cap altra manifestació més que plorar, riure o callar. Ja veieu que aquestes tres manifestacions poden demostrar una pila de sentiments menys el desig d'emmaridar-se.

El plor representa al Marroc un element importantíssim de distinció. Jo he vist una joveneta de la classe alta plorar desconsoladament perquè la seva mare va anar a veure-la durant una classe. «Per què plora així?», vaig demanar a la directora de l'escola. «És», va respondre'm, «una prova palesa de vergonya, de respecte, d'agraïment...» I la vergonya és també un element de moralitat exquisida. Cal donar-se vergonya de tot, de rebre una visita, de sentir parlar de casoris, de respondre a la mare o al pare que fan a l[a] filla la distinció de dirigir-li la paraula... Aquests costums contrasten terriblement, com

³⁶³no. Mot afegit manuscrit posteriorment

veieu,³⁶⁴ amb els costums occidentals. A Europa i a Amèrica, com sabeu, la joventut moderna fa tot el que pot per a parèixer desvergonyida. Sovint ho és decididament i altres vegades es contenta demostrant-ho. Fins fa un esforç per a què hom no pugui creure que té vergonya, encara que en el fons no pugui desempallegar-se d'un cert pudor juvenívol que alguns diuen molt escaient i altres blasmen [a]nomenat-lo, hipocresia.

Però jo no he vingut a criticar ni a comentar la nostra jovent[ut], us dic això per a què us imagineu tot l'interès del contrast i les observacions que neixen d'unes comparacions d'aquesta mena.

La societat musulmana marroquí és una de les més plenes de convencions. «Estan carregats de romanços», es diu vulgarment. La indumentària ja és una prova definitiva del que dic. És una cosa tan complicada que una persona distingida ha de menester una colla de mundos per a dues o tres *toilettes*. Us ho explicaré. Tant les dones com els homes, duen damunt de la pell una amplíssima camisa blanca, que varia de qualitat segons la posició de l'interessat. Pot ésser de fil lleu i de suau, pot ésser de cotó gruixut i raspós.

Després d'això, duen unes calces bufades de color viu, molt estretes de baix i amplíssimes del mig. Es nomenen *seruals*, i els usen homes, dones i criatures. Damunt de la camisa i del *serual* es du una armilla més o menys complicada, més o menys rica en forma i en color. Sobre l'armilla es porta el caftà, mena de túnica que arriba al coll fins més avall dels genolls i més correntment, fins els peus. Al damunt del caftà, hi va la *faragia* que és transparent, amb brodats i guarniments exquisits en els vestits de luxe. Aquesta peça tenia les vives colors i brillantors del caftà que és de satí roig, blau, rosa, taronjat o grosella. Damunt de la *faragia* es porta un ample cinyell. Les dones el llueixen brodat i guarnit de pedreria multicolor. Però no us creieu que hem arribat a la fi de la desc[r]ipció. Encara ens falta una o dues peces! La xilava que duen principalment els homes i els noiets, i en la regió de Fes, moltes dones, i el barnús o *selham* que duen molts homes, sobretot el sultà, els grans caidsi els barabers de l'Atles que el llueixen blau fosc o negre. I per a les dones, ja podeu imaginar que si solament per a presentar-se en públic escau dur tantes peces i tan complicades, en el que fa referència a la moralitat i a els bons costums, què serà!

³⁶⁴com veieu. Variant afegida manuscrita posteriorment.

Més que totes les deduccions que pugui jo ara expressar-vos ací, us convenceran dues o tres anècdotes que posen de relleu els principis de la societat musulmana referents a la dona. Un dia jo vaig anar a prendre el te amb un moro molt interessant que parlava el castellà a la perfecció. La seva conversa era fluida i coneixia anècdotes de política i de guerra que resultaven molt interessants. Jo sabia que ell era casat i em recava d'anar a passar la tarda al seu petit harem del qual, com és natural, exposava la dona o les dones³⁶⁵ per rebre'm, a mi.

Era una petita estança ben estorada, molt neta, voltada de divans i de coixins. Ell feia fer pastes delicioses a [l'] estil del país i preparava un te deliciós perfumat amb marialluïsa. Mentre anàvem xerrant, i jo esguardava al meu revós³⁶⁶ encuriosida vaig sentir³⁶⁷ una mena de fressa discreta, així com un fregadís de roba i vaig notar al mateix temps, que la cortina es bellugava. Fixant-m'hi bé, vaig descobrir unes pantufles que sortien per sota, i mentre jo seguia un poc distreta la conversa del moro,³⁶⁸ vaig adonar-me que algú s'era atansat discretíssimament [a] la porta i escoltava. Un moment després ja no va satisfer-se escoltant solament, volgué veure. Per aconseguir-ho va abandonar les babutxes i es jagué de bocaterrosa. Llavor[s], vaig descobrir els ulls pintats, curiosos, engelosits i rancuniosos d'una dona, la muller del meu amic!

Lentament, i amb moltes precaucions, vaig dir-li: «Per què la teva muller no assisteix a la nostra conversa?» Amb moltes vacil·lacions i caquetejos³⁶⁹ va respondre que la seva esposa havia sortit. Era, segons ell, a casa d'uns parents on es celebrava un maridatge. Amb aquest moro ens vèiem sovint, i sempre que li parlava de la seva dona i dels meus desitjos de conèixer-la, ell feia l'orni. Li vaig dir un dia que em complauria fotografiar-los a tots dos. Ell s'hi

³⁶⁵o les dones. Variant manuscrita afegida posteriorment.

³⁶⁶al meu revós. Variant manuscrita afegida posteriorment.

³⁶⁷vaig sentir. Variant manuscrita afegida posteriorment.

³⁶⁸la conversa del moro. Variant ratllada posterior: «la conversa del moro, vaig adonar-me que algú s'era atansat discretíssimament a la porta i escoltava. Un moment després ja no va satisfer-se escoltant solament. Volgué veure i per aconseguir-ho va abandonar les babutxes i es jagué de bocaterrosa. Llavors vaig descobrir els ulls pintats, curiosos, engelosits i rancuniosos d'una dona. La muller del meu amic! Lentament, i amb moltes precaucions, vaig dir-li: "Per què la teva muller no assisteix a la nostra conversa?" Amb moltes vacil·lacions i caquetejos va respondre que la seva esposa havia sortit, que era a casa d'uns amics on es preparava un maridatge. Ens vèiem sovint i sempre que li parlava de la muller, feia l'orni. Li vaig dir un dia que els voldria fotografiar. "Mai", va respondre, "a mi, que sóc un moro modernitzat retrata'm, a ella, no és possible." I ho deia tan greument que no vaig insistir.»

³⁶⁹La forma normativa és *quequejos* com a derivat del verb *quequejar*.

negà. «A mi, que sóc un moro modernitzat», va respondre, «pots fotografiar-me si vols. A la meva dona, no.» «Per què», vaig insistir arribant a la impertinència, «l'Islam ho prohibeix?»

Un altre dia fou a casa de la filla d'un cadí, una beutat de quinze o setze anys d'allò més distingida i ensopideta no deia res. Em serví el te i els dolços amb un aire esllanguit com aquell que tot ho fa perquè li obliguen. No responia a les meves preguntes més que amb monosíl·labs. Això s'esqueia a Salé, i la noieta sabia el francès, que era la llengua que jo usava en aquell moment per a fer-li una mena d'interviu que no va tenir ni el més petit resultat. Estava voltada d'esclaves que xerraven en veu baixa i reien d'allò més.

Sortosament arribà un cosí d'ell, un noiet d'uns tretze o catorze anys, molt eixerit. Em saludà amb el més eixerit dels *salams*, posant-se la mà al front i al pit i doblegant-se. Parlàrem. Amb ell podia fer-ho, car ja era capaç de seguir una conversa i el seu francès era perfecte. Em digué que estudiava el llatí i l'àrab literari. Em mostrà la seva biblioteca on al costat dels llibres escolars, hi havia algunes novel·les franceses i llibres de viatges. Aquell noieta duia un manyoc de claus a la butxaca i anava obrint i tancant les portes. M'ensenyà tota la casa donant-me tota mena d'explicacions. Les dones el seguien, com encantades de la seva gràcia i del seu saber. Semblaven totes enamorades d'ell, començant per la cosina i finant per la més vella i més negra de les esclaves.

Li vaig preguntar si la seva cosina era promesa. «Ho ignoro», va contestar-me discretament. Li vaig preguntar també si la noia aprenia com ell l'àrab i el llatí. S'arronsà d'espatlles molt desdenyós. «Què vols que en facin? Les dones no han de fer sinó treballs manuals.» Efectivament, un vell proverbi àrab diu: «Ensenya les teves filles a filar i no a llegir».

Un altre aspecte molt interessant és el concepte que tenen els moros respecte al comportament de la muller. Vaig descobrir-ho en una visita que vaig fer a la presó de dones, i em fou confirmat per una colla de persones serioses que fa anys viuen al Marroc. A la presó de dones, vaig introduir-m'hi per mediació de la doctora Valls³⁷⁰ que va tenir la feliç pensada de fer veure que jo

³⁷⁰ La doctora Valls fou la doctora que aconseguí introduir Bertrana a la presó femenina, però no en tenim més dades que les que l'autora assenyala en aquesta conferència i en el *Marroc sensual i fanàtic* on tan sols, l'esmenta. Això no obstant, potser es tracta de la mateixa doctora

era una metgessa il·lustre que viatjava per a estudiar. No sé si varen creure-ho, el cas fou que no gosaren refusar-me l'entrada.

La presó era una casota infecta enfonsada entre parets altes i humides. Tenia la forma clàssica de l'estança musulmana. Un pati al mig voltat d'alcoves i una mena d'escala feta a cops de magall al guix mateix de l'obra per on havíem de pujar aguantant-nos a les parets. En les alcoves esmentades hi vivien les presoneres més³⁷¹ o menys sanes³⁷², a les golfes, s'hi estaven les malaltes.

La doctora féu la visita a la claror grogosa i vacil·lant d'una espelma i s'hagué d'agenollar per terra perquè la malalta jeia damunt d'un matalàs. Mentre la pacient gemegava i es confessava amb la doctora, jo vaig davallar l'escala i vaig tractar d'interrogar les delinqüents. Elles, esquerpes com de costum, no em volien dir res o gairebé res, però [a] poc a poc, vaig pessigollejar llurs sentiments i acabaren per confessar-se. Em digueren els motius de llur empresonament. I bé, puc assegurar-vos que la més culpable de totes era a la presó per haver tirat un ansat d'alumini a una cunyada.

La presó de dones al Marroc resulta una mena de casa de correcció, on els marits fan tancar les dones que no obeeixen prou amatents o que s'insolenten amb el marit o amb la sogra. Això es presta a una pila d'injustícies. Per un tres i no res, els marits desaprensius poden fer tancar la dona, i aleshores tranquil·lament prendre'n una altra.

Una de les presoneres havia tingut una criatura a la presó i el pobre infant continuava pres el mateix que la mare. Una de les noies més eixerides que romania tancada, ho havia estat solament perquè un guardià la vegé acompanyada d'uns militars.³⁷³

Els dret que tenen els moros a posseir quatre mullers, també es presta a una pila de gelosies, de baralles i de drames punyents. Pocs moros però poden pagar-se aquest luxe. Una dona ja és cara, com voleu que en mantingui tres

que col·laborà amb el Lyceum Club amb conferències. Vegeu-ho a «L'activitat del Lyceum Club», «art. cit.»

³⁷¹*més*. Variant manuscrita afegida posteriorment a l'anterior ratllada: *sanes*.

³⁷²*sanes*. Variant manuscrita afegida posteriorment a l'anterior ratllada: *malaltes*.

³⁷³Al marge del text, hi ha una fletxa que assenyala aquesta darrera frase amb els mots manuscrits: *Teatre Àrab*. Aquest apunt correspon a una part d'*El Marroc sensual i fanàtic* que amb el mateix títol consta a la primera part dedicada al Protectorat espanyol i dins d'aquest a l'episodi: «Tetuan».

més? Solament els homes molt rics i de gran representació poden i es complauen en aquest luxe.

Jo he conegut dues de les quatre dones d'un baixà, que en una recepció que m'ofrenava el marit, varen mostrar-se correctíssimes, afectuoses l'una amb l'altra. «S'estimen com germanes», em varen dir. Però no cal ésser gaire llest per descobrir la gelosia terrible que se les menjava. Sobretot, com és natural, la segona muller de la tercera, la primera de les quatre dones no va sortir, ni la quarta tampoc.

Podria multiplicar els exemples de dones dissortades i mancades de drets civils i gairebé morals que vaig conèixer al Marroc. No puc continuar. El temps d'una conversa és massa limitat. Solament puc dir-vos que en els mesos que vaig passar a aquelles terres, vaig recórrer tot el bast territori marroquí, del Mediterrani al Sàhara, de l'Atlàntic fins les fronteres algerianes i pertot vaig trobar la dona tancada en els harems brodant, fumant cigarretes, xafardejant o alletant els fills.

Amb constància, amb un esforç de cada dia, sense perdre de vista els meus propòsits, jo seguia hospitals i dispensaris, presons i prostíbuls, llars burgeses i llars treballadores, estances sumptuoses i cabanes de pastor, en aquestes és on vaig trobar més llibertat i menys hipocresia. Però en general i per tot arreu fins els confins [del] sud de l'imperi, a les portes del Sàhara i en els oasis, la dona musulmana se'm va aparèixer com la negació palesa i perfecta de la mandra i de la sensualitat, de la inconsciència i de la irresponsabilitat.

Sembla que ni Al·là ni el soldà, ni els cadís, ni els marits han de considerar-la com a ésser humà conscient i dotada d'una ànima. Més bé sembla un veritable instrument de luxe, de goig, de vanitat o de procreació.

Els que haveu llegit el meu darrer llibre, *El Marroc sensual i fanàtic*, trobareu alguns capítols dedicats a aquesta qüestió i molts d'altres dedicats a la no menys interessant, encara que tractada a la lleugera, de la psicologia masculina.³⁷⁴

³⁷⁴ No es conserva cap conclusió per a aquesta conferència.

4.2.2. La descripció del viatge

Polinèsia oriental

Conferència dedicada a l'Ateneu de Girona

Barcelona, maig 1931

[1]

Senyores, senyors:

Invitada amablement i indulgent pel president d'aquesta cultíssima societat, l'il·lustre literat don Carles Rahola,³⁷⁵ he vingut avui a parlar-vos dels meus humils viatges a través dels mars i dels continents.

És per a mi un plaer subtilíssim dirigir-me a un públic gironí. Aquesta vella i gloriosa ciutat de tradicions cavalleresques i cultes és la meva vila nadiua. Jo he viscut aquí una infantesa plena de somnis i d'il·lusions. He passat a Girona els primers anys de la meva joventut, època delerosa, inquieta, amarada del foc del ideals, dels projectes, de les esperances més belles, ensombrida sovint pels dubtes, pels defalliments, per les impotències materials. Aquestes èpoques, ja llunyanes, de la meva vida tan intenses de sentiments, no poden esborrar-se. I Girona, la romàntica, la hieràtica, la sensual Girona, va lligada estretament a l'alba de la meva vida, un xic aventurera, als meus somnis més cars, als meus anhels més pregons.

El meu amor per la naturalesa, que més tard ha esdevingut una passió, va desvetllar-se en aquesta contrada. Les primeres emocions que dec al paisatge, vaig copsar-les al pla rialler de Girona, a la dolcíssima vall de Sant

³⁷⁵ Carles Rahola i Llorens (Cadaqués 1881-Girona 1939). Literat, publicista i historiador, instal·lat de petit a Girona i de formació autodidacta, el 1900 inicià la seva col·laboració en la publicació republicana *El Autonomista*. Amb Prudenci Bertrana, Miquel de Palol, Xavier Montsalvatge i altres intel·lectuals, s'inicià en el món literari. Tot i així, cal subratllar la seva faceta d'assagista amb obres com *Pequeños ensayos* (1905) i *Anatole France i la seva obra* (1928) entre d'altres. Des del 1922 presidí l'Ateneu gironí, focus cultural de la ciutat. En aquest sentit, cal situar les obres històriques sobre la ciutat com *Girona en l'antiguitat* (1922) o *Ferran VII a Girona* (1932). En aquest àmbit històric, escrigué diverses obres sobre la guerra del Francès, entre elles, *La dominació napoleònica de Girona* (1922). Finalment, cal ressaltar la dedicació a la formació dels infants en els vessants cívics, artístic i literari. Fou republicà i catalanista i el seu tarannà romàntic el portava a concebre una visió idealista del país i del futur. Fou afusellat en entrar les tropes de Franco a Girona el 1939.

Daniel, tan tendra a la primavera, a les vores del Ter, a la romàntica Devesa que em pr[o]duïa una melangiosa i admirable sensació...

Les meves primeres aficions literàries també les dec a aquesta ciutat, bressol d'arts i lletres, i sobretot, als gironins intel·lectuals, amics fidels del meu pare. Tal vegada no se m'hauria mai ocorregut d'escriure, «tant de bo que no se li hagués ocorregut», dirà algun llegidor decebut, si no haguessin estat aquelles reunions literàries que sovintejaven a casa.³⁷⁶ Reunions de jurat de Jocs Florals o d'alguna lectura primerenca. Jo recordo, estretament lligat a les més fortes impressions intel·lectuals d'infantesa, la barba moresca de Rafel Masó,³⁷⁷ les ulleres subtils de Carles Rahola, el somriure maliciós de Miquel de Palol,³⁷⁸ el mantell voleiadís i esquerp de Mossèn Francisco Viver,³⁷⁹ la noble silueta de Xavier Montsalvatge...³⁸⁰ Passaria hores senceres evocant aquells temps, i recordo que aleshores va néixer el meu desig d'escriure, ensems que naixia el meu gran gran anhel de viatjar.

³⁷⁶ aquelles reunions literàries que sovintejaven a casa. Variant anterior ratllada: "aquelles reunions literàries que sovintejaven a casa al voltant del meu pare."

³⁷⁷ Rafael Masó i Valentí (Girona 1880-1935). Fill del pintor i director del *Diario de Gerona*, Rafael Masó i Pagès, destacà en les facetes d'arquitecte i escriptor. Amb Xavier Montsalvatge, Prudenci Bertrana, Carles Rahola i Miquel de Palol, col·laborà a *Diario de Gerona*, *Vida*, *L'Enderroc*, *Lletres* i *El Gironès*, i a Barcelona, a *Montserrat* i *Catalunya*. Conegué Josep Carner, Guerau de Liost, J.M. López Picó i Emili Vallès. La seva faceta més interessant és la d'arquitecte que trenca amb el passat immediat per obrir-se cap al noucentisme i les avantguardes europees. Cap al 1931 es centrà principalment en l'arqueologia i la restauració.

³⁷⁸ Miquel de Palol i Felip (Girona 1885-1965). Fou el més jove del cercle artístic i intel·lectual entorn de Prudenci Bertrana, Xavier Montsalvatge i Carles Rahola. Intervengué activament en la fundació, el 1903, dels Jocs Florals a Girona on seria premiat diverses vegades. Debutà com a dramaturg amb *Senyora Enigma* estrenada a Figueres el 1920. Col·laborà a publicacions de tendència esquerrana i republicana: *Lo Geronès*, *El Autonomista*, *Gerunda*, *Vida*, *L'Enderroch* i fou un dels primers fundadors de *Catalanitat*. Col·laborà a *L'Esquella de la Torratxa*, *La Campana de Gràcia* i *La Cuca Fera*. Als anys vint entrà a Acció Catalana i del 1921 al 1933 fou regidor de l'Ajuntament de Girona. Fou membre del Comitè de Teatre de la Generalitat. De la seva obra literària destacarem el llibre de poemes *Roses* (1905) i la novel·la *Camí de llum* (1909).

³⁷⁹ Mossèn Francesc Viver estava vinculat a la revista gironina de tall modernista *Vida* com a redactor. També fou part del jurat del concurs literari convocat el 1903 pels redactors de l'esmentada publicació. Finalment, destacarem el seu article «En Casellas» a *Armonia* (1-XI-1906) i «Els sots feréstecs de Raymon Casellas» a *Vida* (1902).

³⁸⁰ Xavier Montsalvatge. Escriptor, nascut el 1881 a Olot on morí el 1921. Estudià el batxillerat a Olot i s'establí el 1896 a Girona des d'on envià els seus primers treballs literaris al setmanari *Juventut* de Barcelona. La seva producció es troba aplegada en els llibres *Ombres* (1906), *Terra de gestes i de beutat*, *Girona* (en col·laboració amb Joaquim Pla, 1917) i *Proses de viure a soliu*, obra pòstuma del 1922. Així mateix, conreà la pintura i mostrà una gran destresa en la talla de fusta. Actuà en la política catalanista gironina. Formà part de l'organització dels Jocs Florals de Girona convocats el 1906. La seva obra novel·lística s'adequa a les tendències literàries del grup modernista gironí compost per Prudenci Bertrana, Miquel de Palol i els esmentats anteriorment.

Per quins tortuosos camins he passat per arribar-hi? És inversemblant i gairebé miraculós pensar-ho. Però totes les rutes deuen ésser bones per a atànyer la fita que ha marcat el destí.

I, sigui com sigui, tard o aviat, fàcilment o lluitant, quan hom arriba on somnia d'arribar i es troba ben segur i ferm damunt la veritable ruta, el record del passat és dolç i plaent, alhora que melangiós. ¿Ésser pobre i aconseguir d'habitar els països més llunyans, més exòtics, més meravellosos, escriure dels catorze als vint anys amagant per vergonya tot el que feia i sentir un dia dir al pare, amic i mestre venerat, «escriu», no és una prova que el destí ho manava? Les meves joies més pures les dec doncs, al viatge i a la literatura, i només em cal recordar qui han estat els meus primers mestres i amics literaris, perquè el meu agraïment i la meva simpatia a Girona, amb els seus paisatges i els seus intel·lectuals sigui d'una fermesa infrangible.

I ara que ja sabeu la joia del meu cor i la meva predilecta i agraïda simpatia a vosaltres, ara puc parlar humilment i breument de Polinèsia.

II

Damunt d'aquest immens oceà anomenat Pacífic s'escampen milers i milers d'illes de diferents grandàries i formacions geològiques i poblades també per diferents races.

Geogràficament aquestes illes han estat divi[di]des en grups. Malàsia: Sumatra, Java, Borneo, Filipines; Malenèsia: Nova Caledònia, Nova Guinea, Bismarck, Salomon; Micronèsia: Carolines, Marsall i una infinitat d'altres que seria llarguíssim d'anomenar; i per fi, Polinèsia, de la qual formen part els següents arxipèlags: Gilbert, Sandwich i Marqueses per no enumerar més que els principals.

La classificació antropològica i ètnica de les illes d'Oceania és una feina terroblement difícil. S'han escrit molts volums sobre aquesta qüestió. S'han presentat diferents tesis, però mai s'ha arribat a una conclusió definitiva.

Jo no em proposo pas donar aquí una conferència científica, no vinc prou preparada per a fer-ho, ni aquest aspecte de la meva conversa interessaria segurament el públic en general. Desitjo solament donar sobre Polinèsia una idea breu de les tesis generals més acceptades fins els nostres dies. Ço és que

els maorís eren una raça tipus, tan antiga com la groga o com la negra i que d'aquesta raça descendeixen els actuals habitants de la Polinèsia, més o menys barrejats amb noves races que hi han immigrat posteriorment.

Perquè la classificació geogràfica pot donar lloc a confusions de caràcter ètnic, establim doncs que Polinèsia, geogràficament parlant, és un grup d'arxipèlags que ocupa gairebé la meitat oriental del Pacífic, mentre que el mot *polinesi* no té res a veure amb la raça, vol dir simplement, *habitant de Polinèsia*. Els polinesis pertanyen a una branca antropològica dels maorís. I els maorís deuen el seu probable origen a la Nova Zelanda o a les illes de l'extrem sud [del] Pacífic. Segons Lesson,³⁸¹ que és un etnògraf dels més autoritzats, i segons detalls importantíssims, degut a James Cook,³⁸² Dumont d'Urville³⁸³ i molts d'altres, els maorís varen poblar, els primers, les illes polinèsies.

Una de les grans dificultats per a arribar a l'entrellat de tots aquests orígens és la manca de signes d'escriptura. Tot el que se sap és degut a les tradicions i a les llegendes que han passat d'una generació a l'altra i, sobretot, a les recerques minucioses i a les investigacions constants de molts homes de

³⁸¹ Renatò Primevère Lesson (1794-1840). Destacà com a naturalista i viatger francès. Va néixer a Rochefort i s'especialitzà en medicina naval. Així mateix, es graduà com a farmacèutic i dirigí el jardí botànic de la seva ciutat. Féu la volta al món, cosa que el portà a estudiar la geologia dels països que visitava. Posteriorment fou nomenat professor de química de l'Escola de Medicina de Rochefort. Entre els seus escrits destaquen: *Manuel d'ornithologie* (París, 1828), *Manuel d'histoire naturelle médicale* (París, 1833) i *Historie naturelle des oiseaux de Paradis* (París, 1834).

³⁸² James Cook (Marton-in-Cleveland York 1728 - Kealakekua, Hawaii 1779). Fou un navegant anglès, incorporat a la marina reial, comandà tres expedicions que el consagraren com el capdavanter de les modernes exploracions científiques. Observà des de Tahití la conjunció de Venus i el Sol i reconegué una extensa àrea del Pacífic meridional, fet que li permeté negar l'existència d'una *Terra Australis*. En el segon viatge confirmà el caràcter oceànic de l'hemisferi sud. Finalment, inicià un viatge per a trobar un pas entre l'Atlàntic i el Pacífic per l'extrem septentrional d'Amèrica. Penetrà l'oceà Àrtic però el glaç li impedí d'avançar i es dirigí a les illes Sandwich (Hawaii), on fou mort pels indígenes.

³⁸³ Dumont d'Urville (Conde-sur-Noceau 1790- Bellevue 1842). Fou un explorador i navegant francès, des de jove, ja mostrà un gran interès per la navegació que el portà a embarcar-se en campanyes hidrogràfiques per les costes del Mediterrani i el mar Negre que aprofitava per estudiar qüestions botàniques i arqueològiques. En un d'aquests viatges, descobrí la *Venus de Milo*. Realitzà un viatge al voltant del món entre 1822 i 1825. El 1826 emprengué una expedició com a capità a la recerca de les restes del naufragi de La Perouse amb el desig de trobar supervivents per a repatriar-los. Arribà a Austràlia i només trobà les restes que els indígenes havien tret del mar. El resultat d'aquest viatge fou un bon nombre de documents, cartes hidrogràfiques, descobriments d'un centenar d'illes, dades ètniques de gran rellevància, col·leccions de plantes i insectes desconeguts fins aleshores i tota una sèrie de dades que foren publicades per l'Estat. Després de la revolució, oferí els seus serveis al Govern provisional que el portà a Oceania i l'arxipèlag asiàtic d'on extragué més descobriments científics, geogràfics i etnològics. El 1841 rebé la medalla d'or de la Societat geogràfica. Entre les seves obres, destacarem: *Notice sur les galeries souterraines de l'île de Mélos* (1825), *Voyage autour du monde, résumé général des voyages de decuverts de Magellan, etc.* (1834) i *Observations nautiques, météorologiques, hydrographiques et physiques* (1835).

ciència, els quals han arribat a dominar tots els dialectes polinesis i han establert reports entre ells, i a les característiques antropològiques comunes als habitants de diferents arxipèlags. Aquests estudiosos investigadors han trobat prou detalls i relacions per a afirmar o almenys pretendre amb moltes probabilitats verídiques, la tesi del maorí primer poblador de Polinèsia. En general, la major part d'escriptors oceànics han negligit la classificació geogràfica, antropològica i ètnica de les illes d'Oceania, i per aquest motiu, han omplert de confusió als aficionats de lectures exòtiques. El meu amor a la claredat m'obliga a allargar aquest preàmbul. Em sembla que no cal que m'estengui més sobre aquesta qüestió. Les recerques i estudis que requereix un tal treball, poden interessar a tot aquell que es dediqui a estudis oceànics, però no a n'aquells que han cercat en la meva conferència un inofensiu i lloable desig de passar bé l'estona.

He titulat el meu humil treball *Polinèsia oriental* per tal com és aquesta part de Polinèsia que jo conec amplament per haver-hi viscut alguns anys i haver-me dedicat als seus estudis des de 1928. Les illes que componen els arxipèlags de la Polinèsia oriental presenten formes diferents. Les dues característiques més remarcables són el tipus d'illa volcànica i el d'illa coral·lina. També passarem lleugerament i ràpida sobre aquest estudi tan interessant. Els geòlegs han discutit tant com els antropòlegs i tampoc han arribat a posar-se d'acord. Els uns presenten arguments dignes de consideració a favor de la tesi d'un gran continent enfonsat, els altres sostenen una tesi oposada que resulta molt probable i és l'emergió de les grans carenes oceàniques per un fenomen de caràcter volcànic. Uns i els altres coincideixen però, afirmen la remotíssima antiguitat d'aquestes illes. En tot cas el que podem dir sense perill d'equivocar-nos, és que a poques milles de la costa, en certs llocs arran mateix de les muntanyes de corall submergides, es troben fondàries de dos mil vuitcents metres. El terreny submarí en aquesta regió del Pacífic és molt més accidentat que en la major part dels països muntanyosos d'Europa.

Però el que a nosaltres ens interessa en aquest moment, és la descripció dels dos tipus geològics: illa volcànica i illa coral·lina. Pel que fa a l'illa volcànica, ens permetrem una subdivisió, és a dir, volcànica amb llacuna i volcànica amb trencants. Quan dic *volcànica amb trencants* em refereixo al

tipus d'illa muntanyosa, damunt les falles o platges de la qual trenca la mar directament, com les Balears, les Petites Antilles, etc. Quan dic *volcànica amb llacuna*, vull determinar l'illa muntanyosa voltada per esculls coral·lins. Aquesta barrera submergida posa entre el Pacífic i les platges, una zona d'aigua mansa damunt del reialme de corall. Les onades, lentes o impetuosos es trenquen damunt dels esculls a una milla aproximadament de les platges. L'aigua del mar s'esmuny sobre el barratge coral·lí i omple aquesta zona d'aigua clara, tranquil·la i transparent que els francesos anomenen *lagon*, els anglesos *lagoon* i jo em permeto d'anomenar *llacuna*.

El segon tipus geològic d'illa que es troba a Polinèsia oriental és l'*atoll* o illa coral·lina. Sobre la formació dels *atolls* tothom està d'acord. Llur composició geològica és purament coral·lina, és a dir, que no estan formats ni de terra ni de pedra, ni de lava, sinó de munts de cadàvers madrapòrics, superposats. Damunt d'un pic submergit a uns quaranta metres sota el nivell del mar, comença de néixer el corall. [A] poc a poc es forma un con capgirat. Va alçant-se fins arribar a flor d'aigua. Els anys, els segles de constant poblament madrapòric arriben a formar una plataforma circular que surt en fora de l'aigua. Heu-vos ací una illa. Però per a omplir aquesta illa de tot l'encís meravellós que posseirà calen encara anys i segles. L'aigua dolça hi cau abundosa al damunt durant l'època de les pluges i, [a] poc a poc, destrueix el corall formant un gran clot al bell mig, i la lluita entre l'aigua salada i l'aigua dolça comença, i així també l'eterna lluita de la vida amb la mort. Mentre la madrepòra exterior es multiplica afavorida pel mar, la madrepòra interior mor i es dissol al contacte de l'aigua de pluja. I encara calen més anys i més segles per arribar a la forma definitiva de l'*atoll*, o almenys d'aquests magnífics i resplandents *atolls* de la Polinèsia oriental que han format un arxipèlag de més de vuitanta illes.

I ara que coneixeu les tres formacions d'illes oceàniques que interessen a la meva dissertació, us presentaré tres diferents arxipèlags, un de cada tipus acompanyats d'una lleugera descripció de paisatges, caràcters físics i costums, i he dit breument, car un tema tan bast tractat amb minuciositat, requiriria tota una obra amb diferents volums.

Arxipèlag de les Marqueses: tipus volcànic amb trencants

Llur sistema oreogràfic és molt simple, hi sol haver una carena principal de la qual parteixen algunes arestes secundàries. Aquestes es subdivideixen bo i baixant dret [a] la mar on van a morir. Cada carena aparellada amb la carena veïna formen una badia. Els pics més enlairats d'aquestes illes són de mil dos-cents seixanta metres i els més baixos, d'uns quatre-cents a cinc-cents. Totes són relativament petites puix que Hibaca, que és la més gran, amida uns quaranta quilòmetres de circumferència.

L'aspecte llur és imponent i majestuós. Solen aparèixer als ulls del viatger com radiants esmaragdes, destriant-se damunt la blavor infinita del mar. El dibuix geogràfic és molt accidentat i les puntes i les badies es succeeixen contínuament. Les torrenteres descendeixen l'una prop l'altra solcant la muntanya des dels cims fins a besar la mar. Les arestes baixen també ondulants i vertiginoses, trencant-se bruscament i formant feréstegues parts basàltiques que fan l'illa inexpugnable de certs cantons.

La varietat d'arbres és immensa. El *banian* gegantí, el *tamanú*, el *burrous*, el llorer rosa, les *goiabes*, els tarongers, els llimoners... Tot creix prodigiosament i abundós cobrint les valls d'una verdura atapeïda i matisada. Els cims també són verds, però el tapís que els cobreix no està format ni per arbres ni per arbustos, sinó d'una falguera aspra i espessíssima que fa el paisatge impossible.

De mitja muntanya avall, comencen a sorgir de la fronda els majestuosos cocoters. Llurs immenses palmes argentades es balencegen suaument pel damunt dels altres arbres, són els veritables gegants de la selva, llurs troncs prims, esveltíssims, emergeixen hieràtics de la verdura impenetrable i en un silenci d'encantament pregon, canten els torrents, les cascades i el mar tot rompent contra les platges de còdols i palets.

Les Marqueses varen ésser descobertes el 1595 per un navegant espanyol, Álvaro Mendaña de Neira,³⁸⁴ la bateja amb el nom de Marqueses de Mendoza, com a homenatge a l'esposa del virrei del Perú, per compte del qual viatjava Mendaña.

Aquest grup d'illes es compon d'onze unitats, algunes de les quals no estan habitades. Els espanyols en prengueren possessió però ben tost varen abandonar-les. Jo crec que els primers blancs que trepitjaren aquesta terra de guerrers antropòfags varen ésser els homes de l'equipatge de Mendaña.

Més tard, altres cèlebres navegants varen visitar-les però ningú es va veure amb cor de quedar-s'hi. Les Marqueses eren illes feréstegues, misterioses i estranyes. No convenien més que als esperits molt forts. Els primers blancs que varen habitar-hi foren aventurers, homes al marge de la llei que cercaven en aquest apartat racó del Pacífic, un refugi segur. Que hom pot viure-hi feliç malgrat això, ho prova el títol de la cèlebre novel·la de Melville,³⁸⁵ *Un edén caníbal*³⁸⁶ i altres com *Els darrers salvatges* de Max Radiguet,³⁸⁷ llibre interessantíssim. El capità Porter³⁸⁸ també va restar-hi anys i anys. Va

³⁸⁴Álvaro Mendaña de Neira fou un navegant i explorador espanyol nascut el 1541 i mort el 1596. Es traslladà a Perú on el virrei Lope García de Castro, l'encomanà una expedició per explorar el Pacífic. Va navegar pel sud de Nova Guinea on perdé uns quants homes. Retornà explicant que l'expedició havia estat un èxit i batejà l'arxipèlag amb el nom de Salomó. Al cap de vint-i-cinc anys féu un altre viatge que suposà el descobriment de illes Marqueses de Mendoza, en record a l'esposa del virrei de Perú. El seu projecte de colonització fracassà i fou penjat pels seus companys. La seva esposa prengué el comandament i retornà amb la resta de la tripulació a Manila.

³⁸⁵Herman Melville (Nova York 1819-1891) fou un dels representants del romanticisme nord-americà. Entre les seves obres, destacarem les novel·les *Typee* (1846) a la qual es refereix l'escriptora. El subtítol, «Una mirada a la vida polinèsia durant una estada de quatre mesos en una vall de les illes Marqueses, amb notícies sobre l'ocupació francesa de Tahití», és prou representatiu del contingut sobre el viatge de Melville a Polinèsia. Un any més tard continuarà amb la temàtica oceànica amb *Omoo* (1847). Tot i així, les seves obres més cèlebres són *Moby Dick* (1881) i *Billy Budd* (1924).

³⁸⁶*Un edén caníbal*. Variant anterior ratllada: «*Un edén caníbal* i el melangiós i interessantíssim llibre *Typee* del mateix autor, on conta la cèlebre aventura que el féu restar a les Marqueses fugint dels horrors d'un infern professional, era matalot a bord d'un vaixell americà.»

³⁸⁷Maximilià Renat Radiguet. Escriptor francès que nasqué a Landerneau el 1816, es desconeix la data en què morí. El 1838 formà part com a secretari de la comissió encarregada de negociar les qüestions de la indemnització amb la República d'Haití. Del 1841 al 1845 fou secretari de Du Petit-Thouars, al qual acompanyà en l'expedició de la fragata *Reine Blanche* a Oceania. Quan retornà, va presentar una col·lecció de mapes en tres volums que li suposaren la Legió d'Honor. Col·laborà a *Revue des Deux Mondes*, *Revue Moderne*, *Musée des Familles*, *L'Océan*, *L'Illustration*, *France Maritime*, etc. Usava els pseudònims de Réne de Kérilian i Stéphane Rénal. Publicà les obres següents: *Souvenirs de l'Amérique espagnole* (1856), *Les derniers sauvages* (1860), *A travers la Bretagne* (1865), *Le champ de Mars à vol d'oiseau* (1867), *L'Ecole de M. Toupinel* (1870), *Refflets de tableaux connus* (1874) i *Lettres sur le Salon de 1875* (1875).

³⁸⁸Pedro Porter i Casanate va néixer cap al 1613 a Saragossa. Destacà com a mariner i cosmògraf. Entrà a la marina on anà ascendint de càrrec fins que el 1634 fou nomenat capità

organitzar la vida dels indígenes, dirigí les guerres fraticides i les expedicions per mar, però ell també era aventurer.

França va perdre possessió de dites illes el 1842, i des d'aleshores tot ha canviat profundament per als indígenes. Els missioners protestants que hi havien desembarcat abans no aconseguiren gran cosa respecte a perfeccionament moral i religió. Pel que toca als francesos, malgrat la seva colonització respectuosa i comprensiva, es pot dir que han contribuït més aviat a la despoblació i a l'empobriment d'aquestes illes. Els hi han encomanat a llurs habitants tota mena de malalties, mostrat tota mena de vicis, bo i despellant-los [a] poc a poc de llurs terres i de llurs tradicions. En resum, els han portat una infinita misèria espiritual i material.

Abans els marquesans eren un poble de pura raça maorí, forts, elàstics, ben fets, la pell lleugerament morena, els cabells negres i brillants. Les dones tenien una gràcia exquisida. Quirós³⁸⁹ les compara a les dones de Lima i les troba superiors. En general tots els navegants i homes de ciència que visitaren les Marqueses entre el XVII i XVIII segle[s], estan d'acord en afirmar que les marquesanes posseïen un dels tipus més perfectes del món. Jo tinc fotografies preses per nosaltres mateixos el 1929, i puc demostrar que malgrat la decadència terrible d'aquesta raça, encara es troben dones magnífiques. Comprenc que en plena puixança racial les indígenes d'aquest arxipèlag fossin unes *venus*. El tipus pur de la dona marquesana, tal com ens el descriuen Lesson, Max Radiguet i d'altres viatgers i etnòlegs autoritzats, era d'estatura regular, formes esculturals, gracioses, bust magnífic, dels més bells que existeixen al món, la pell lleugerament daurada, just com una noia actual després de l'estiu. Els ulls una mica esbiaixats, però negres, profunds i amb pestanyes llarguíssimes i espesses. El nasset un xic aixafat, la qual cosa

de mar. Des del 1635 havia obtingut, del virrei de Nova Espanya, llicència per a dur a terme el descobriment de Califòrnia. L'any següent aquesta llicència fou revocada. Des del 1647 fins al 1651, li fou atorgada la capitania general de les províncies de Sinaloa, de les terres frontereres i de les costes del mar del Sud. El 1655 fou nomenat capità general del regent de Xile. Entre els seus escrits, la majoria inèdits, destacarem: *Informe o declaración que antecedió a la licencia que obtuvo en 1635 para reconocer y remarcar las costas de la mar del Sur, con el objeto de completar una hidrografía general que debía presentarse en el consejo de Indias*.

³⁸⁹ Ángel Fernando de Quirós (Arequipa 1799- Lima 1862). D'il·lustre família, ja de petit se sentí vinculat a ideals republicans que el portaren a emprendre les armes contra Espanya. Cap als vint-i-dos anys adoptà una vida de poeta bohemí que no abandonà fins que morí. Els seus versos es recullen a *Delirios de un loco*, obra que inicià el 1857. La majoria de composicions eren sonets però també trobem d'altres com *Maldiciones al sol* en versos de catorze síl·labes i *Himno al amor*, en versos sàfics.

donava un caient graciós al perfil, els llavis gruixudets, però fermes i rojos i les dents d'una blancor esclatant. La cabellera era un veritable mantell sedós i d'una negror blavosa.

Tant els homes com les dones anaven gairebé despullats. El principal abillament dels mascles era el tatuatge. Però aquest costum no era sols a base de guarniment, sinó que tenia la mateixa importància social que els títols acadèmics o de noblesa. Un individu sense tatuar hauria estat tan mal vist entre la societat marquesana que no hauria pogut aspirar a cap honor ni a cap carrera de primer ordre. Com més nobles i més importants eren els personatges més espessos eren els dibuixos de les cuixes, dels braços, del ventre i de les anques, del rostre i fins dels llavis. Un rei o un capitost marquesà apareixia materialment cobert de ratlles, de cercols, de tota mena de figures geomètriques més o menys estilitzades. Semblava que anessin vestits.

Les dones es tatuaven molt més lleugerament. Tenien el bon gust de no fer-se malbé les fesomies. Solament alguna ratlla lleugera resseguint la corba del llavi o la forma del front i, sobretot, les reines, princeses i sacerdotesses es feien fer una mena de mitenes tan fines com puntes de melines prodigiosament i artísticament tatuades damunt la pell dels braços i les mans.

El tatuatge marquesà demanava una operació infinitament dolorosa. No hi havia cap home que pogués aguantar llarga estona i després de l'operació li calien alguns dies de repòs absolut. Romania per molt temps enfebrat i adolorit. Imagineu-vos les tortures que calia sofrir per a arribar a tenir el cos ple de dibuixos. De vegades calien alguns anys de martiri. El tatuador era un gran personatge, barreja d'artista i bruixot, sacerdot i metge, digne de tota mena de respectes i d'honors. Per a l'operació es servia d'un tros de nacre en forma de pinta amb una renglera de punxes ben esmolades. Amb una mà sostenia aquesta eina de cantell al damunt de l'epidermis i amb l'altra descarregava un cop de massa, les punxes entraven violentament dintre la carn de la víctima fent-hi una renglera de ferides obertes i doloroses. Aleshores el gran mestre eixugava la sang amb una esponja i aplicava tot seguit als forats un líquid blavós fet de plantes.

La significació dels dibuixos no crec que ningú l'hagi descobert. Sembla, però, que per als sacerdots, reis i capitosts hi havia alguns dibuixos especials que significaven honors, glòries i reminiscències geneològiques.

La principal ocupació dels marquesans era la guerra i les grans cerimònies d'idolatria que es celebraven a base de sacrificis humans i d'actes esgarrifosos d'antropofàgia. Els presoners de guerra eren trossejats, rostits i menjats pels capistostos, sacerdots i guerrers principals. Les dones, llevat d'alguna cruel sacerdotessa, no assistien mai a aquestes cerimònies. Els temples eren rigorosament *tabú* per a elles, i la carn humana no era plat per al paladar femení. Quan els déus volien sang, calia anar a cercar víctimes tot seguit. En general, però, tenien la delicadesa de no triar-les entre els individus de la mateixa tribu. Anaven a les valls veïnes, ocupades per tribus eternament enemigues, i agafaven per sorpresa els pobres descuidats fossin homes, dones o nins, les divinitats no tenien preferències ni d'edats ni de sexe. Quan un de llurs innombrables déus estava de mal humor calia apaivagar-lo a força de víctimes humanes. A voltes en una sola cerimònia se'n sacrificaven sis, vuit i fins deu. No podien somniar en altra forma de conjurar les malvestats i la felicitat de tota una tribu bé val algunes vides de tant en tant. Però tot no era barbàrie i superstició en aquesta raça. Posseïen qualitats apreciables i refinaments delicats, no [us] estranyeu que parli del passat; ja us he dit que el poble marquesà està a les acaballes.

També tenien per l'art disposicions molt notables. Llurs *punus*, mena d'atuell de totes grandàries i formes, llurs piragües, llurs *tikis*, imatge dels déus, llances de guerra, porres, cascs de guerrers i trajos de dansa, inclús llurs teixits fets amb l'escorça d'arbres, acusen una civilització gens menyspreable. Treballen la fusta admirablement: les embarcacions eren esculpides i amb incrustacions de nacre. Els déus de pedra tenien una expressió que correspon perfectament a la crueltat i caient venjatiu que els feia temibles i obeïts.

La generositat i franquesa marquesana acoplada a l'hospitalitat tradicional, els fa altament simpàtics i apreciables. Les dones són infinitament amoroses i dolces, escaients i discretes. Els homes condescendents a l'ensem que dignes, valents i forts. Saben perdonar i comprendre les febleses sexuals de llurs esposes i filles i acullen als infants amb amor, sense esbrinar qui pot ésser el pare.

Una petita anècdota lleugerament picant us servirà de mostra per a millor comprendre el caràcter marquesà, llur generositat i llur condescendència. Alguns anys abans de l'ocupació francesa, una societat religiosa de Londres va

enviar a Oceania un grup d'uns vint missioners protestants. Havien fletat un vaixell exclusivament amb aquest objecte i els anaven escampant per Polinèsia, els uns per aquí, els altres per [allà]. Quan arribaren a les Marqueses, un dels dos missioners que hi anaven destinats, no sé si s'ho feien a sorts o per ordre superior, tenia una por horrible. Certament la fama de fanàtics, sanguinaris i cruels que tenien els marquesans i els petits reports de canibalisme que havien arribat a oïdes dels sacerdots no eren pas gens a propòsit per a tranquil·litzar. Però diable, un missioner sol estar fet de pasta d'heroi i de màrtir i altres no s'espantarien en el mateix cas.

El pobre xicot, crec que era força jove, va desembarcar tremolant. El seu company era més valent i va portar-lo a visitar un gran capitost marquesà. El caníbal els rebé admirablement, els obsequià i els hi oferí hospitalitat. Es prestà a acompanyar-los a l'exploració de tota l'illa. El jove missioner tenia por d'endinsar-se en les ferestes valls sota el brancam, topar-se amb un temple idòlatra, lloc de terribles sacrificis, carregat d'ídols montruosos i gegantins. Això li semblava una prova massa forta. No s'hi va veure amb cor. En canvi l'altre, va partir tranquil·lament acompanyat del caníbal. Però el salvatge tenia una dona i segons la tradició marquesana va oferir-la al missioner que restava, junt amb la casa i el menjar. Els altres dos se n'anaren molt enllà i la dona, jove i molt bella es preparava ja a disfrutar de l'amor d'un blanc, cosa saborosa per demés i poc freqüent encara. Però quin fou el seu despit davant de l'obstinada castedat del sacerdot! Una cosa així li semblava tan impossible que dubtà del seu sexe, i una nit ella i les seves atrevides companyes invadiren la cambra del protestant i el despullaren completament. No donaré detalls de l'escena, sols diré per a finalitzar aquesta anècdota, que el pobre missioner fugí amb un grapat de roba sota el braç i que el vaixell que els havia portat, per sort encara a la rada, el recollí tremolós, desesperat, posseït d'una excitació nerviosa que degenerà en malaltia. De resultes d'això va tenir de renunciar a l'evangelització dels salvatges polinesis. I sort que va prendre aquesta determinació. Altrament el salvatge indignat per l'ofensa feta a la seva dona, se n'hauria venjat d'una manera cruel.

El 1929, quan jo vaig visitar les Marqueses, en vaig rebre una impressió depriment. Un fatalisme terrible aclapara els pocs maorís que queden en vida. Ni il·lusions, ni esperances, ni projectes, ni desitjos. Es moren lentament dintre

les valls, atacats de malures obscures, sense fer un esforç per a guarir-se. No exhalen un plany de dolor ni un crit de protesta.

Els camps ja no es cultiven. La pesca ja no s'organitza. El marquesà veu arribar la mort sense somniar en aturar-la. Ja no es tracta solament dels vells, sinó dels joves, dels infants. Aquesta raça de gegants agonitza tota sencera.

Per a donar-vos una idea, us diré que aquest poble que no ha tingut mai por de la mort, ara, l'espera amb delectança. Quan un home es troba feble i malaltís es fa fer la caixa i se la posa al costat del seu jaç. Si s'adona de la proximitat de la mort, estant encara prou fort per a moure's, es fabrica el taüt ell mateix. Com que no es troba un individu sa en tot l'arxipèlag, les jovenetes malaltisses i convençudes de llur propera fi, no escolten cap consell ni creuen res. Es deixen anar als petits plaers que troben per llur trist camí de juvenesa, siguin els que siguin i com siguin, i s'arronsen d'espatlles si algú els diu que així es moriran més aviat.

Jo crec que l'obsessió de la mort els fa sortir al seu pas per a lliurar-se com més aviat millor d'aquesta afrosa espera. Tanta tristesa impressionen al viatger. La decadència terrible d'aquesta raça és un dels casos més frapants de la història. Les causes? Ningú les sap. Si algú pot dir alguna cosa, per deure professional o patriòtic, calla. Jo podria descriure un sens fi d'anècdotes d'allò més emocionants. Però la llargada d'una conferència no ho permet.

Passaré doncs a la segona classificació geològica, és a dir a l'illa volcànica amb llacuna.

IV

Arxipèlag de la Societat

D'aquest tipus són totes les illes [a]nomenades que formen com les Marqueses un arxipèlag en dos grups: illes del Vent i illes Sota el Vent, sobrenom donat pels navegants antics d'aquells mars.

La conformació de totes aquestes illes és el major encís que la natura els hi hagi ofrenat. Tahití, la més encisera i atraient de totes i Mooreà la germana bessona, que es troben separades per un braç de mar de dotze milles solament, són dos magnífics jardins sorgint del bell mig del Pacífic.

Altes carenes de muntanyes descendeixen del centre fins la llacuna que les volta, completament cobertes de verdura. Papeete, capital d'Oceania francesa, petita ciutat plena de jardins, desapareix sota els seus arbres gegants. Una ruta fa el torn de l'illa i passa del més tendre paisatge al més grandios i feréstec. Tot l'oest està cobert de vegetació i de flors, d'arbustos, de fruiters de totes menes mentre l'est apareix encimbellat sobre les platges en falles vertiginoses i valls estretes. Però l'atractiu més poderós d'aquestes illes és la llacuna, aquesta zona d'aigua mansa que volta les platges i les besa suaument. La corona de corall ha deturat l'onada impetuosa del Pacífic i aquí, damunt els palets o la sorra, no arriba més que a l'eterna carícia d'aquesta aigua tranquil·la com un llac. Això fa que l'herbei i les flors, els arbustos i els arbres mateixos neixin i creixin arran d'aigua. El *burrous* graciós i ple de fullatge deixa caure les branques carregades de flors damunt l'aigua fins a fregar-la suaument. El cocoter, aquest magnífic gegant oceànic, neix, no ja arran d'aigua, sinó dintre l'aigua mateixa. Per tot arreu de la muntanya al mar, aquestes gracioses palmes es balancegen, s'inclinen vers el Pacífic eternament amb una muda reverència.

La temperatura és tot l'any igual. Amb prou feines si a l'època de les grans pluges el sol pica un xic més darrere els núvols i una petita esgarripança al juliol us fa pensar que sou a l'època més freda. Jo no he vist en tres anys pujar el termòmetre a més de trenta-dos graus al migdia, i mai l'he vist baixar de divuit a la nit o al matí.

La verdura doncs és eterna, mor una fulla mentre en neix una altra i els fruits i les llegums no s'acaben mai. Des dels cims de l'Aorai, muntanya central d'uns dos mil quatre-cents metres, fins prop les platges i prop dels vells rius que la banyen, aquesta illa de somni és un verger florit. Els arbres més fabulosos hi creixen. Exemple: el *banian*, que arriba a fer deu metres de circumferència. Totes les flors hi viuen fàcilment: la rosa, la gardènia, el *tiaré*, el *frangipani*, mena de magnòlia, l'*hibiscus*, els clavells, tot això al costat mateix del taronger i el llimoner salvatge que tenen un perfum tan penetrant. Aquelles illes despedeixen una flaire deliciosa, fins al punt que a algunes milles de la costa ja la sentiu arribar. I si he agafat Tahití com a model, és perquè aquesta illa és la bella entre les belles, però Mooreà amb la seva ferestesa i les seves platges blanquíssimes, amb les seves muntanyes accidentades i les profundes

badies de Papetoai i de Cook és, pot ésser encara més bella. I no parlem de Raiatea i Tahaa, les dues illes bessones tancades dintre un mateix cinyell de corall, banyades per la mateixa llacuna i encara tan silencioses, tan primitives en tot l'esplendor de la natura verge. I Bora-Bora? L'illa solitària i alterosa amb els seus dos pics característics, les seves dolces valls i la grandiosa badia de Vaitapée, una de les més grans del Pacífic!

Jo voldria oferir-vos un llibre en lloc d'una conferència, ho faré d'aquí un quant temps, però el temps marcat m'obliga ara a concentrar les meves dissertacions i a passar per alt mil detalls interessants sobre el paisatge i les característiques geològiques i físiques de cada una d'aquestes illes.

Passem doncs al caràcter dels habitants de l'arxipèlag de la Societat. Res no ha quedat escrit sobre el primer temps d'aquest poble i les tradicions conservades arriben tan poc lluny, que si no fos pels geòlegs i els antropòlegs podria creure's que la història d'aquest poble no té més de sis-cents anys. Estudis i recerques consciencioses han establert a més de tres mil anys la població de Tahití. Segons sembla aquesta illa, o Raiatea, foren de les primeres que poblaren els maorís, que com recordarem havien emigrat de Nova Zelanda.

Els tahitians, direm tahitians als habitants de les illes de la Societat en general, practicaven com els marquesans la idolatria i el canibalisme. Però segons sembla no es menjaven més que certes parts de la víctima i encara calia ésser rei o cap principal. Els ulls era la part més apreciada i després del sacrifici hom els oferia al personatge que presidia la cerimònia.

Els habitants de la Societat guerregen també, però amb menys crueltat i ferotgia que els marquesans, tal vegada perquè no eren ja d'una raça tan pura i començaven a degenerar.

Els déus llurs, com els dels marquesans, eren innombrables i el que resulta més curiós és que si bé tenien un déu per a cada cosa, no n'hi havia cap consagrat especialment a l'amor. Essent les relacions sexuals i la procreació, una cosa tan important sembla que un déu o un altre podria haver-se'n encarregat. No era així. Si bé els lladres tenien llur divinitat, una de les més importants, els enamorats no podien acollir-se a cap mena de protecció divina. Jo m'explico aquesta indiferència a la poca importància social, moral i menys sentimental que donaven a l'amor. Aquest mateix mancament

d'importància explicaria també la gran independència de les relacions sexuals i la llibertat de les dones, al mateix temps que la condescendència dels homes. Des dels primers documents que s'han recollit sobre aquestes illes, fins al que els meus ulls mateixos han pogut veure, tot es troba d'acord per afirmar aquesta mena de comunisme sexual.

Bougainville,³⁹⁰ en el seu interessantíssim llibre, *La volta al món*, quan parla de Tahití elogia la beutat de les dones ensems que la prodigalitat de llurs carícies. El marit mateix ofereix l'esposa als joves oficials i s'ofén si no l'accepten.

Com que no puc donar ací tota mena de detalls sobre la vida i els costums tahitianes explicaré una curiosa pràctica social característica d'aquest arxipèlag.

La Societat tahitiana es trobava dividida en tres castes molt diferents: els *arii*, classe superior, els *raatira*, mena de burgesia i els *manahune*, gent del poble.

Els *arii* eren de casta sagrada, dotats d'una puixança i virtut miraculoses. Quan ells tocaven un menjar, aquest esdevenia metzina per als altres. Els *arii* tenien un capitost per família al qual tots obeïen. Solia ésser un noi molt jove o un infant, car des que un fill de capitost naixia, el pare quedava desposseït de la dignitat de cap de família. El nou nat esdevenia capitost i el pare, una mena de regent. Aquest costum va engendrar una llei més terrible. Un *arii* tenia que escanyar el seu primer fill. El que mancava en aquesta pràctica era foragitat de la societat dels nobles.

Certs autors pretenen que els *raatira*, segona casta, devien ésser antics nobles vençuts per una invasió d'homes superiors, una mena de feudataris; fos com fos, cap *raatira* ni cap *manahune*, plebeus o serfs, podien usar ni una síl·laba d'un nom d'un *arii* ni de cap objecte que li pertanyés. I des de llurs

³⁹⁰ Louis Antoine de Bougainville fou conegut per les seves aportacions a la ciència i la geografia durant la segona meitat del segle XVIII. Fou educat a París. Embarcà amb l'exèrcit francès als vint-i-cinc anys, edat en què fou nomenat membre de la Societat Reial de Londres. Durant la guerra entre els francesos i els indígenes, participà com a ajudant de camp en al defensa de Ticonderoga i Quebec. El 1764 establí una colònia francesa a les illes Malvines. Fou el primer francès que navegà al voltant del món, visità les illes Salomó, Samoa i les Noves Hèbrides. Fou senador en el govern de Napoleó i membre de la Legió d'Honor. Entre les seves obres, destaquem *voyage autour du monde, pour la frégate du roi La Boudese, et la flûte L'Étoile (1763-1769)*. Rousseau s'inspirà en Bougainville a l'hora de exposar el seu pensament sobre «el bon salvatge».

piragües de guerra, fins al tros de *tapá* que els hi cobria el sexe, tot era *tabú* per a les altres castes i pobre del qui no respectés les lleis.

Els tahitians com els marquesans tenien grans temples a l'aire lliure i *tikis* esculpits amb pedra que representaven llurs divinitats. Socialment i civilment sembla que el matrimoni no existia. Un home s'ajuntava amb algunes dones, constituïa una família sense més formalitats. Les dones també practicaven la poliàndria, però crec que ho feien més lliurament. És a dir, que els amants no solien formar part de la família, llevat d'alguna excepció.

Una de les característiques més remarcable d'aquesta raça és la beutat acompanyada del sentit hospitalari. Cap estranger s'hauria quedat mai sense casa i sense menjar. I encara actualment en els llocs més apartats de les illes, quan veuen passar un blanc li criden «*haeremei popaa*» (vine, home blanc), «*haeremei tamaa*» (vine a menjar).

Jo he viscut tres anys en aquest deliciós arxipèlag, he visitat totes les illes i he viatjat, menjat i viscut amb aquest nobles maorís. Llurs defectes varen semblar-me poca cosa enfront de llurs qualitats. Ja no s'assemblen gaire al que havien estat. Però aquella gran generositat, aquella discreció, aquella elegància espiritual i material me'ls varen fer molt apreciats. Vaig sentir una profunda llàstima i una certa vergonya davant de la decadència terrible que ens deuen a nosaltres, els blancs, principalment. Som els eterns invasors de pobles que eren benaurats i que ens deuen llur decadència.

Els mateixos, aquests forts i bells maorís d'altres temps, que no tenien vicis ni malalties, que no coneixien l'engany ni la hipocresia, han après a l'exemple nostre a beure, a fumar opi, a comerciar i a mentir, anar al temple sense fe per donar-se importància i per hipocresia i sobretot, a conèixer el valor del diner fins al punt d'arribar a vendre's, com ho fan avui les dones.

Encara que no fos més que per a fer-nos perdonar, per a reparar lleugerament les nostres injustícies racials, cal anomenar-los *amics* i ésser lleal per ells i envers ells.

Jo els dec tantes hores d'ensomnis lluminosos, d'èxtasis contemplatius, de fruïcions de natura que el meu agraïment durarà mentre visqui.

I per finalitzar passarem al tercer tipus geològic d'illa.

Atoll coral·lí. Arxipèlag Tomotú (o perillós)

Aquesta darrera denominació varen posar-li els navegants que degut a les corrents marines i a la freqüència d'illes, hi han passat molt males estones. Un gran nombre de vaixells s'hi han perdut i algun humorista macàbric li ha ofert encara un sobrenom: *cementiri de naus*.

Recordem la formació dels *atolls* coral·lins donada al començament d'aquesta lectura i saltem a la descripció de les illes. De primer antuvi imagineu-se el dibuix geogràfic d'aquest arxipèlag.

Damunt d'una gran extensió del Pacífic per [a]cí i per [a]llà es dibuixen uns cercols de corall més o menys perfectes, més o menys frondosos. Són una mena de tortells coberts de cocoters que reben per la part de fora, l'escomesa constant del Pacífic amb fondàries considerables. Interiorment són acariciats per un espill netíssim d'aigua cristal·lina que passa suaument damunt del món meravellós del corall.

Les fondàries d'aquesta llacuna no van mai més enllà de quaranta metres i segons en quin lloc no arriben a metre i mig. D'illes n'hi ha a prop de noranta, però no totes són habitades. Una de les més grans és Fakarava. L'amplada de la banda de corall és de quatre-cents metres, però la seva llacuna té noranta milles de cercol. Aquesta llacuna tan gran apareix com un veritable mar interior, puix que ni tan sols distingiu l'altra vora. Però hi ha illes petites a les quals la llacuna ofereix l'encantament de la seva aigua clara dintre la qual s'emmirallen els cocoters de la vora d'enfront.

El reialme del corall viu doncs encerclat per aquesta banda coberta de verdura. Com que l'aigua sol ésser tan tranquil·la com la d'un safareig i tan neta com la d'un manantial, podeu veure, passant amb piragua, tot el món animal i vegetal del fons. Grutes misterioses, serralades punxegudes, algunes immenses, flors de mil colors, peixos matisats d'admirables dibuixos, munts de madrepòres atapeïts, brancatges esvelts de corall dels més puríssims tons.

Tot un jardí submergit amb clarors subtilíssimes apareix als vostres esguards encisats. Aquell món que vibra sota les lleus frisanques de l'aigua, que llu sota el raig ardent de l'astre tropical que té tonalitats de somni, de misteri, de

paradís encantat de les mil i una nit, és el país de les ostres perleres. El meravellós reialme del nacre i de les cèlebres curculles mareperles que tantes cobejances han despertat.

Fa segles, els pobres habitants d'aquest arxipèlag, foragitats d'un paradís polinesi s'havien refugiat aquí, solitaris, desvalguts, afamats. Si llurs còrpores àgils fendien l'aigua clara de la llacuna i s'aferraven a les ostres per arrencar-les amb les ungles, no era per a cercar-hi el cobejat tresor sinó un aliment. Llençaven la perla i es menjaven l'ostra. Després desdenyosament tornaven a l'aigua les belles curculles de nacre que no els hi servien per res. Ells també, els tomotús, eren antropòfags com els marquesans i com els tahitians, però de totes les llegendes i aventures que he pogut llegir referent a aquestes illes, res he trobat que relacioni el canibalisme amb les supersticions. Tot parla de gana o millor dit, de fam. Les tribus desvalgudes, llençades damunt d'aquells atolls per un naufragi o per una fugida, no tenien altra preocupació que menjar. La fam els va fer tornar terribles, sanguinaris, ferotges. Ells eren caníbals per necessitat. Una illa feia la guerra a l'altra, però l'única finalitat era la lluita per la carn humana.

I ara compreneu perquè he insistit sobre la formació geològica de les illes de la Polinèsia. A part de que el poble tahitià i tomotú sembla menys pur i bell que el marquesà, tots tres són d'origen maorí. Tal vegada els tomotús ja portaven una barreja considerable de negre o de mal és, però una tal diferència de caràcter i de tipus amb el de Tahití, d'on ells eren originaris, [que] no pot explicar-se més que per la influència de les terribles lluites per la vida. I de què venien sobretot aquestes lluites? De la conformació geològica del país que habitaven abans que tot. Si les Tomotú haguessin esta illes frondoses com [les] de la Societat o les Marqueses, els homes no haurien estat caníbals per necessitat. No haurien declarat que la carn de blanc era més fada i menys saborosa que la del polinesi.

La vida damunt dels atolls coral·lins ha estat i segueix essent molt difícil. Encara el tipus de raça es distingeix fàcilment d'una altra qualsevol de Polinèsia. Són més petits, més musc[u]lats, segurament per l'esforç continuat, tenen la pell molt més morena i l'expressió bestial. Entre un tahitià i un tomotú hi ha la mateixa diferència que entre un home desvagat o un minaire o un pescador, encara que siguin de la mateixa raça, sense oblidar la influència

hereditària. Les dificultats de la vida, la manca d'ombratges i de fruits no explicarien prou la diferència de color i de tipus?

En aquest arxipèlag fins els animals són diferents dels altres. A Tahití, el tauró és inofensiu. Aquí és d'una ferocitat terrible. L'home i l'esqual lluiten amb iguals finalitats. El peix vol devorar l'home, l'home vol menjar-se el peix, i en aquesta lluita terrible el tomotú ha esdevingut tossut i cruel.

Però si bé els defectes són molt forts també les qualitats d'aquest poble es destaquen. L'habitant de Tomotú sap el preu de qualsevulla cosa, és coratjós i res el detura. No hi ha en tota l'Oceania un pescador de perles més hàbil i resistent que ell. És capaç d'estar-se sota l'aigua prop de quatre minuts, i si li doneu una corda i el porteu a un lloc on hi hagi taurons, és ben capaç de pescar-ne un passant-li un nus escorredor pel cap.

Neda prodigiosament i a l'època de la pesca perlera, una embarcació va escampant pescaires per la llacuna. De vegades, es passen set o vuit hores a l'aigua, adés avançant, adés capbussant. Reposen una estona i tornen a la feina. El vaixell que els ha deixat no els passa a recollir fins a la nit.

El corall és reflectari al cultiu, i per a plantar una mata d'enciam, tenen abans que comprar uns quilos de terra. Tot són dificultats per als pobres tomotús. Tenen que beure aigua de pluja que recullen curiosament dintre d'unes cisternes primitives. De fruits no tenen més que els cocoter que neix i creix per tot arreu. De bestiar domèstic, no poden tampoc tenir-ne gaire, car l'aliment principal per a tothom és el peix. I en aquestes illes, fins les poques gallines que hi ha viuen de la pesca. Dels gossos no en parlem, la fam fa córrer homes i bèsties. El gos es té d'espavilar passant llargues estones a l'aguait per a copsar un peix descuidat. I més tard el seu destí és servir també d'alimentació als homes, és un plat molt apreciat.

Però el fet notable d'aquest arxipèlag és que sigui el sòl que no es despobli. Enmig de tantes dificultats, les estadístiques fetes darrerament pel govern francès, acusaven un lleuger augment de població. Si això és cert, no tindrem més remei que reconèixer que la intervenció del blanc ha estat nefasta per al polinesi. La Societat i les Marqueses han estat refugi de blancs i objecte de les més grans ambicions. Conseqüència: la raça s'ha afeblit i les illes s'han despoblat. Les Tomotú, inhospitalàries, no plauen als blancs perquè tenen de comprar l'aigua a catorze francs. Passar-se de fruits, de flors, de bona aigua i

altres requisits no els és gaire plaent. Hi ha hagut i a Tabú³⁹¹ segueixen havent-hi molt pocs blancs que s'aclimatin a aquestes illes. Conseqüència: la població augmenta.

Inclinem-nos doncs davant d'aquesta gran raça que mor bo i demanant-li perdó d'haver contribuït a la seva ruïna. Ells dintre de llur barbàrie i primitivisme eren forts i benaurats. No els hi calien ni els refinaments nostres ni la nostra educació. No han comprès mai les religions que els hi hem ofert, però saben practicar i recollir tots els nostres defectes i vicis. Valien molt més abans de conèixe'ns que ara. Pot haver-hi cap dubte? Si ara no sentiu simpatia per ells jo hauré mancat a la finalitat de la meva conversa.

Hi ha un punt negre, direu, el canibalisme. I bé, jo m'atreveixo a disculpar-lo. I no és que jo ara me'n declari partidària, però aquella carn i aquella sang demanaven aquella religió i aquelles pràctiques. I tots estareu d'acord amb mi que la nostra brillantíssima història de pobles privilegiats en civilització, no acusa menys els blancs de cruels i de bàrbars. Els detalls i la forma són diferents. El fons és igual o pitjor.

Els romans, per no anar més lluny, martiritzaven els cristians per la defensa de llurs divinitats. Els jueus feien el mateix en nom de Jehovà ofès. La Inquisició perseguia pobres innocents acusats d'heretgia valent-se del nom de Jesús. La política anglesa ha cremat Joana d'Arc. Els calvinistes per [a]mor a la Reforma varen sacrificar l'espanyol Servet. Totes les races del món han ofrenat víctimes als seus déus i a la seva política. Un partit pres o un gran orgull racial podran veure diferències entre els caníbals i nosaltres. Un esperit imparcial, col·locat en un pla superior s'adonarà que els fanatismes, les passions i les injustícies dels homes s'han practicat i practicaran a tot arreu del món; a Europa com a Oceania, a Àsia com a Amèrica o a Àfrica. I que l'home tipus, és a dir, l'exemplar general antropològic nomenat rei de la creació és gairebé igual a tot arreu. Els defectes són més bé d'humanitat que de raça. I el nostre orgull de blancs és molt sovint una ridícula i pueril pretensió.

He dit.

³⁹¹ a *Tabú* és una variant manuscrita afegida posteriorment.

Aquestes són, tots ho sabeu, les úniques recompenses a les quals pot aspirar a Catalunya tot el qui vulgui aportar el seu petit gra de sorra a l'obra cultural de la nostra terra.³⁹²

I dit aquest breu preàmbul de salutació i remerciament, entrem en el nostre tema, *El paganisme polinesi*.

L'home en qualsevol lloc que es trobi, vingui d'on vingui i vagi allà on vagi, sent el deler d'un més enllà. Des dels pobles més eminentment civilitzats fins les tribus més ferotgement salvatges de l'Àfrica, d'Amèrica i d'Oceania, tots hem cercat amb afany penetrar el misteri i inquietador del començament i de la fi.

Tota la història de les religions, des de Confuci, Brahma, Mohamed i Jesucrist, fins el més grosser fetitxisme i el paganisme més cruel de les selves llunyanes, acusa aquest mateix anhel de l'home a comprendre el gran misteri de l'eternitat a l'hora que refugiar-se en quelcom de més fort que ell mateix.

Conscientment o inconscientment, l'home civilitzat o en estat de primitivisme, sofreix de la seva indiscutible petitesa i sentint-se a tot instant a la mercè del més lleu esdeveniment meteòric o patològic, adonant-se de les seves febleses davant de la grandiositat còsmica, endut tothora com una volva per la força cargoladora d'un destí que no comprèn, ha cercat un recés en l'ésser suprem i invisible, poderós i immutable, que hom anomena déu.

Desitja confiar a tothora en la divinitat que vulgui regir els seus destins, i sobretot, donar-se la sensació que existeix algú, en un lloc llunyà inatenyible, que és més que ell, que pot més que ell, que subsistirà després d'ell.

Mentre l'home és benaurat, mentre res no li manca i porta el cor ple d'il·lusions; la imatge d'un déu suprem i poderós viu mig oblidada entre la polsina del subconscient. Però així que la malaltia, el perill, la mort, el desengany o la crueltat dels homes ens colpeix, tant se val que siguem civilitzats com salvatges, ho repeteixo, tots, sense excepció, sentim la necessitat d'un déu, de la forma o mena que sigui. Les nostres misèries biològiques i psíquiques no ens permeten prescindir d'aquest consol.

³⁹² No es conserva cap introducció per a aquesta conferència.

Solament l'home, infinitament fort, tan fort que ja perd la seva humanitat, o algun ésser psicològicament deficient o extraviat, poden lliurar-se d'aquesta sensació constant i suprema de la pròpia feblesa i viure al marge de l'ideal religiós. Però aquests casos resulten tan isolats que no podem basar-hi cap teoria que tingui caràcter humà.

Partim de la idea que totes les religions estan basades en la insignificància de l'home, en la por d'un més enllà o en l'esperança d'una pau eterna, i que aquestes febleses humanes s'han experimentat arreu, [a]llà on les cultures més antigues i refinades han imperat: Egipte, Xina, Índia, Grècia, etc. Com allà on regnava i regna el salvatgisme més ferotge: tribus negres de l'Àfrica equatorial, tribus papús de l'Austràlia i Noves Hèbrides...

Segurament que, en escoltar-me, distingireu amb facilitat la part objectiva de la part subjectiva de la meva dissertació. Tots aquells que em coneixen i m'han honorat amb llur atenció, saben, o almenys sospiten que no tot és veure i escriure copiant o descrivint paisatges, tipus, tesis o opinions. Hi ha en tot això i pel damunt de tot això, tinc interès en remarcar-ho, l'essència més pura del meu sentimentalisme humanitari. Ella m'impulsa a cercar tots els reports essencialment i biològicament igualitaris entre els homes humils, primitius o selvàtics, i nosaltres, els homes dits orgullosament, ultracivilitzats.

És per aquest motiu que sovint en les meves conferències, en els meus llibres i articles, hi trobareu aquesta insistència comparativa i la tendència, a tothora renovada, de demostrar que l'home és molt semblant a tot arreu. Les grans diferències que tan superficialment i pretenciosament es complauen en demostrar els homes blancs, no són sovint més que lleugeres capes d'un vernís de mala qualitat, i altres simples consuetuds més diferenciadores en la forma que en el fons. Vegem alguns aspectes del paganisme a Polinèsia.

En primer lloc, guardem-nos d'anomenar salvatges el homes polinesis, aquesta raça llunyana, d'origen misteriós, [que] no ha pogut ésser convenientment classificada en la història de l'antropologia universal per cap de les eminències que han passat anys i anys estudiant-la.

Al meu entendre, l'home classificable com a salvatge, no us refieu dels diccionaris per a les classificacions etimològiques, com més en consulteu, més us desorientareu, és aquell que ha viscut o viu completament al marge d'una societat, sia refinada o primària, de grans o petites tradicions. ¿Però el poble

que posseeix una religió, unes institucions, uns principis basats en una disciplina moral, per diferent que sigui de la nostra, tradicions, consuetuds, danses, cerimònies i cànctics, pot considerar-se com un poble salvatge?

El mot *salvatge* es refereix a l'home que viu dintre les selves, en un estat completament asocial, que es guia únicament pel seu instint i que es comporta, exactament, com les bèsties no domesticades, altrament no es comprendria que diguéssim *salvatges* en sentit despectiu als ciutadans que prescindeixen dels respectes aliens, de la delicadesa, del pudor, etc.

Els polinesis, l'origen dels quals es perd en les llunyanies geològiques, antropològiques i ètniques, poden considerar-se com una raça tipus tan vella com la groga, la blanca o la negra.

La història d'aquest poble, allunyat de les civilitzacions occidentals, pel més gran i misteriós dels mars, perdut en l'isolament de les illes innumbrables del Pacífic Austral, ens ha arribat a través de llegendes poètiques. El sentit comú i la imparcialitat han estat el més ferm guiatge d'etnòlegs i historiadors.

Cada grup d'illes posseïa una mitologia comparable, ço que servit de base a la tesi de la unitat racial de la major part de les illes del Pacífic sud-oriental pertanyents a la Polinèsia.

Els polinesis impulsats, com els altres pobles, pel desig de comprendre la gènesi del món, han forjat una bella llegenda. De la mateixa manera que ni els orientals, ni els occidentals, sospitaven l'existència d'Amèrica ni d'Oceania, ells tampoc, molt més isolats que nosaltres, en concebre un començament del món, no varen veure més que les illes del Pacífic.

Però partint, sens dubte, d'un lloc comú, infinitament llunyà, que els uns diuen ésser l'illa de Pasqua, altres Tanga-tabú, i altres la Nova Zelanda, la mitologia polinèsia, com les nostres, parteix d'un déu suprem creador del món i aquest déu s'anomena d'una manera molt semblant en tots els grups.

A Tahití, el creador del món fou Taaroa. Heus ací el cant cosmogònic obtingut per Moerenhout: «Ell, fou. Taaroa era el seu nom. S'aguantava en el buit. No hi havia terra. No hi havia cel. No hi havien homes. Taaroa crida, però res no li respon. Només ell existia i va convertir-se en univers. L'eix és Taaroa, les roques són Taaroa, les arenes són Taaroa. Ell mateix es va donar aquest noms. Taaroa és llum. Taaroa és germen. Taaroa és base. Ell, l'incorruptible, el

fort, va crear l'univers; l'univers gran i sagrat que no és més que la clofolla de Taaroa. Ell va posar-lo en moviment i en féu l'harmonia.»

Una altra llegenda atribueix al déu Mauí, la creació de les illes del grup de la Societat, així com les Marqueses, Tonga, Tomotí, Nova Zelanda, etc. Segons els uns, era el déu Mauí, segons els altres era el déu Tane qui va pescar les illes amb canya. El que sembla indubtable, però, és que Tane va ésser el primer home. Ho prova l'etimologia del mot mateix, que en tahitià, en marquesà, en tomotú i en [un]ja pila d'altres dialectes polinesis vol dir encara *home*.

Entre la confusió de tesis geneològiques llegendàries dels maorís, n'hi ha una de molt interessant que diu que el primer home va néixer d'un contacte del cel amb la terra. Altres diuen que el primer home va sortir de les roques.

Seria inútil voler trobar en les tradicions polinèsies una idea exacta del cel i de l'infern, però és indubtable que el paganisme polinesi posseeix una mena de cel i una mena d'infern. Però les definicions i els límits no en resulten gaire clars.

El mot *aki* vol dir firmament, temperatura, atmosfera, i el mot *havaí* vol dir subterrani, infern, llimb, etc. De la qual cosa resulta que la paraula *havaiki*, emprada, generalment, per expressar el cel dels polinesis, és una barreja del cel i d'infern. Sens dubte, la idea que tenien els polinesis del més enllà, era també una barreja de repòs i de turment, de pau i de neguit: sentiments una mica incomprensibles per a nosaltres.

Lamento no poder determinar d'una manera més clara l'essència de la metafísica polinèsia, però després d'anys i d'anys de constants interrogatoris i minucioses recerques, els més autoritzats etnòlegs no han pogut tampoc posar en clar aquest punt.

Sabem que els polinesis posseïen un més enllà on anaven a raure les ànimes. I aquell lloc tenia vàries categories, és a dir, hi havia llocs reservats per als preferits, ço que prova que les diferències socials existeixen fins al cel dels polinesis.

Les ànimes, doncs, se n'anaven a un lloc misteriós, no ben determinat, des d'on es permetien, de tant en tant, tornar a la terra per a espantar als vius, sembla però que quan arribaven a l'*aki* definitiu ja no se'n movien. Aquests

esperits que tornaven de tant en tant a la terra, es dividien en dues menes: bons i dolents; o més ben dit, imparcials i malignes.

Els uns es representaven de nit i afavorien amb alguna que altra facècia, si és o no és de mal gust, als que estaven desvetllats, però mai causaven un perjudici seriós. Aquest esperits s'anomenaven *tupapaus*.

Contrastava la innocència dels primers amb la maldat dels altres anomenats *varu-inos*. Quan aquests darrers es presentaven era sempre per a fer mal. A voltes, un home o una dona morien misteriosament o desapareixien; el poble atribuïa la desaparició als *varu-inos*.

Sembla també que els polinesis pretenen lluir una mena d'història bíblica, en la qual no manca una Eva més o menys temptadora, una bèstia semblada a la serp, un arbre prohibit, un diluvi universal, amb el seu Noé i fins l'arca. Però jo tinc els meus dubtes sobre la identitat d'aquestes aproximacions entre la història bíblica polinèsia i l'Antic Testament.

Em sembla que pot haver-hi esperits prou parcials a favor de la tesi d'una unitat antropològica molt llunyans amb els jueus, per a prendre massa al peu de la lletra aquesta semblança.

El que és molt més indubtable és que cada arxipèlag polinesi posseïa un Olimp, on no hi mancaven ni Neptuns, ni volcans, ni Hèrcul[e]s, ni Saturns, ni Marços, que s'havien lluit cercant, robant o creant, el foc el vent, l'aigua, i més tard regnaren damunt dels elements, dels homes i dels objectes.

Ni Grècia, ni Roma no varen posseir més déus que Polinèsia, puix que després de tots aquests déus principals n'hi havia encara d'altres de menys categoria. Seria interminable la llista de divinitats que formaven l'Olimp polinesi. Pot dir-se que no hi havia acte, sentiment, sensació, malura o desig que no tingués un déu consagrat. Em guardaré bé d'anomenar-los. Per donar una idea general de la proleixitat divina a Polinèsia, assenyalaré alguns *gremis* als quals eren consagrats.

En primer lloc, hi havia els déus del cel, és a dir, els déus principals, crec que eren tres o quatre, els déus de la terra i els déus secundaris. Els déus del cel, sembla que no es ficaven gaire en les coses de la terra; i els de la terra, és a dir, aquells que havien de tenir cura dels béns i mals materials, posseïen un nombre tan considerable d'ajudants que tampoc estaven massa enfeïnats.

Resulta molt difícil determinar les diferències potencials entre uns déus i altres, però jo penso que els polinesis s'adreçaven més aviat als secundaris.

Els déus del cel, de la terra i de l'infern, devien ésser, al meu entendre, unes divinitats representatives o una mena de patums, amb perdó sia dit, que no sortien més que en les grans ocasions. Penso que solien ésser recordats amb una certa admiració, per tal com crearen el cel i la terra, el mar i la llum; però els importants, els terribles, els dictadors indubtables del politeisme polinesi, foren els déus secundaris. Jo me'ls imagino com una mena d'administradors o cacics exercint un veritable despotisme, cada u en la seva especialitat.

Hi havia déus per als capistostos, déus per als sacerdots i sacerdotesses, per als guerrers, per a les arts, per a la medicina i la cirurgia, per a la cultura, per als jocs, per a les malifetes, per a la crueltat, per als vicis, per a les malediccions, sense comptar el déu dels pescadors, em sembla que n'hi havia quinze, ni de les parteres, ni dels que fan piragües, etc.

El que resulta extraordinàriament colpidor és que no hi havia cap déu amable. Tots eren cruels i venjatius. *Vahine-ite-rai*, mena de dona que vivia en el cel, malgrat ésser fembra i celestial tenia un geniots molt terrible.³⁹³

Amb una abundància semblant de divinitats resulta impossible poder-ne donar una idea general en el curt espai d'una conferència. Però abans de deixar els déus en pau remarcaré que la classificació era perfecta. Si els pescadors s'acollien a quinze divinitats, era perquè en calien segurament quinze, ni una més ni una menys, car el que pescava amb arpó no podia acollir-se al mateix déu del que pescava en piragua, i el pescador de tortugues no hauria implorat mai el mateix déu del que pesca nedant.

Permeteu-me però que intenti justificar als vostres ulls el politeisme en general i el politeisme polinesi en particular. No us ofengueu, si tracto novament de fer comparacions entre els anhels espirituals dels polinesis i els nostres, o sia, que posi per un moment el paganisme enfront del catolicisme. La sola diferència entre la proximitat pagana i la proximitat catòlica consisteix en la nomenclatura. Els pagans [a]nomenen déus secundaris a aquells que nosaltres [a]nomenem sants.

³⁹³El fragment que comença *Vahine-ite-rai* i acaba *molt terrible* és englobat amb una línia manuscrita.

Reflexioneu un moment, i veureu que després d'haver trobat absurd i ridícul que els pescadors pagans polinesis s'acollissin a quinze déus, ara us veieu obligats a reconèixer que nosaltres també tenim un sant advocat, no solament per cada ofici sinó per cada mal, per cada circumstància.³⁹⁴ Veiem alguns exemples: Santa Rita, advocada dels impossibles, Santa Llúcia, de les malalties dels ulls, Sant Blai, de la gola, Sant Antoni, Santa Elena, etc. Sia dit amb tots els respectes, la burocràcia celestial és per a totes les religions, numerosíssima.

Ara que coneixeu el que podríem dir-ne els principis dogmàtics del politeisme polinesi, examinem lleugerament, com ens veiem precisats a fer-ho els conferenciants, les principals institucions que servien de base al seu culte.

Els tres pilars més fermes del paganisme polinesi foren el tatuatge, el *tabú* i els sacrificis humans seguits de canibalisme.

Molta gent està creguda que el tatuatge practicat per moltes tribus africanes, americanes i oceàniques, es feia purament a base de guarniment o de refinaments gastronòmics.³⁹⁵ Pel que es refereix als pagans polinesis el tatuatge, lluny de representar un principi estètic o alimentici,³⁹⁶ es practicava a base d'importància moral i social. Un individu sense tatuar hauria estat mal vist entre la societat polinèsia que no hauria pogut aspirar a cap honor ni a cap carrera de primer ordre. Essent considerats els sacerdots com a principals personatges socials representatius de la moral, ells eren els més prolixament tatuats. Els dibuixos de cuixes, braços, ventre, anques, rostre i fins els llavis, eren més espessos com més important era el personatge que els duia. Un rei, un capitost o un sacerdot polinesi apareixia materialment cobert de ratlles, de cèrcols i de tota mena de figures geomètriques, més o menys estilitzades. De vegades, molt rarament, s'hi podia destriar la forma d'un peix. Aquests dibuixos fets de ratlles estretes, trencades, circulars o més exactament semicirculars, mancaven de simetria. El resultat era d'un magnífic desordre, conseqüència de l'art o de la fantasia. Sovint hom diria que l'artista cultivava les formes laberíntiques.

³⁹⁴*per cada circumstància*. Variant anterior ratllada: «per cada circumstància, la imaginació dels homes no arriba molt lluny, veieu».

³⁹⁵*o de refinaments gastronòmics* és una variant manuscrita posteriorment.

³⁹⁶*o alimentici* és una variant manuscrita posteriorment.

El tatuatge és una operació tan dolorosa que sovint hom es demana per quin motiu certs pobles han consentit a sotmetre-s'hi. Els sirians i els assirians es tatuaven, els hebreus també. Vigurú, diccionari de la Bíblia, cita el Levític 19, pàg[ina] 28, on Moisès prohibeix a aquests darrers d'obrir-se la pell i gravar-s'hi figures o signes. Ells feien això per a plorar llurs morts.

Quina diferència té l'origen del tatuatge marquesà! La llegenda l'hi dóna caràcter divinal. Va ésser el déu Tikí que va inventar-lo, així com també el dibuix i l'escultura. Però el primer tatuador va ésser Hamatakee. Heus ací la llegenda:

«Hamatakee va trobar un dia el déu Tu que semblava molt trist.³⁹⁷

— Per què tanta tristesa? —va preguntar-li.

— La meua dona m'ha abandonat i s'ha lliurat als llibertins.

— Si la vols fer tornar, guarneix-te bé de tatuatges. Ella et trobarà tan meravellosament transformat que et prendrà per un altre home. Aleshores, tornarà a tu.

— Molt bé, mans a l'obra —contestà el déu.³⁹⁸

Hamatakee va tatuar-lo i, efectivament, Tu va semblar un ésser nou i tan atraient que totes les dones haurien volgut posseir-lo, vist lo qual la seva s'apressà a tornar amb ell. Des de l'aleshores tothom va volguer-se tatuar.»

Quan els primers missioners catòlics varen desembarcar en aquestes illes, es va entaular una gran discussió entre ells per veure si el tatuatge havia de prohibir-se en nom de la moral i de la religió cristiana. Després d'un minuciós examen de la qüestió varen decidir que el tatuatge no era més immoral que la perforació del lòbul de l'orella o de l'extremitat inferior de la paret nasal per a col·locar-hi certs guarniments. No varen trobar cap precepte que impedís la pràctica del tatuatge.

En nom de la higiene social, tampoc podia prohibir-se ja que en tota la història del tatuatge no s'havia enregistrat cap cas de mort, malgrat les dificultats de l'operació. Si des del punt de vista moral o religiós no hi havia cap

³⁹⁷ En aquest passatge, Aurora Bertrana usa indistintament els apel·latius Tiki i Tu per referir-se a la divinitat. El cert és que Tikí significa «imatge d'una divinitat pagana». Així doncs, suposem que el que realment en ambdós casos hauria de dir déu Tu entès com a nom propi d'aquesta divinitat. Creiem, doncs, que l'autora va cometre una confusió entre el mot polinesi i el nom del déu protagonista de la llegenda. Vegeu el Glossari de *Peikea, princesa caníbal i altres contes oceànics*, pàg. 191.

³⁹⁸ —contestà el déu. Variant manuscrita posteriorment.

motiu per prohibir-lo. Els missioners varen inquietar-se davant les manifestacions obscenes i supersticions que acompanyaven aquesta pràctica.

Els missioners consideraven indecent l'operació del tatuatge en les parts dites vergonyoses. A més a més, el treball de l'artista anava acompanyat de discursos llicenciosos i de càntics lascius; per acabar-ho d'adobar, quan una peça de tatuatge estava completament acabada, se'n feia una exhibició pública.

Segons el pare Simeó Dalmàs,³⁹⁹ gran autoritat en la matèria, aquestes festes resultaven «un veritable ultratge al pudor i eren motiu de desordre i de llibertinatge de totes menes».

El tatuatge polinesi demanava una operació infinitament dolorosa. No hi havia cap home que pogués aguantar llarga estona, i després de l'operació li calien alguns dies de repòs absolut. Romania per molt temps enfebrat i adolorit. Imagineu-vos les tortures que calia sofrir per arribar a tenir el cos ple de dibuixos! De vegades, calien alguns anys de martiri.

El tatuador era un gran personatge, barreja d'artista i de bruixot, de sacerdot i de metge. El poble polinesi el feia objecte de tota mena de respectes, d'honors i de consideracions. Per fer l'operació es servia d'un tros de nacre en forma de pinta, amb una renglera de punxes ben esmolades. Amb una mà sostenia aquesta eina de cantell al damunt de l'epidermis, i amb l'altra descarregava un cop de maça. Les puntes entraven violentament dins la carn de la víctima fent-li una renglera de ferides obertes i doloroses. Aleshores el gran mestre eixugava la sang amb una esponja i aplicava, tot seguit, als forats un líquid blavós fet de plantes.

La significació dels dibuixos no crec que ningú l'hagi descobert, sembla però que pels sacerdots, reis i capitosts hi havia alguns dibuixos especials que significaven honors, glòries, reminiscències geneològiques...

Com és molt natural, en des[a]parèixer el paganisme, ha des[a]paregut el tatuatge. Les generacions actuals a Polinèsia ja no somien en fer-se tatuar, prefereixen anar al cinema, posar-se or i pells i faramalla a l'estil europeu i assistir als temples cristians per fer-se veure dels sacerdots blancs amb els quals comercien.

³⁹⁹ Simeó Dalmàs, entenem que fou un dels principals missioners a Oceania. Això no obstant, no hem aconseguit documentació sobre ell.

Referent al *tabú* voldria definir-vos la paraula abans d'entrar de ple en la matèria. Però la cosa em sembla una mica difícil. El mot *tabú* no és traduïble, la prova és que ha estat adoptat sense traduir en gairebé tots els idiomes moderns; i és actualment d'ús corrent per designar una cosa que no pot fer-se amb aquesta paraula.

És una mena de prohibició de caràcter moral o religiós, però en degenerar han estat també emprada en les illes polinèsies de la mateixa manera que ací posem «prohibido fijar carteles y jugar a pelota». Antigament tenia més aviat un sentit de defensa consagrada a un objecte o lloc diví inviolable. Però cap d'aquestes definicions és capaç de donar-nos una idea aproximada de l'extensió supersticiosa, aterroritzant, implacable, amenaçadora de la paraula *tabú*.

Un terreny *tabú* no podia trepitjar-se. Una planta *tabú* no podia tocar-se. Un edifici *tabú* no era accessible als homes. Una paraula o una síl·laba *tabú* no havia d'ésser pronunciada. Un home o una dona *tabú* no podien ésser ni fregats amb la punta del dit.

La història d'aquests arxipèlags ens mostra diferents casos d'homes que un sacerdot o un capítost convertia en *tabú* solament per venjança. En aquest cas ningú no gosava acostar-se a aquell desgraciat ni per a donar-li menjar ni per a tenir-ne cura en cas de malaltia. Havien de morir com gossos lluny de tothom.

Filosòficament podem interpretar el *tabú* com a inspiració d'un déu encarnat en un home i parlant per a defensar o prescriure alguna cosa.

Els sacerdots i capítostos es servien del *tabú* com [a] instrument facilitador de llur tasca. La veu sola hauria estat massa feble, aleshores ells s'estintolaven en els déus. El *tabú* havia acudit a llur socors. Tota l'Oceania coneixia aquesta institució i l'acatava. Des de les illes San[d]wich a les Gambier, des de les Marqueses fins a la Nova Zelanda.

Les privacions i els sacrificis que ocasiona el *tabú* són innombrables i penosíssimes. Perquè tots sabien que en violar un *tabú* la venjança dels déus no podia deixar de caure damunt la testa del culpable. Immancablement aquell que gosava profanar un *tabú* era castigat per forces misterioses amb malaltia, folia o mort. Encara actualment, després de casi un segle de dominació europea, certs llocs i certs objectes continuen essent *tabú*.

Si Jesucrist ha estat més fort que Taaroa, no per això el respecte i la por del *tabú* han des[a]paregut. Sovint, durant els anys que he viscut en aquests arxipèlags, he pogut presenciar casos tan frapants de la força que tanca actualment encara el *tabú* que en exposar-los ara, podríeu prendre'm fàcilment per una dona imaginativa i desitjosa d'espantar els oients. Passaré per alt les anècdotes. Malgrat això, vaig a permetre'm posar davant dels vostres ulls un o dos casos esdevinguts durant la meva permanència a les⁴⁰⁰

⁴⁰⁰*Malgrat això, vaig a permetre'm posar davant dels vostres ulls un o dos casos esdevinguts durant la meva permanència a les.* Aquesta és la darrera quartilla, amb el nombre 26, que es conserva al Fons Bertrana d'*El paganisme polinesi*. Això no obstant, la versió en castellà d'aquest parlament, amb el títol *El paganismo de Polinesia*, és més complet i, per tant, continuarem l'edició a l'annex per tal d'arrodonir la dissertació d'Aurora Bertrana a partir d'aquest punt en la mateixa quartilla 26.

Senyores, senyors,

Ningú no ignora que damunt d'aquell immens oceà anomenat Pacífic, s'extenen milers i milers d'illes de totes grandàries i formes, formades per diferents composicions geològiques i poblades per diferents races.

No és ara l'ocasió d'extendre'm en definicions geològiques, antropològiques i ètniques. No tinc temps i la meva dissertació no interessaria segurament a la major part del públic.

Solament, per a donar una lleugera idea de la posició geogràfica que ocupen els arxipièlags de la Societat i del Corall, que són els que han servit d'escenari a la pel·lícula *Tabú*, diré que es troben l'un relativament a prop de l'altre, en el centre del Pacífic, entre els disset i vint graus de latitud sud. A unes tres mil cinc-cents milles marines de les costes d'Amèrica.

Hi ha dos tipus de característiques d'illes en els Mars del Sud, les volcàniques i les coral·lines.

A les primeres pertany Bora-Bora, illa bella i solitària gairebé lliure de blancs, lloc en el qual esdevé tota la primera part de *Tabú*, les del començament fins a la fugida dels enamorats protagonistes. La segona part i el final esdevenen en l'arxipèlag del Corall, el nom indígena del qual és Tomotú, que vol dir *illes llunyanes*.

La classificació general geogràfica de Polinèsia ha donat lloc a equivocacions de caràcter ètnic. Establirem doncs, que Polinèsia no defineix un tipus de raça, sinó que vol dir una extensió d'illes escampades pel Pacífic que han estat classificades geogràficament amb el nom de Polinèsia.

Els habitants d'aquests arxipèlags són gairebé tots descendents d'una branca antropològica dels maorís. I els maorís deuen llur probable origen a la Nova Zelanda o a les illes de l'extrem del Pacífic. Lloc misteriós i imprecís que ells anomenen *avahiki*.

⁴⁰¹ Bertrana fa referència a *Tabú* (1930), film de Friedrich Wilhelm Murnau (Bielefeld 1888 - Los Angeles 1931). Malgrat que també disserta sobre el terme *tabú* i els significats que comporta en la tradició polinèsia, aquest parlament, més que una conferència és una presentació de la pel·lícula. Es tracta d'un film semidocumental que es rodà als escenaris naturals polinesis amb protagonistes autòctons. És una espècie de rapsòdia a l'amor juvenil condemnat al fracàs, un himne a les bel·leses de la natura, de la gent i del paisatge que esdevingué una apoteosi del cine estètic. El film no s'estrenà fins pocs dies després de la mort del director.

Segons etnòlegs molt autoritzats que es basen en estudis llargs i profunds varen ésser els maorís els primers pobladors de les illes polinèsies. No em proposo parlar ara, ací, d'una manera purament científica, podeu estar tranquils, desitjo solament donar-vos una breu idea de les tesis etnològiques més acceptades fins avui, ço és que els maorís eren una raça tipus tan antiga com la negra o com la groga, i que d'aquesta raça antiquíssima, descendeixen els actuals habitants de la Polinèsia més o menys barrejats amb noves races que hi han anat immigrant posteriorment.

Però deixem definitivament els esbossos científics i passem a la part descriptiva. Segurament sentiú impaciència per a conèixer els paisatges i els tipus dels arxipèlags de què hem parlat. La millor coneixença us la donarà el film *Tabú* que ben tost admirareu en la pantalla. Jo he tingut la joia imponderable de conèixer-los ben d'aprop. He passat en aquelles illes uns anys que han estat segurament els més pletòrics de la meua vida. Però la meua missió en aquests moments no és descriure sinó iniciar, subratllar, les beutats i els costums maorís, excitar un xic més la vostra curiositat naturalíssima.

Les illes que passaran dintre uns segons sota els vostres esguards meravellats són les illes de la Societat, la beutat de les quals fa presonera l'ànima de tots aquells que hi han viscut; i les illes de Corall més feréstegues i més encuriosides.

En les illes de la Societat que són de caràcter volcànic, la varietat d'arbres és immensa. El *banian* gegant, el *tamanú*, el llorer rosa, el *burrous*, guaiabers, llimoners, tarongers salvatges. Tot creix prodigiosament abundant, cobrint les valls i les planes d'una boscúria espessa i matisada. Els cimals també són verds, però el tapís que els cobreix no està format ni d'arbres, ni d'arbustos, sinó de falguera àspera, atapeïda, completament impenetrable.

De mitja muntanya avall comencen de sortir de la fronda els majestuosos cocoters. Llurs immenses palmes argentades es balancegen per damunt dels altres arbres, són els vertaders gegants de la selva. Llurs troncs prims, esveltíssims emergeixen hieràtics de la verdura impenetrable i en un silenci d'encantament pregon, canten els torrents, les cascades i el mar que trenca eternament contra els esculls coral·lins.

Les illes del Corall o Tomotú⁴⁰² són ben diferents. Llur composició és purament coral·lina, és a dir, que no estan formades ni per terra, ni per pedra, ni per lava, sinó de munts de cadàvers madrepòrics superposats. Sobre un pic submergit, a uns quants metres de fondària, comença a néixer el corall, aquesta bestiola és prodigiosament fecunda! [A] poc a poc es forma un con invertit que va aixecant-se fins arribar a flor d'aigua. Els anys de constant poblament madrepòric arriben a formar una plataforma circular que surt de l'aigua. I ja tenim l'illa! Però per a concentrar damunt d'aquesta illa tot el meravellós encantament que posseirà més tard, encara calen més anys i centúries. L'aigua dolça cau en abundància en l'època de les grans pluges, i [a] poc a poc destrueix el corall del centre, ço que determina una mena de clot al mig. Així comença la lluita entre l'aigua salada i l'aigua dolça, i així també l'eterna lluita entre la vida i la mort!

Mentre la madrepòria exterior creix i es multiplica afavorida per l'aigua de mar, la madrepòria interior mor i es contrau al contacte de l'aigua de pluja, arribant així a formar un llac interior voltat de corall i el corall, en una banda més o menys ampla està naturalment voltada de mar, ço que fa un mar interior i un altre exterior.⁴⁰³ Però han calgut anys i segles per arribar a la formació actual dels atolls o sigui, aquestes curiosíssimes illes de la Polinèsia oriental anomenades arxipèlag Tomotú o del Corall, que es compona actualment de més de vuitanta unitats.

Aquest arxipèlag, com el de la Societat, està poblat per la raça d'origen maorí de la qual hem parlat abans. Quan ensopegueu un vertader tipus de raça us quedeu admirat[s]. Són forts, elàstics, ben formats, amb la pell lleugerament bronzejada, cabells negres, d'un negre blavós. No s'assemblen a cap altra raça.

Hi ha molta gent que es creu que els maorís són negres, indis o xinesos. Essent així que el maorí posseeix un origen completament i netament oceànic, així com el xinès el poss[e]eix asiàtic i el negre, africà. L'heroi de *Tabú* posseeix una plasticitat perfecta. És un bell exemple d'aquesta raça. Les dones també tenen una gràcia exquisida.

⁴⁰²Tomotú. Variant anterior ratllada: «Tomotú (que vol dir *illes llunyanes*).»

⁴⁰³Des d'arribant així a formar fins a un altre exterior és un fragment manuscrit afegit posteriorment.

En general, tots els navegants i homes de ciència que visitaren aquelles illes entre el XVII i [el] XVIII segle[s], estan d'acord que els polinesis són una de les races més belles del món. Les noies que admirareu dintre uns minuts a la pantalla, us demostraran que a pesar de la decadència d'aquestes races, encara queden tipus de dona esplèndids. Es comprèn que en plena puixança racial, les indígenes d'aquells arxipèlags fossin unes *venus*.

Ara voldria definir-vos la paraula *tabú*, encara que la cosa em sembla un poc difícil. Traduir-la és impossible. La prova és que ha estat adoptada sense traduir en gairebé tots els idiomes moderns i és, actualment, una paraula d'ús molt corrent per a designar una cosa *que no pot fer-se*. Una mena de prohibició, defensa, objecte sagrat, inviolable. Però cap d'aquestes definicions és capaç de donar-vos una idea aproximada de l'extensió supersticiosa, aterroritzant, implacable, amenaçadora de la paraula *tabú*.

Un terreny *tabú* no podia trepitjar-se. Una planta *tabú* no podia tocar-se. Un edifici *tabú* no era accessible en els homes. Una paraula o una síl·laba *tabú* no tenia que ésser pronunciada. Un home o una dona *tabú* no podien ésser ni fregats amb la punta del dit.

La història d'aquests arxipèlags ens mostra diferents casos d'homes que un sacerdot o un capítost feia esdevenir *tabú* solament per venjança. En aquet cas ningú gosava acostar-se a aquell desgraciat, ni per a donar-li menjar ni per a guarir-lo en cas de malaltia. Tenien que morir com gossos lluny de tothom.

Encara actualment, després de gairebé una centúria de dominació europea, certs llocs i certs objectes continuen essent *tabú*. I una paraula així gravada damunt d'un terreny, d'una roca, d'una habitació o d'un objecte qualsevol fan sempre un cert respecte a blancs i a maorís.

Diuen encara els vells sacerdots i els indígenes, que aquell que profani un *tabú* serà castigat per forces misterioses i ocultes amb folia o mort. Des d'aquí hom pot riure's de totes aquestes coses, però aquell que ha viscut alguns anys en les illes, aprofitant totes les ocasions per a conèixer i penetrar el misteriós caràcter de la raça maorí, sense arribar mai a aconseguir-ho, guarda a tothora un cert respecte mig supersticiós per tot allò que no ha aconseguit desxifrar.

Tenen els maorís un mirar enigmàtic i llunyà, fixeuvos en els personatges de *Tabú*. Compreneu que quelcom de subtil i d'inafel·lable, quelcom que fuig de la nostra pobra intel·ligència plana damunt d'aquesta bella raça misteriosa

que nosaltres, els blancs, destruïm [a] poc a poc, sistemàticament i inconscient.⁴⁰⁴

⁴⁰⁴En aquest punt del foli 6 s'acaba la dissertació sobre *Tabú*. Malgrat tot, al Fons Bertrana trobem la versió castellana gràcies a la qual podem completar el parlament que reproduïm a l'apèndix.

4.3. Apèndix

L'amor al viatge

Conferència dedicada a l'Ateneu Martinenc

31-X-[19]31

Senyores, senyors:

Invitada amablement pel digne president d'aquesta societat, jo he vingut avui ací a parlar-vos dels meus humils viatges a través dels mars i dels continents.

Per a què una conversa resulti interessant, i el que jo vinc a fer aquí en aquest moment, no és més que una simple conversa d'amic a amic, cal pel damunt de tot que aquell que porta la paraula⁴⁰⁵ triï un tema que conegui i sobretot que estimi. És per això que jo he titulat la meva conversa dedicada a vosaltres: *L'amor al viatge*.

Car, no solament desitjo parlar-vos metòdicament i assenyada,⁴⁰⁶ dels meus viatges, sinó que desitjo pel damunt de tot donar-vos amb les meves paraules, la sensació d[e] l'impuls⁴⁰⁷ poderós que pot empènyer l'home a través de la vida, quan aquest neix amb la inquietud⁴⁰⁸ del viatge.⁴⁰⁹ És com una mena de passió que us empeny sempre enllà!

La sola visió d'un tren us atormenta amb un desig intens de partir. La imatge d'un vaixell amarrat al moll us omple el cor de melangia.⁴¹⁰ No haveu sentit en un moment de les vostres vides el desig intens de partir? Us encuriosien els països exòtics? Somniàveu en paisatges tropicals, en cares de color, en perfums de llunyania?

Tota la vostra vida depèn sovint de la intensitat d'aquest desig. Si aquest és breu i fugisser esdevindreu burgesos tranquils, arrelats a una vila. Hi viureu sempre més. Us hi maridareu, hi tindreu fills que creixeran, viuran i pot ésser,

⁴⁰⁵ *que porta la paraula*. Variant anterior ratllada: «que porta el tema».

⁴⁰⁶ *metòdicament i assenyada*, Variant anterior ratllada: «metòdicament i detalladament».

⁴⁰⁷ *l'impuls*. Variant anterior ratllada: «d'un impuls».

⁴⁰⁸ *amb la inquietud*. Variant anterior ratllada manuscrita: «amb un amor i una inquietud».

⁴⁰⁹ *inquietud del viatge*. Variant manuscrita posterior, l'anterior ratllada és: «inquietud que l'impulsin a conèixer països nous, pel damunt de tot i a pesar de tot. L'amor al viatge...»

⁴¹⁰ Entre *el cor de melangia* i *No haveu sentit* hi ha una variant anterior ratllada: «el cor de melangia. Un auto, una motocicleta, qualsevol vehicle que pugui il·lustrar-vos amb la idea de visions noves, us roba el cor. No haveu sentit...»

moriran allí mateix. No sabreu mai el que hi ha darrere d'aquelles alteroses muntanyes que limiten el nostre país, i encara menys, les belles coses que es troben a l'altra banda del mar.⁴¹¹ Desconeixereu el caràcter d'uns homes que són germans nostres i no obstant, tan diferents de tots nosaltres. Creureu que tot és igual.

Si el desig s'intensifica una mica, treballareu i estalviareu per a anar a l'estranger vuit dies, tres setmanes, un mes. Tindreu una visió ràpida i superficial de França, d'Alemanya, de Suïssa, d'Itàlia... I tornareu al vostre cau, més entristits que mai d'un desig que haurà crescut en comptes de minvar.

Segons els diners que tingueu o el temps de què disposeu, fareu algun viatge pel centre europeu, pot ésser per Amèrica. Però la vostra terra imperiosa i amatent us cridarà. Hi retornareu esclavitzats per les consuetuds, per les tradicions, pels records, pels atavismes... Però el *gran viatger*, l'etern enamorat de la terra i del mar, l'etern inquiet, aquell que no té el sentiment casolà de la pàtria, aquell viatjarà eternament o patirà.

D'aquests sóc jo amics meus, i si hi ha algú entre vosaltres que senti com sento jo aquest etern defici de córrer d'un continent a l'altre viurà segurament a l'uníson del meu anhel. Aquesta conversa tan simple, sense pretensions de cap mena, tindrà el do d'atiar els desitjos d'un esperit germà. Qui sap, pot ésser de resultes d'aquesta conversa algú es decideixi a partir.

L'envejaria i me n'alegraria. Car no solament el viatge té el do d'agermanar els homes i de fer-los-hi comprendre la gran família⁴¹² universal, sinó que l'home que ha viatjat es sent més lliure, més jove, més comprensiu i més indulgent per als altres.

El sentiment de pàtria és molt bell,⁴¹³ però aquesta sensació d'amistat contreta amb els pobles llunyans, amb els homes exòtics, us dóna una fortitud, una benevolència infinita. Esteu més preparats per a ésser junts i molt més a

⁴¹¹ *I encara menys les belles coses que es troben a l'altra banda del mar.* És una variant posterior manuscrita.

⁴¹² *la gran família.* Variant anterior ratllada: «la gran germanat».

⁴¹³ El mot *bell* està esmenat per *vell*, però la superposició de la *b* i la *v* és difusa. Hem optat per la *b* perquè creiem que és la versió posterior i definitiva. Malgrat tot, el context accepta les dues opcions.

prop de la raó que aquells que creuen que no hi ha res bo més que el trosset de terra que els ha vist néixer i els homes que hi viuen al damunt.⁴¹⁴

Vosaltres sabeu que l'amor, aquesta màgica i desgastada paraula, és el mòbil més ferm dels homes al damunt de la terra. L'amor engendra la passió i la passió, les violències i fins els crims. Però l'amor ben comprès, l'amor clarivident i equilibrat, aquell que no encega i que deixa lloc als moviments de la consciència és l'amor repartit, l'amor que conviu amb un altre. Aquest amor no fa víctimes i és aquell que ens permet morir tranquils.

Doncs bé amics meus, el meu amor per al viatge ha estat una passió que atormentava i segueix atormentant la meva vida. Veure'm alguns anys en un lloc mateix és saber que el meu esperit viu esclavitzat i pateix. El meu amor per al viatge és un etern delit i una eterna lluita entre l'amor dels pares i la pàtria i *l'amor de partir*. Em parteixo entre la meva consciència i l'amor al viatge.⁴¹⁵

Permeteu-me que us parli de la meva vida, d'aquesta petita vida viatgera eternament inquieta que no té importància per al món. Perdoneu que us parli de la *meva vida* en comptes de parlar de la vida d'uns altres viatgers més importants i més interessants. Pot ésser algun dia ho faci, però ara començo per la meva perquè és la que conec millor i la que porta més vibracions directes del meu esperit al vostre esperit.

Veureu com per a l'amor al viatge no hi ha cadenes ni obstacles quan aquest és ben ferm i arrelat. Escolteu:

⁴¹⁴ *i els homes que hi viuen al damunt*. Es tracta d'una variant posterior manuscrita que continua en una variant anterior ratllada fins a *Vosaltres sabeu que l'amor*: «i els homes que hi viuen al damunt. A Europa, a Amèrica, a Oceania hi ha homes bons i homes dolents, homes intel·ligents i homes tontos. Lluites, passions, sacrificis, treball. Segons les latituds i els graus de civilització amb què compten, els detalls varien i els caràcters també. Però aquest càstig universal que Déu va imposar a l'home, "guanyaràs el pa amb la suor del teu front", nivella els homes universalment. I sobretot, la malaltia i la mort fa de tots ells ninots lamentables i absurdes, joguines de la poderosa mare Natura, sense defensa, sense poder.»

⁴¹⁵ *Em parteixo entre la meva consciència i l'amor al viatge*. Variant manuscrita afegida posteriorment.

El paganismo en Polinesia

A pesar de ello, voy a exponeros un caso sucedido durante mi permanencia en las islas oceánicas. El que dude de la exactitud de mis palabras, puede escribir a cualquier otro miembro de la Sociedad de Estudios Oceánicos que, como yo misma, no tendrá más deseo que divulgar la verdad sobre esta interesante y misteriosa raza oceánica.

Durante mi estancia en una deliciosa isla llamada Raiatea sucedió un caso curioso. Un francés, amigo nuestro, acababa de comprar un terreno situado en la región más salvaje y solitaria de la isla. Era una selva impenetrable, silenciosa y desierta, refugio de cabras y puercos salvajes, sin más rumor que el crujir misterioso de la hojarasca y el murmullo de torrentes y cascadas lejanas.

Nuestro amigo tenía la intención de convertir su propiedad en plantaciones. Para llevar a cabo su proyecto hizo un llamamiento a todos los hombres de los pueblos vecinos para que fuesen a desbrozar. Llegaron unos cuarenta, y al frente del grupo un viejo jefe que ejercía sobre los indígenas una autoridad puramente moral.

Estaban desbrozando tranquilamente cuando a través de la maraña de plantas, el jefe descubrió una piedra extraña de color negro. Llamó a los demás hombres y acto seguido el grupo dejó de trabajar.

Cuando nuestro amigo le preguntó el motivo de aquel cambio de actitud, el viejo le contestó, en mal francés, que aquella piedra era *tabú*, y por este motivo nadie podía sentarse encima de ella, ni acercársele, ni encender fuego en ella.

— Pobre de ti si lo profanas —dijo al propietario.

— ¿Qué podría ocurrirme? —preguntó el francés, lleno de curiosidad.

— Sufrirás una terrible enfermedad o te morirás sin saber cómo.

Durante una temporada nuestro amigo respetó el *tabú* pero algún tiempo⁴¹⁶después el francés olvidó la profecía del jefe y se sirvió de aquella piedra para usos domésticos. Unos meses después, al ver de nuevo a nuestro amigo, comprendimos el poder de los *tabús* oceánicos. Sus piernas eran

enormes, monstruosas, sufría accesos de fiebre, víctima de una terrible elefantiasis.

Pero atestiguaros que no soy una mujer miedosa. He viajado sola por las islas polinésicas en las goletas de los chinos, mezclada con la tripulación más extraña del mundo. He vivido en lugares desiertos donde jamás un blanco había puesto su huella, compartiendo una cabaña de bambú y cocotero con los indígenas. He recorrido tierras salvajes montada en un caballo sin silla ni estribos, pero puedo aseguraros que por muchos años que viva en Oceanía no profanaré nunca un *tabú*.

Ya sé que gran parte de los que me escuchan están deseando preguntarme si yo creo también en las fuerzas sobrenaturales de los antiguos dioses paganos. Debo responder: no, no creo; pero admito que existe, ciertamente, algo incomprensible, misterioso, inexplicable que es mantenido por fuerzas seguramente humanas, grandemente interesadas en sostener todavía el prestigio de las divinidades antiguas y que tratan, a pesar de todo y de todos, de luchar contra las nuevas religiones cristianas a la par que mantengan el prestigio de las viejas instituciones. Y ahora, una pequeña digresión sobre los sacrificios humanos y la antropofagia.

Uno de los casos que empujaba a los polinesios a la búsqueda de víctimas humanas era cuando un dios se encarnaba en el cuerpo de un sacerdote llamado *taua*, que en polinesio quiere decir «gran sacerdote». Éste solía pasar las noches en un templo al aire libre, escenario de la primera fase de esta encarnación. Empezaba produciendo ruidos extraños que parecían salir del vientre del favorecido. Entonces, uno de los sacerdotes menores iba a buscar a los personajes más importantes de la tribu. Naturalmente, no iba ninguna mujer. El templo estaba rigurosamente prohibido para ellas.

Cuando toda la tribu estaba recogida entorno al fabricante de milagros, éste, con una solemnidad extraordinaria dejaba oír una especie de aullido sobre natural, que todos consideraban como la voz del dios encarnado. Y esta voz invariablemente exigía víctimas humanas. Entonces los guerreros de la tribu iban a buscarlas.

La víctima podía ser de cualquier edad, sexo o condición. Se obtenía por emboscada, traición o culaquier otro medio. Dos hombres la llevaban, muerta o

⁴¹⁶ *pero algún tiempo*. Variant *ratllada*.

viva, atada a una percha. Los sacerdotes decidían entonces si había que exhibirla en la plaza pública o ir directamente al templo. Suponiendo que se detuviesen, ya estaba todo el pueblo en la plaza esperando, vestido y ataviado como para las grandes solemnidades.

Los tambores se mezclaban al grito de los indígenas y anunciando la proximidad de la víctima, que los portadores iban a depositar en un lugar determinado, al tiempo que el tam-tam de los caníbales redoblaba con furor. Ordinariamente la ceremonia del sacrificio, suponiendo que la víctima viviese, podía aplazarse indefinidamente.

Mientras se esperaba el momento del sacrificio la víctima vivía entre sus hermanos de raza, sus futuros verdugos, bien alimentada y bien tratada. A menudo la tribu le tomaba cariño, sobretodo si se trataba de un niño o de una mujer, y al llegar la hora fatal, el sacrificio se realizaba. Los dioses eran crueles; nadie lo ignoraba y no soñaban en contradecirlos. Las víctimas, empero, eran siempre escogidas entre las tribus enemigas.

El gran sacerdote, fabricante de milagros, después de haber designado el número de víctimas que le eran necesarias al dios, ya no volvía a preocuparse ni del modo de obtenerlas ni de la ceremonia. El había cumplido su importante obligación: servir de intérprete a los dioses. No le repugnaba presenciar el derramamiento de aquella sangre inocente ni los aullidos, ni las convulsiones de las víctimas. Él no asistía a la ceremonia, como otros sacerdotes vulgares, por considerarse un elegido.

Los demás sacerdotes, los jefes y los guerreros principales asistían obligatoriamente al sacrificio. Presidía el *tahuka-ooco*, sacrificador o verdugo con atribuciones sacerdotales, el cual ejecutaba a las víctimas humanas, las descuartizaba y les arrancaba los ojos. Repartía los miembros todavía palpitantes entre los principales personajes. Reservaba para sí los pies y las manos, que roía ostentosamente de la asamblea.

Este personaje, importantísimo, dirigía la ceremonia, no solamente se cuidaba del sacrificio sino que iniciaba los cantos, las carcajadas siniestras y dirigía a los timbaleros caníbales. Enseguida se elevaban los cánticos sordos, solemnes y monótonos de los sacerdotes, que cantaban a coro. La voz del *tahuka-ooco* se destacaba fuerte, estridente, dominado el murmullo de los

otros. Él iniciaba las estrofas alusivas a las víctimas y al acto. Los asistentes le hacían eco alargando las vocales hasta perder la respiración.

Sacerdote: *Tuku a! Tuku a!* (¡Hélo aquí! ¡Hélo aquí!)

E tamá! E tamá! E tamá! (¡Es un niño! ¡Es un niño! ¡Es un niño!)

Coro: *Aaaa! Aaaa!*

Al llegar aquí elevan a la víctima atada en el extremo de la percha.

Sacerdote: *Hapaí! Hapaí! Hapaí!* (¡Alzadlo! ¡Alzadlo! ¡Alzadlo!)

Koe a! Koe a! Koe a! (¡Aborto! ¡Aborto! ¡Aborto!)

Coro: *liii! Aaaa!*

Parece que esta práctica de insultar a las víctimas ha sido registrada por todos los historiadores del canibalismo, atribuyéndola a pueblos muy diversos.

Los dos hombres que habían alzado a la víctima la dejaban caer por tierra con visible menosprecio.

[Sacerdote:] *E te tui koia! A te manú a u!* (¡Pájaro en el asador! ¡Pájaro que tiembla!)

[Coro]: *Uuuu!*

[Sacerdote:] *A eé te tui, a eé kitaí!* (¡Márchate, si puedes, vuela al mar, vuela!)

[Coro]: *liii!*

Estas últimas palabras eran dichas en son de burla, dirigidas a la víctima impotente. Este canto, del cual sólo he dado una estrofa, ha sido dictado por uno de los últimos sacerdotes del paganismo polinesio a los primeros misioneros católicos que desembarcaron en aquellas islas. Este hombre se convirtió al cristianismo y ha pasado a la historia bajo el nombre de Tominiko, que suponemos quiere decir «dominico». El padre Simeón Dalmás pretende que el converso fué un modelo de cristianos hasta su muerte, a pesar de que durante su larga vida de *tahuka-ooko* había ejercido a menudo las funciones propias de su cargo.

De vez en cuando alguna gran sacerdotisa asisitía a la cerimonia llevando un abanico en la mano. Dicen las crónicas que subía atrevidamente sobre la plataforma del templo y levantando los ojos al cielo enardecía a los sacerdotes gritando: *U! U! U! Oko te iii!* (¡Valor! ¡Valor!)

Algunas de esas crueles sacerdotisas han pasado a la historia. Una de las últimas se llamó Tauamateva, sacerdotisa de los ojos feroces, y dió mucho

que hacer a los primeros misioneros, pero también se convirtió al cristianismo, cambiando el nombre por el de Tahiatiohiani, princesa que mira hacia el cielo.

Parece que el canibalismo en Polinesia ha sido siempre a base de religión. Se han relatado muchos casos de hambre en naufragios y otras catástrofes, sin que se haya registrado nunca un caso de canibalismo entre amigos. Sólo se comía a las víctimas de la guerra o a los enemigos de la tribu.

Hasta 1880, en un grupo de las Marquesas se practicó la antropofagia extraoficial. La policía francesa no llegaba a descubrir a los culpables, pero los constantes sermones de los misioneros consiguieron por fin la abolición definitiva del canibalismo.

No cumpliría con mi obligación accidental de *cicerone cinematográfico oceánico* si no os digera honradamente que yo, esta señora vestida a la moda europea, ondulada y con barniz en las uñas, he vivido estos casos no hace mucho tiempo, y he podido comprobarlos sin explicarme las causas misteriosas que los han provocado.

Durante nuestra estancia en una bella isla oceánica, Raiatea, ocurrió un caso digno de mencionarse. Un francés amigo nuestro acababa de comprar una propiedad en el lugar más salvaje y solitario de la isla. Selva impenetrable situada entre las inhospitalarias montañas y la laguna, no podía llegarse hasta allí más que en piragua.

Nuestro amigo tenía la intención de convertir sus terrenos en plantaciones y principió a desbozar. Llamó a todos los hombres de las cercanías con el objeto de ofrecerles trabajo.

Llegaron unos cuarenta y al frente de ellos un viejo respetable, antiguo jefe de la tribu que ejerce uan influencia puramente moral sobre los naturales. Estaban desbrozando activamente cuando entre la enmarañada maleza, el jefe descubrió una gran piedra negra. Llamó a los hombres y todos dejaron de trabajar. Se dirigió a nuestro amigo y en un francés mal chapurreado, llegó a hacerse comprender que no podía ni sentarse, ni encender fuego, ni depositar objeto alguno sobre aquella roca.

— Es *tabú*—le dijo—, y pobre de ti si la profanas.

— ¿Que puede sucederme?—preguntó el francés.

— Sufrirás una enfermedad terrible o la muerte.

Durante algun tiempo nuestro amigo respetó el *tabú*, pero más tarde se olvidó de las profecías del viejo, sirviéndose de la piedra que estaba muy cercana a su morada.

Si viéseis ahora a nuestro amigo, comprenderíais el poder inexplicable que encierra esta palabra. Sus piernas se han vuelto enormes, monstruosas, sufre accesos de fiebre intensa. No puede apenas andar víctima de la elefantiasis.

Otro caso también ocurrido durante mi permanencia en las islas fue la profanación del *tabú* de la tumba del último rey de Tahití. Crecen alrededor del

monumento funerario, árboles, arbustos y flores, entre ellos, un viejo y bello mango que produce deliciosos frutos. Un blanco quiso coger uno de ellos y comérselo, pero un jefe de distrito detuvo el brazo del europeo con horror.

— Es *tabú* —le dijo— y si tú profanas el árbol, seguramente serás castigado.

El blanco se rió del maorí y comió de la fruta *tabú*. Unos meses después era leproso. ¿Os hacéis cargo de la magnitud de la venganza? ¡Leproso! Castigo peor que la muerte.

No quiero concluir la serie de ejemplos sin participaros el más notable. Ocurrió en 1927 sobre la persona de Enrique Tiritaimatani Walker, mestizo inteligente y activo miembro de la Sociedad de Estudios Oceánicos. Tiritaimatani había profanado un ídolo robándolo en lo más profundo de un estrecho y escondido valle. Era un hombre joven, robusto, sano, decidido. Su excesivo amor a la Sociedad de Estudios Oceánicos le hizo cometer este acto. Pensaba ofrecerlo al museo de dicha sociedad.

Pues bien, al cabo de cuatro días, murió de una enfermedad rápida y misteriosa, pronto podréis leer la historia entera en un libro mío próximo a publicarse.

Y ahora para concluir, os diré que los personajes de *Tabú* son auténticos. Hitu, el viejo jefe, uno de los protagonistas, es conocido mío. He estrechado su arrugada mano muchas veces. Vivía en Tahití en el distrito de Fare, a unos 20 kilómetros de Papeete.

Entre los danzarines también tengo varios conocidos, es más, me han servido a menudo de modelo para sacar las fotografías que ilustran mi obra *Paradisos oceánicos*.

Murnau ha sido el más gran artista que ha filmado hasta ahora en las islas de la Sociedad. Murnau supo comprender y amar la Polinesia, sin el entusiasmo del cariño que llega a la emoción verdadera. Podemos discutir el argumento más o menos pueril, teatral y literario, pero tenemos que rendirnos a la evidencia artística, documental y emotiva de esta gran cinta. ¡Un verdadero documento hecho arte!

Murnau, como tantos otros, se enamoró de los pequeños paraísos oceánicos. Recorrió los más apartados rincones. Debió extasiarse y soñar largamente bajo la espesura de los árboles gigantes, delante de las bellas y tranquilas lagunas. Estudió la psicología maorí. Comprendió todo el encanto de

aquel bíblico vivir.⁴¹⁷ Supo recoger y eternizar las más bellas actitudes de los seres y de los paisajes.

Nada más tengo que decir sobre *Tabú*, pero sí suplicaros que la veais con un recogimiento casi místico. Os aconsejo que durante cinco cuartos de hora, os desembaracéis de vuestra carapaza de blancos. Sólo así podréis gozar de todo su primitivo, ingenuo y exótico atractivo. Fundir vuestras almas con las almas de los maoríes que interpretan *Tabú*. Fijaos en sus gestos serenos, nobles, naturalísimos. Advertiréis que no hacen comedia, que no pueden fingir sentimiento alguno. ¡No interpretan, viven sus papeles!

Que mis últimas palabras de esta noche sean para daros gracias por vuestra amable atención en escucharme. Permitidme que os salude en el propio lenguaje maorí: *Ya orana autou! Mourú!*

⁴¹⁷ *Comprendió todo el encanto de aquel bíblico vivir. Variant manuscrita afegida posteriormment.*

5. Conclusió

Tant l'edició de les conferències sobre feminisme i viatges com l'estudi del contingut poden entendre's, d'una banda, com a punt de partença per tal d'acostar-nos a la vida i l'obra d'Aurora Bertrana i, al mateix temps, són un complement prou sòlid per arrodonir la trajectòria personal i literària de l'escriptora en el període de preguerra.

El tall cronològic ha estat realment significatiu a l'hora d'establir els dictàmens per dur a terme tant l'edició com l'anàlisi de les conferències, i és que els textos d'Aurora Bertrana ens apropen una realitat cultural, la d'una Catalunya florent, paral·lela a una de les etapes més representatives de la vida i la producció literària d'aquesta escriptora. *El nostre feminisme* esdevé un testimoni exemplar de l'ambient que es respirava entre les dones, les intel·lectuals catalanes que veieren com la seva participació en la vida pública aconseguí projectar-les en terrenys on fins aleshores havien restat a l'ombra. L'esperit actiu de Bertrana en voler crear una Universitat Obrera Femenina és la prova evident que alguna cosa es movia entre les escriptores d'esquerres conscienciades en els nous reptes que l'era republicana els oferia dins el món social, polític i cultural.

El nostre feminisme ens condueix al bell mig del polèmic sufragi universal. Ens dibuixa la societat d'una època en què la dona començava a despuntar-se de la llar sense que això comportés abandonar les tasques que es concebien en tant que inherents. Certament, Bertrana desitjava adreçar-se a la comunitat obrera, a les desfavorides, a aquelles amb qui més s'hi identificava. L'escriptora disposava, com digué Guansé, d'una «cultura de la vida» arran dels nombrosos viatges arreu d'Europa, Oceania i Àfrica. Ésser filla d'un dels prosistes més destacats de la literatura catalana no li comportà riqueses ni avantatges destacables davant les dones que, a diferència d'ella, no disposaven de cap tipus de formació. Malgrat tot, l'ambient que encerclava el pare fou un dels motors que l'empenyeren a dedicar-se al conreu literari.

«L'escriptora sense títols acadèmics» s'atansa a l'ambient constructiu de la Catalunya republicana i s'encomana dels anhels altruistes i *culturitzadors*. El Lyceum Club, però, no serà la resposta a aquestes aspiracions i romandrà en tant que associació de classe mitjana (gairebé burgesa) en què les dones es

reuneixen per tal de conversar i prendre una tassa de te. De fet, podem considerar el feminisme de Bertrana modern en tant que contextualitzat a Catalunya. Que defensi el paper de la dona dins la llar pot semblar poc progressista vist des de l'actualitat, però certament moltes de les propostes sobre la dona, com l'accés a la cultura i el trencament amb la imatge de pur objecte domèstic i sexual, són revolucionàries. I és que entendre el discurs feminista de Bertrana dels anys trenta, és entendre tant el feminisme català primerenc com l'actual. El seu projecte, però, no troba lloc al Lyceum Club perquè la novetat al costat de la dedicació als estaments més desfavorits no entra dins els cànons de l'associació. Arran d'aquest desencís l'escriptora entén que ha de comprometre's políticament si vol dur a terme projectes encarats a afavorir la *culturització* de la dona. L'afiliació a Esquerra Republicana obrirà un nou camí perquè l'autora de *Paradisos oceànics* participi en la vida sociocultural d'un país en el qual sovint se sent forana.

Des de la publicació de *Paradisos oceànics*, els elogis juntament amb les crítiques sobre l'exaltació de la vida salvatge, l'encaminaren cap als primers plans de la cultura catalana. Al costat de Ventura Gassol, Nicolau d'Olwer o Carme Monturiol, Aurora Bertrana se situarà com a representant d'intel·lectual moderna, cosmopolita i autora de llibres tan peculiars com els de temàtica de viatges. Bertrana recorregué ateneus i associacions amb les conferències i el seu nom aparegué constantment en la premsa, bàsicament d'esquerres. Del 1930 al 1936, podem dir que el nom de l'autora sona arreu i això la converteix en una de les dones més actives, compromeses, alhora que paradigmàtica, de la literatura i la cultura de preguerra. Combinà la tasca literària amb la participació a associacions i les conferències que hem editat són un exemple prou clar de com l'escriptora s'involucra de ple en la vida social i cultural catalana en tant que dinamitzadora.

Aurora Bertrana viatgera, intel·lectual, feminista compromesa, autora de llibres tan singulars com *Peikea*, *L'illa perduda* o *Ariateia* és vista com una estrangera i com un cas realment especial entre les prosistes dels anys trenta. De fet, gràcies a les conferències, la imatge d'escriptora cosmopolita es referma. Els seus plantejaments feministes i el tarannà viatger, l'acosten molt més a les intel·lectuals europees que no pas a les catalanes. Aurora Bertrana es troba, però, entre dos ponts, s'apropa i s'allunya del feminisme estranger.

Els parlaments sobre viatges ens revelen el caràcter lliure, independent, romàntic i apassionat, d'una dona gens convencional. A l'hora de parlar sobre la concepció del viatge i en descriure els paratges i els rituals polinesis, l'escriptora mostra part de la seva personalitat progressista, fascinada per la vida nòmada, la gent i els paisatges, així com la dèria que sent per la literatura que concep, també, com un nou viatge.

Per tant, insistim en l'excepcionalitat d'aquesta escriptora perquè eren poques les dones que en aquella època empenien un viatge, i en el cas de Catalunya, el nombre encara es redueix si tenim en compte que aquestes viatgeres anònimes no fixaven les seves experiències en paper. Sola com a periodista al Marroc o acompanyada de Monsieur Choffat a Polinèsia, Bertrana no concebia la vida en tant que existència sedentària. Les estades des de jove a Europa i, fins i tot, l'exili, li comporten una vida bohèmia, plaent, i dolorosa en algunes ocasions, però Bertrana com a viatgera que sentia «el desig intensíssim de partir» concebia la quietud com a enemic. El seu fracàs, diu, és que algú la vegi reclosa en un pis de l'Eixample. Els anys i els estralls de la guerra, al mateix temps que la pèrdua de la poca família que li restava, provocaran que Bertrana romanguí llargues temporades reclosa en el pis del carrer Lauria. La salut, però, serà en aquest sentit el principal obstacle perquè els darrers anys de la seva vida pugui emprendre nous viatges. Tot i així, l'escriptora combinarà estades a Barcelona amb estius a les Eres de Guardiola. Tot plegat, però, és fruit d'aquesta ànsia per moure's i viatjar que, com explica en *L'amor al viatge*, se l'endú a conèixer llocs nous, a fugir de la quotidianitat i la monotonia.

Això a part, les dificultats per tal de reproduir i editar els textos de les conferències, ja que moltes d'elles es conserven incompletes, s'han vist contrarestades per l'interès del contingut. Les declaracions de Bertrana, les anotacions als marges i les combinacions successives, i a vegades confuses, ens han aportat la intrusió al treball amagat, a l'elaboració dels parlaments i a la conclusió de les múltiples reutilitzacions. De fet, fins i tot podem assegurar que resseguint el treball d'edició i analitzant les conferències, hem aconseguit perfilar encara més l'univers particular de l'escriptora gironina. Les *Memòries*, així com les obres més emblemàtiques d'aquests anys, especialment les de

temàtiques de viatges, ens duen a dibuixar la particular visió del món de l'autora així com l'elaboració de les seves obres.

En escodrinyar els textos, en concebre'ns com part del pretès auditori, entenem les referències literàries, les aventures de princeses caníbals i caçadors de perles. I és que en endinsar-nos en les conferències sobre viatges, entrem de ple a *Paradisos oceànics*, a *Peikea* i a la resta de llibres d'aquest període en què Polinèsia, els seus habitants i l'exaltació de la vida en comunió amb la natura esdevenen els punts dominants. En totes aquestes obres apareixen les declaracions a l'Ateneu de Girona o al Centre Excursionista de Terrassa. Al mateix temps que l'escriptora afirma que la civilització ha destruït la placidesa dels maoris, ens adrecem al relat elegíac de *Peikea* que veu com l'amant europeu fuig de les seves mans, o com Ariatea es deixa temptar per la vida occidental amb tots els seus vicis i ambicions.

Així, el plany per la pèrdua de la vida polinèsia de Bertrana és el plany dels protagonistes dels seus relats. Des de *L'illa perduda*, fins a la més tardana *Camins de somni*, fixa el sentiment inevitable de partir, d'anar més enllà per conèixer nous mons. L'esperit viatger que expressa al centre terrassenc o a *L'amor al viatge* és el mateix que intenta plasmar en les psicologies dels seus personatges. Les obres posteriors com *Tres presoners* o *Vent de grop* ratllen, solament, la temàtica de viatges, encara que, s'hi entreveu l'interès per països i cultures diferents de la catalana.

De la mateixa manera que durant els anys trenta Aurora Bertrana viu una certa plenitud personal i literària, la guerra provocarà també una forta escissió en l'aspiració de la societat catalana per aconseguir una certa normalitat. Bertrana retorna del nord d'Àfrica amb la conclusió que les dones són inferiors, que no tenen ànima. Senzillament se sotmeten a les tradicions tancades en harems i cabiles d'acord amb un Islam que, als ulls de Bertrana, es fon entre la sensualitat i el fanatisme. A les portes d'una guerra, l'escriptora encara viu abocada al món de la dona, s'interessa per la condició de les seves contemporànies i és que, de fet, aquesta mateixa condició de gènere és la que preval tant en els seus llibres com en les conferències.

La militància feminista juntament amb el caràcter independent que ofereix el viatge perduren al llarg dels anys en les paraules i les pàgines d'una escriptora injustament oblidada. La personalitat i l'originalitat de les seves obres

es poden situar perfectament al costat de noms tan significatius com Mercè Rodoreda o Víctor Català amb qui mantingué una intensa amistat en retornar a la Catalunya sota el règim del general Franco.

Així doncs, la tornada a la vida sedentària a partir dels anys seixanta es concep com a etapa eclipsada pels seus anys a les selves polinèsies i a terres africanes. La fixació per la dona d'arreu, el compromís polític i el retorn a la vida social i cultural catalanes es veurà sempre a recer de *Paradisos oceànics*, de la viatgera infatigable, de la filla esgarriada de Prudenci Bertrana a qui córrer món li aportà la veritable vida, la literatura. Les *Memòries* són un repàs d'aquell període d'esplendor en què l'escriptora duia una vida de novel·la lluitant contra les adversitats alhora que gaudia d'una llibertat que poques dones de l'època podien abastar.

Les conferències són, doncs, un tast d'aquell període contraposat a la grisor dels anys sota la bandera franquista. Si bé en llegir les *Memòries* el lector ha d'intercedir en el filtre que suposa el record i la nostàlgia selectiva, en les conferències trobem una Aurora Bertrana disposada a transmetre les seves experiències com a viatgera i com a dona engatjada. Aquesta és l'escriptora que nosaltres hem ofert a partir de l'edició i de l'anàlisi de les conferències, però certament hi ha tantes Bertranes com etapes biogràfiques i literàries. Certament, com afirmava Domènec Guansé, Aurora Bertrana no tenia res per envejar d'altres escriptors. La seva personalitat desimbolta, oberta a cultures i paisatges diferents dels que l'envoltaven conformaven un cas únic.

A l'Ateneu de Girona es plany per la pèrdua de la cultura, de la raça polinèsia i de la vida salvatge. Evoca Rousseau mentre és conscient de l'absurd d'un edèn caníbal on es frueix d'absoluta llibertat. De retorn a Catalunya, també sent com perd la vida nòmada que era l'única que la mantenia en el llindar.

Això a banda, si escodrinyem encara més en cadascuna de les conferències de viatges, acabem dibuixant cercles concèntrics a partir dels quals hom pot abocar-se a la resta d'obres de temàtica oceànica, al mateix temps que el camí circular ens condueix als mateixos fragments repetits d'una o altra manera. De fet, *El nostre feminisme* ens permet accedir a la mentalitat de dona compromesa i ens fa entendre el seu interès per la mirada femenina envers el món. Els personatges de les seves novel·les són característics d'aquesta

fascinació per la psicologia i la quotidianitat de la dona. Les figures femenines ocupen una de les parts més importants de la producció literària de Bertrana i el seu tractament mostra com la pròpia personalitat de l'escriptora gironina s'escapa en cadascuna de les seves protagonistes. La descripció meticulosa de les tahitianes i les marqueses, el protagonisme evident de les musulmanes a *El Marroc sensual i fanàtic*, el retrat de princeses caníbals i belles indígenes de *Peikea*, *Ariateia* i *L'illa perduda* i la situació de la dona davant conflictes polítics i sentimentals a *Entre dos silencis* i *Fracàs*, evidencien que Aurora Bertrana escrivia sobre tot allò que la preocupava, i alhora la fascinava, de la pròpia complexitat com a dona.

Així doncs, les conferències ens ressegueixen un camí circular en què l'exposat a diversos ateneus i associacions és extrapolable a la vida i l'obra de l'escriptora més enllà dels anys trenta. Els pòsits, doncs, es troben en aquests textos que, com hem vist, no s'allunyen tant de concebre's com a peces narratives perquè, de fet, la base de tot parlament escrit i elaborat per una autora com Aurora Bertrana té una forma i un fons essencialment literaris. La consciència feminista, l'amor per als viatges i la implicació en el món sociocultural són tres pilars a partir dels quals s'estructuren no solament aquestes conferències, sinó tot el conglomerat personal i literari de Bertrana. Per tant, la complexitat de l'univers de l'escriptora va molt més enllà de la simple anècdota de ser una dona que afavorí un gènere tan migrat com el de viatges. I és que com assegurava irònicament a l'Ateneu Barcelonès: «Sembla que l'única cosa que jo hagi fet en aquest món i per la sola que tinc veritables aptituds és per al viatge.»

6. Bibliografia i documentació

6.1. Bibliografia citada

AIXELÀ CABRÉ, Yolanda, *Mujeres en Marruecos Un análisis desde el parentesco y el género*, Barcelona, edicions Bellaterra, 2000.

«A les dones de Catalunya», *La Humanitat*, 10-VII-1934, pàg. 1.

AMELANG, James S. i NASH, Mary , *Historia y género: las mujeres en la Europa Moderna y Contemporánea*, València, edicions Alfons el Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, 1990.

ARAGÓ, Narcís-Jordi, «Les relacions d'Aurora Bertrana amb el setmanari *Presència*», *Revista de Girona*, núm. 193, març-abril, 1999, pàg. 90-94.

ARMENGOU, Josep, «Panegíric d'Aurora Bertrana», núm. 336, 21-IX-1974, pàg. 7-8.

ARQUIMBAU, Rosa M., «Adhesió femenina a la República Federal», *La Rambla*, 27-IV-1931, pàg. 12.

ARQUIMBAU, Rosa M., «Del feminisme», "Film & Soda", *La Rambla*, 9-XI- 1931, pàg. 7.

ARQUIMBAU, Rosa M., «Feminisme, feminitat i confidències», *La Rambla*, 25-I-1932, pàg. 5.

ARQUIMBAU, Rosa M., «Feminisme republicà», *La Rambla*, 20-IV-1931, pàg. 13.

ARQUIMBAU, Rosa M., «Igualtat de drets», "Film & Soda", *La Rambla*, 11-I-1932, pàg. 7.

ARQUIMBAU, Rosa M.,«La qüestió religiosa. Prou ezquioga! Divorci i amor lliure. Club Femení i d'Esports. La Llei de Defensa de la República», "Film & Soda" de *La Rambla*, 26-X-1931, pàg. 7

ARQUIMBAU, Rosa M., «Les dones per l'Estatut de Catalunya», *La Rambla*, 28-VII-1931, pàg. 1.

A[RQUIMBAU],R[osa] M[aria] «Reportatges de *La Rambla*. Les dones davant el problema polític de Catalunya. Aurora Bertrana, Carme Monturiol, Carme Espinosa, Leonor Serrano i Maria Teresa Vernet opinen», *La Rambla*, 6-VII-1931, pàg. 10,

ARQUIMBAU, Rosa M.,«Seccions Femenines?», *L'Opinió*, 10-VII-1932, pàg. 3.

ARQUIMBAU, Rosa M., «Superstició», *La Rambla*, 14-IX-1931, pàg. 9.

«Ateneu Enciclopèdic “Sempre Avant”», *La Veu de Catalunya*, 22-III-1934, pàg. 9.

«Aurora Bertrana», crònica del míting per Esquerra Republicana de Catalunya, *La Humanitat*, 19-XI-1933, pàg. 1.

«Aurora Bertrana a la Societat d'Estudis Oceànics», *La Nau*, 6-III-1931, pàg. 4.

«Aurora Bertrana a l'Ateneu de Girona», *La Nau*, 3-VI-1931, pàg. 4.

«Aurora inèdita: sobre l'amor i el sexe», reproducció del qüestionari no publicat de *Presència* del 1971, *Revista de Girona*, núm. 193, març-abril, 1999, pàg. 95.

ARNAU, Carme, «Els joves: els marginats», *Història de la literatura catalana*, vol. 10, Barcelona, Ariel, 1987, pàg. 73-74.

AYMANI i BAUDINA, L., «De la Rússia Roja. El paper de la dona en la pau, la guerra i en els esports. La dona de demà. Ira Tkatsckkava. Una història interessant», *La Rambla*, 5-V-1930, pàg. 9,

AYNÉ, Ramon, «És necessari el divorci», *La Dona Catalana* núm 302, 17-VII-1931, pàg. [19].

AYNÉ, Ramon «Els perills de la llibertat femenina», *La Dona Catalana* núm. 305, 7-VII-1931, pàg. [1].

BALAGUER, Joan, «Margarida Nelken, diputada a les Constituents ens parla amb elogi del Front Únic Femení Esquerrista de Catalunya», “Femina 1932”, *La Rambla*, 30-V-1932, pàg. 5.

BERRIATÚA, Lucianoa, *Los proverbios chinos de F.W. Murnau. Etapa americana*, Madrid, Filmoteca española, Instituto de la Cinematografía y de las Artes Audiovisuales. Ministerio de Cultura, 1990-1992.

BONNÍN, Catalina, *Aurora Bertrana. Vida i obra (1892-1974)*, Universitat de les Illes Balears, curs acadèmic 1998-1999.

BOU, Enric, «Rodar el món (a l'entorn dels llibres de viatges)», *Llengua & Literatura*, núm. 5, 1992-1993, pàg. 289-305.

BRUNET, Manuel «Feminismes», *La Veu de Catalunya*, 3-III-1933, pàg. 1.

CAMPILLO, Maria, *Escriptors catalans i compromís antifeixista (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.

CANYÀ, Llucieta, *L'etern femení*, Barcelona, Llibreria Durán, 1934.

«Carme Monturiol», *Evolució*, 24-X-1931, pàg. 4.

CAPMANY, M. Aurèlia, *La dona. Obra completa*. Barcelona, Columna, 2000.

CARBONELL, Neus, «Transmissions culturals: literatura, gènere, migració», *Dones i literatura. Present i futur. (Col·loqui paraula de Dona II, 1997)*, Seminari Paraula de Dona, Universitat Rovira i Virgili per a l'edició de L'Institut Català de la Dona, Tarragona, El Mèdol, 1997, pàg. 55-66.

CASTELLANOS, Jordi, «Prudenci Bertrana. L'etern ressentit», *Revista de Girona*, núm. 154, setembre-octubre, 1992, pàg. 66-71.

«Coliseum. "Tabú"», «Cinema. Les estrenes.», *L'Opinió*, 11-X-1931, pàg. 6.

«Conferència d'Aurora Bertrana a l'Ateneu Barcelonès», *La Nau*, 27-XI-1931, pàg.2.

«Conferències notables. Aurora Bertrana», *Evolució*, 24-X-1931, pàg. 3 i 4.

CHARLON, Anne, *La condició de la dona en la narrativa femenina catalana (1900-1983)*, Barcelona, Edicions 62, 1990.

GUANSÉ, Domènec, «Aurora Bertrana», «L'esperit dels dies», *La Rambla*, 29-XII-1930, pàg. 8.

DE DÉU DOMÈNECH, Joan, *Mirant enfora. Cent anys de llibres de viatges en català*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

DE VILALLOBOS, Carmen, «Aurora Bertrana, ilustre novelista, viajera infatigable», dins *Distinción. Revista gráfica española*, núm. 38, juny, 1963, pàg. 34-35.

DE SAINT-PIERRE, Bernardin, *Pablo y Virginia*, Madrid, Cátedra, 1989

LONDON, Jack, *Relatos de los mares del Sur*, Madrid, Alianza editorial, 1989.

DEL BRUCH, Rosa, «La dona i el feminisme», *La Dona Catalana*, núm. 321, 27-XI-1931, pàg. [3].

«Del nostre programa», *Evolució*, núm. 2, 8-III-1931, pàg. [1].

«Discussions feministes. Madrid, 21», *La Veu de Catalunya*, 22-IX-1927, pàg. 4.

«Dones periodistes dels anys trenta», *Capçalera* (revista virtual del Col·legi de Periodistes de Catalunya), núm. 91, febrer de 1999.

<http://www.palahi.es/periodistes/Cap91/91-2.html> (29 oct. 2000).

DUBY, Georges et PERROT, Michelle, *Historia de las mujeres*, vol. IV, Madrid, Taurus, 2000,

Editorial d'*Evolució*, 14-XI-1931, pàg. 1.

«El dia 6 de novembre l'escriptora Aurora Bertrana, membre de la Societat Universal d'Estudis Oceànics, donarà una conferència a l'Ateneu de Figueres, dissertant sobre la Polinèsia oriental», *Evolució* 24-X-1931, pàg. 8.

«El viatge educatiu i instructiu», *La Nau*, 6-XI-1930, pàg. 4.

«Els grans films. "Tabú"», "Cinemes", *La Veu de Catalunya*, 9-XII-1931, pàg. 10.

F. [Josep Maria Francès], «La literatura exòtica. Comentaris a un llibre originalíssim», dins la secció "Les Lletres", *La Humanitat*, 15-V-1935, pàg. 4,

F[oix], J. V., «Tabú», *La Publicitat*, 17-XII-1931, pàg. 1.

«Front Únic Esquerrista de Catalunya», *La Rambla*, 6-VI-1932, pàg. 5.

GAROLERA, Narcís, «Ideologia i literatura en les impressions d'*Excursions i viatges*», *Sobre Verdaguer*, Barcelona, Empúries, 1996, pàg. 135-153.

GIBERT, Maria Teresat, «Tribuna femenina. La nostra posició és a l'Esquerra», *L'Opinió*, 17-XII-1931, pàg. 3.

GRANER de BERTRAN, Montserrat, «Un aclariment», *Evolució*, 27-VI-1931, pàg. 1.

GRANER de BERTRAN «Perquè volem el vot les dones I», *Evolució*, 22-III-1931, pàg. 1.

GRANER de BERTRAN «Perquè volem el vot les dones II», *Evolució*, 11-IV-1931, pàg. 1-2.

GRANER de BERTRAN «Perquè volem el vot les dones III», *Evolució*, 9-V-1931, pàg. 1-2.

GUANSÉ, Domènec, «Bertrana, Aurora. *Paradisos oceànics*. Edicions Proa», dins *Revista de Catalunya*, vol. XIII, gener-juny, 1931, pàg. 179-180.

GUANSÉ, Domènec, «Feminitat i feminisme», 'Del matí al vespre', *La Nau*, 23-XI-1927, pàg. 1.

GUANSÉ, Domènec, «La Natura verge», 'Del matí al vespre', *La Nau*, 15-X-1929, pàg. 1.

GUANSÉ, Domènec, «Les dones i les lletres», "L'esperit dels dies", *La Rambla*, 25-V-1931, pàg. 12.

GUANSÉ, Domènec, «L'activitat de la dona», dins la secció 'Del matí al vespre', *La Nau*, 6-III-1931, pàg. 1.

GUANSÉ, Domènec, «L'enigma del sufragi femení», dins "Femina 1932", *La Rambla*, 5-IX-1932, pag. 5.

GUANSÉ, Domènec, pròleg per a *Oviri*, Ed. Selecta, Barcelona, 1965, pàg. 9-18.

GUANSÉ, Domènec, «Una nova escriptora», dins la secció “Del matí al vespre”, *La Nau*, 3-XI-1928, pàg. 1.

IVERN i SALVÀ, M. Dolors, *Esquerra Republicana de Catalunya 1931-1936*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Abat Oliba, núm. 72, vol. I.

JORDÀ, Margarida, «Tot passant. Feminisme» dins *La Dona Catalana*, núm. 322, 4-XII-1931, pàg. [9].

JORDI, Montserrat, «L'Estatut de Catalunya», “Ciutadania femenina”, *La Rambla*, 20-VI-1931, pàg.7.

JORDI, Montserrat, «Lyceum Club de Barcelona», “Ciutadania femenina”, *La Rambla*, 14-IX-1931, pàg. 8.

KUPCHICK, Christian, «Tan lejos, tan cerca (mujeres y viajeras)», *Henciclopedia*, <http://henciclopedia.org.uy/autores/Kupchick/Viajeras.htm> (22 set. 2001), publicat originalment a *Insomnia*, núm. 13, gener de 1999. [http:// www. Stephenking.com.arg/](http://www.Stephenking.com.arg/).

«Les dones davant el problema polític de Catalunya. Aurora Bertrana, Carme Monturiol, Carme Espinosa, Leonor Serrano i Maria Teresa Vernet opinen...», *La Rambla*, 6-VII-1931, pàg. 10

«Les nostres dones també opinen sobre el vot femení. Aurora Bertrana, Anna Murià, M. T. Gibert, R. M. Arquimbau. M. Ester Cadefaus, M. Xirgu, Leonor Serrano», *La Rambla*, 12-X-1931, pàg.7.

LÉVI-STRAUSS, Claude, *Tristos tròpics*, Barcelona, Anagrama, 1992.

LÉVI-STRAUSS, Claude, *El pensamiento salvaje*, Mexico, Fondo de cultura económica, 1964.

LÉVI-STRAUSS, Claude, *Raza y cultura*, Madrid, Altaya, 1999.

LOTI, Pierre, *El casamiento de Loti*, Palma de Mallorca, Terra incògnita, 2001.

«Lyceum Club de Barcelona. Curs 1931-1932», *Evolució*, núm. 18, 14-XI-1931, pàg. 7.

«Lyceum Club de Barcelona», *La Nau*, 23-X-1931, pàg. 1.

«Lyceum Club de Barcelona», *La Nau*, 28-X-1931, pàg. 1.

«Lyceum Club de Barcelona», *La Nau*, 7-XI-1931, pàg. 3.

«Lyceum Club de Barcelona», *La Nau*, 12-XI-1931, pàg. 3.

«Lyceum Club de Barcelona», *La Nau* 13-XI-1931, pàg. 3.

«Lyceum Club de Barcelona», *La Nau*, 19-XI-1931, pàg. 3.

«Lyceum Club de Barcelona», *La Nau* 27-XI-1931, pàg. 3.

«Lyceum Club de Barcelona», *La Nau*, 28-XI-1931, pàg. 3.

«L'activitat del Lyceum Club», *La Publicitat*, 5-VII-1932, pàg. 1.

«L'Enigma femení. Una batalla a les Corts Constituents. Les dones diputades al Parlament de la República diuen...», *La Rambla*, 5-X-1931, pàg. 13 i 14,

LLEBOT, Amanda, «Endavant», *Evolució*, 23-V-1931, pàg. 7.

LLEBOT, Amanda, «L'activitat del Lyceum Club», *La Publicitat*, 5-VII-1932, pàg. 5.

MANENT, Albert, «Els llibres de viatges», *Història de la literatura catalana*, vol. 10, Barcelona, Ariel, 1987, pàg. 126-127.

«Manifest a les dones», *Evolució*, 11-VII-1931, núm. 10, pàg. 3-4.

MÁNTUA, Cecilia A., «¿Feminidad o feminismo?», *Laya. Magazine moderno*, febrer del 1936.

MARÍ, Antoni, «George Sand, l'ànima enlluernada», *Formes de l'individualisme*, València, Edicions Tres i Quatre, 1994, pàg. 167-172.

MARÍ, Antoni, «El desig oriental de Gustave Flaubert», *Formes de l'individualisme*, València, Edicions Tres i Quatre, 1994, pàg. 173-185.

MARTÍNEZ SAGÍ, Anna M. , «Las escritoras catalanas», *Crónica*, núm. 168, 29-I-1933.

MELVILLE, Herman, *Taipei, un edén caníbal*, Madrid, Velmar, 1993 .

MERNISSI, Fatima, *Somnis de l'harem*, Barcelona, Columna, 1991.

MINISTRAL i MASIA, Jaume, «Petit record per a una dona sola», núm. 336, 21-IX-1974, pàg. 7.

MIRET, Anna, «Dones», *Evolució*, 24-X-1931, pàg. 7-8.

MONTCLAR, Elisenda, «La dona i la seva emancipació», *La Dona Catalana*, núm. 369, 28-X-1932, pàg. [6].

MORATÓ, Cristina, *Viajeras intrépidas y aventureras*, Barcelona, Plaza & Janés, 2001.

MURIÀ, Anna, «Carme Monturiol i Puig, presidenta del Lyceum Club. La seva qualitat en literatura i les seves idees sobre la formació social de la dona», «Femina 1932», *La Rambla*, 21-IX-1932, pàg. 11.

MURIÀ, Anna, «Dones al parlament», *La Nau*, 19-IX-1931, pàg. 1.

MURIÀ, Anna, «Els deures de la dona», “Les dones intervenen...”, *La Rambla*, 11-I-1932, pàg. 7.

MURIÀ, Anna «La comunitat familiar», *La Nau*, 14-III-1931, pàg. 1.

MURIÀ, Anna, «La veritat», “La Llar i la Societat”, *La Nau*, 17-III-1931, pàg. 4.

NASH, Mary, *Més enllà del silenci: les dones a la Història de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Comissió Interdepartamental de la Promoció de la Dona, 1988.

NASH, Mary, *Mujer, familia y trabajo en España 1875-1936*, Barcelona, editorial Anthropos, 1983.

NOGUÉ i FONT, Joan et al., «Orientalisme, colonialisme i gènere. *El Marroc sensual i fanàtic* d'Aurora Bertrana», *Documents d'anàlisi geogràfica*, núm. 29, 1996, pàg. 87-107.

OLIVER, Maria-Antònia, «Aurora Bertrana, després de les vacances», *Tele/expres*, 11-IX-1974, pàg. 7.

OLIVER, Maria-Antònia, pròleg a *El Marroc sensual i fanàtic*, Barcelona, Columna, 1991, pàg. 7-14.

PAGÈS, Vicenç, «La fascinació dels contraris», “Cultura”, *Avui*, 27-IV-1991, pàg. 7.

PALAU, Enric, «Les dones i el dret al sufragi. Maria Carratalà considera prematura l'atorgació del vot», *La Nau*, 6-X-1931, pàg. 1.

PI DE FOLCH, Maria, «Carta oberta a la senyora Bertrana», *La Humanitat*, 11-VII-1934, pàg. 3.

POLO, Irene, «Com veuen algunes dones catalanes l'any 1932 el primer que estrena la República i que inicia una nova era per al nostre Feminisme» amb el subtítol «Any nou, vida nova. Ara va de debò», “Les dones intervenen...”, *La Rambla*, 28-XII-1931, pàg. 19.

[PONS I GUITART, Àngel], «Jazz. Aurora Bertrana», *L'Opinió*, núm. 118, 26-IX-1930, pàg. 12-13.

POVILL i ADSERA, J., «Parlant amb Aurora Bertrana. Deu anys d'estada en una illa d'Oceania», *La Nau*, 11-X-1929, pàg. 1.

REAL, Neus, «Aurora Bertrana i la cultura femenina de preguerra», *Revista de Girona*, núm. 193, març-abril, 1999, pàg. 70-73.

REAL, Neus, *El club Femení i d'Esports de Barcelona, plataforma d'acció cultural*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.

REAL, Neus, «Els viatges literaris d'Aurora Bertrana», *El Pou de Lletres*, núm. 4, hivern, 1997, pàg. 9.

ROURE i TORENT, J., «*Paradisos oceànics*. Edicions Proa. Biblioteca Rodamón, Badalona, 1930», «Els Llibres», *La Nau*, 1-I-1931, pàg. 5.

ROVIRA i VIRGILI, A., «El vot de les dones», *La Nau*, 2-X-1931, pàg. 2.

SAGARRA, Josep M., *La ruta blava*, Barcelona, Llibres a mà, 1986.

SALADRIGAS, Robert, «A l'entorn d'Aurora Bertrana», *Tele/expres*, 11-IX-1974, pàg. 7.

SALTOR, Octavi, «Aurora Bertrana i els seus periples», *Noticia catalana (Boletín del Círculo Catalán de Madrid. Suplemento informativo de la vida corporativa)*, març, 1972, pàg. 9.

SALVÀ, Maria-Antonia, *Viatge a Orient*, a cura de Lluïsa Julià, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Universitat de les Illes Balears, 1998.

SÁNCHEZ REY, Virgilio, pròleg per a *La ruta blava* de Josep M. de Sagarra, Barcelona, Edicions 62, 2000, pàg. 5-20.

SAVALLS i CREUS, S., «*El Marroc sensual i fanàtic*», «Les Lletres», *La Humanitat*, 7-V- 1936, pàg.5.

SÈCULI, Enriqueta, «Les dones i el moment polític», *La Nau*, 8-III-1931, pàg. 6.

SÈCULI, Enriqueta, «L'esport i la dona. Les dones, la cultura i els clubs femenins», *La Rambla*, 5-V-1930, pàg. 9.

SEGURA, Isabel i SELVA, Marta, *Revistes de dones (1846-1935)*, Barcelona, Edhasa, 1984.

SEGURA, Isabel, «Els viatges d'Aurora Bertrana», *Memorials Institut Català de la Dona 1993-1995*, Barcelona, col. Dona i societat, Testimonis núm. 5, 1997, pàg. 69-73.

SHERRILL, Rowland A., *El profético Melville: experiencia, transcendencia y tragedia*, Mexico, Noema editores, 1981.

SOLER, M. Assumpció, «Rèquiem per Aurora Bertrana», núm. 336, 21-9-1974, pàg. 8.

«"Tabú" al Coliseum. Coincidència o fatalitat?», *La Publicitat*, 8-XII-1931, pàg. 8.

«Una breu i interessant conferència», *La Humanitat*, 7-XII-1931, pàg. 5.

«Una conferència d'Aurora Bertrana a propòsit de "Tabú"», *La Publicitat*, 10-XII-1931, pàg. 3.

VALLVERDÚ, Marta, «Una visió de l'exòtic en els llibres de viatges: *Els paradisos oceànics* d'Aurora Bertrana», *Els Marges*, núm. 52, març, 1995, pàg. 103-114.

VENTURA i VIRGILI, P., «Tabú», "Informació cinematogràfica", *La Nau*, 7-XII-1931, pàg. 8.

VELAZ, Anna M., «Aurora Bertrana i Carme Monturiol: dues escriptores, dos feminismes?», *Revista de Girona*, núm.193, març-abril, 1999, pàg. 74-77.

XAPEL·LI, Mireia, «Aurora Bertrana: una escriptora, un pare, un premi», dins *Presència*, núm. 205, 7-VII-1969, pàg. 10-11.

XAPEL·LI, Mireia, «La promoció de la dona», *Presència*, núm. 182, 28-XII- 1968, pàg. 7

XAPEL·LI, Mireia «Tres entrevistes amb Aurora Bertrana», *Memorials Institut Català de la Dona 1993-1995*, Barcelona, col. Dona i societat, Testimonis núm. 5, 1997, pàg. 74-78.

XURIGUERA, Ramon, «*El Marroc sensual i fanàtic*», *Mirador*, 26-XI-1936, pàg. 5.

6.2. D'Aurora Bertrana

6.2.1. Obra catalana publicada

Paradisos oceànics, Barcelona, Proa, 1930, reeditada per LaSal el 1987.

Peikea, princesa caníbal i altres contes oceànics, Barcelona, Balagué, 1934, reeditada per Pleniluni el 1980 i per Lumen el 1991.

L'illa perduda (escrit juntament amb Prudenci Bertrana), Barcelona, Catalònia, 1935, reeditada per Pòrtic el 1987.

El Marroc sensual i fanàtic, Barcelona, Mediterrània, 1936, reeditada per Espai de Dones d'Edicions de l'Eixample el 1991.

Edelweis, Barcelona, Mediterrània, 1937.

Camins de somni, Barcelona, Albertí, 1955.

Tres presoners, Barcelona, Albertí, 1957.

Entre dos silencis, Barcelona, Aymà, 1958.

La nimfa d'argila, Barcelona, Albertí, 1960.

Ariateia, Barcelona, Albertí, 1960.

Una vida, pròleg biogràfic i literari sobre Prudenci Bertrana, dins *Proses bàrbares*, Barcelona, Vergara, 1965, pàg. 9-98.

Oviri i sis narracions més, Barcelona, Selecta, 1965.

Fracàs, Barcelona, Alfaguara, 1966.

Vent de gup, Barcelona, Alfaguara, 1967.

Pròleg: «Prudenci Bertrana en la intimitat. Prudenci Bertrana i la seva obra. I. L'home. II. L'escriptor», *En el centenari de Prudenci Bertrana (La vida, el llenguatge i l'àmbit geogràfic)*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 1968.

La ciutat dels joves, Barcelona, Pòrtic, 1971.

Memòries fins al 1935, Barcelona, Pòrtic, 1973.

Memòries del 1935 fins al retorn a Catalunya, Barcelona, Pòrtic, 1975.

6.2.2. La premsa de l'època

D'Ací i D'Allà

«Una catalana a Oceania. Papeete moderna», núm. 126, juny de 1928, pàg. 189-190. Editat també com «Papeeté moderna», *Revista de la llar*, núm. 2, gener, 1931.

«Fantasmes reials», núm. 128, agost, 1928, pàg. 274-275.

«Raiatea "La Sagrada"», núm. 129, setembre, 1928, pàg. 312-313.

«El maridatge d'Hammé», núm. 131, novembre, 1928, pàg. 312-313.

«Zane Grey a Raiatea», núm. 138, juny, 1929, pàg. 186-188.

«Ombres blanques a Oceania», núm. 143, novembre, 1929, pàg. 370-371.

«Toledo», núm. 160, abril, 1931, pàg. 128-129.

Bondat-Bonté. Periòdic Literari i social bimensual, editat a profit dels pobres i sense feina per la Unió Femenina Franco-Catalana

«De cara al poble», Any I, núm 1, 7 de juny, 1934, pàg. 1.

Evolució

«L'insolent», 8-VII-1931, núm. 12, pàg. 2.

«Manifest a les dones», 11-VII-1931, núm. 10, pàg. 3-4.

«Ja podem votar», 10-X-1931, núm. 16, pàg. 2.

«Una dona que estima els salvatges», núm. 19, 28-XI-1931, pàg. 1-2.

L'Opinió

«L'admirable esperit de concòrdia de les races privilegiades», 26-VI-1931, pàg. 1.

«Exotismes. Invitació», 8-X-1931, pàg. 8.

Des de l'abril fins al novembre de 1933, Aurora Bertrana escrigué a la secció "Viatges":

«Marsella», 25-IV-1933, pàg. 9.

«El primer contacte amb els tròpics», 9-V-1933, pàg. 7.

«Diumenge Antilla», 16-V-1933, pàg. 6.

«Martinica», 20-V-1933, pàg. 4.

«Carboneig martiniques», 6-VI-1933, pàg. 6.

«Batussa de negres», 14-VI-1933, pàg. 8.

«Camí de la muntanya pelada», 21-VI-1933, pàg. 8.

«Ruïnes de Sant Pere», 27-VI-1933, pàg. 7.

«Carboneig Nord Amèrica», 4-VII-1933, pàg. 7.

«Cristobal Colon», 11-VII-1933, pàg. 5-6.

«Pacífic enllà», 8-VIII-1933, pàg. 7.

«L'Equador», 15-VIII-1933, pàg. 6.

«Oceania!», 29-VIII-1933, pàg. 6.

«Visió de l'arxipèlag de corall», 5-IX-1933, pàg. 7.

«La melangia del comiat», 12-IX-1933, pàg. 7.

«Arribada a Taití», 19-IX-1933, pàg. 8.

«Un drama», 26-IX-1933, pàg. 8.

«Papeete demogràfica (Els xinesos) », 5-X-1933, pàg. 8.

«Els blancs a Papeete», 10-X-1933, pàg. 6.

«Els taitians», 17-X-1933, pàg. 9.

- «El príncep Hinoi Pamare», 24-X-1933, pàg. 6.
- «La neta dels caníbals», 31-X-1933, pàg. 8.
- «Tres francesos s'esborgeixen», 7-XI-1933, pàg. 5.

La Humanitat

Aurora Bertrana s'ocupà de la secció "Temes femenins" des del desembre de 1933 fins al juliol de 1934.

- «La dona i la política», núm. 644, 5-XII-1933, pàg. 8.
- «Incomptabilitats», 12-XII-1933, núm. 650, pàg. 8.
- «Primitivismes», núm. 655, 17-XII-1933, pàg. 8.
- «Home i dona», núm. 661, 24-XII-1933, pàg. 8.
- «Dolor anònima», núm. 667, 31-XII-1933, pàg. 8.
- «Feminitat i feminisme», núm. 673, 7-I-1934, pàg. 8.
- «Competència professional», núm. 680, 16-I-1934, pàg. 8.
- «Com voten moltes dones», núm. 685, 21-I-1934, pàg. 8.
- «El gos gran i el gos petit. (Historieta exemplar)», núm. 700, 8-II-1934, pàg. 12.
- «El fantasma del Laïcisme», núm. 706, 15-II-1934, pàg. 8.
- «El fantasma del divorci», núm. 712, 22-II-1934, pàg. 8.
- «L'home primitiu que es va posar casaca moderna. (Historieta exemplar)», núm. 718, 1-III-1934, pàg. 8.
- «La desorientació professional», núm. 724, 8-III-1934, pàg. 8.
- «La inconsciència professional», núm. 733, 18-II-1934, pàg. 12.
- «Inconsciència ciutadana», núm. 741, 29-III-1934.
- «Uniformes», núm. 748, 5-IV-1934, pàg. 8.
- «Ja fa tres anys!», núm. 756, 14-IV-1934, pàg. 12.
- « "Elles" ens han classificat », núm. 760, 19-IV-1934, pàg. 12.
- «Casolanisme espiritual», núm. 766, 26-IV-1934, pàg. 8.
- «La senyora de Tal», núm. 744, 6-V-1934, pàg. 5.
- «Canibalisme cultural», núm. 780, 13-V-1934, pàg. 3.
- «Herois obscurs», núm. 785, núm. 785, pàg. 12.
- «Concepte de la Llibertat», núm. 792, pàg. 12.

- «Impersonalitat», núm. 749, 5-VI-1934, pàg. 3.
- «La dona enfront del matrimoni», núm. 804, 12-VI-1934, pàg. 5.
- «Per terres de l'Est i del Sud. (Historieta exemplar)», núm. 819, 28-VI-1934, pàg. 2.
- «La prostitució organitzada», núm. 825, 6-VII-1934, pàg. 8.
- «La prostitució lliure», núm. 836, 18-VII-1934, pàg. 3.

La Nau

- «La camisa de Rivenach o la guerra franco-zelandesa», dins la secció “Contes de *La Nau*”, 24-XI-1929, pàg. 5.
- «Sant Feliu de Guíxols», 21-VII-1930, pàg. 5.
- «Feminisme», dins la secció “La Llar i la Societat”, núm. 797, 13-III-1931, pàg. 4.

La Publicitat

Aurora Bertrana escriu cròniques des del Marroc, del maig al setembre del 1935, amb el títol: “Correspondències de *La Publicitat*. Impressions d'una dona a través de l'Àfrica musulmana”.

- «On és el Marroc?», 26-V-1935, pàg. 1-2.
- «Davia, Limina i Gmar», 2-VI-1935, pàg. 1-2.
- «Visita a una Kàbila», 12-VI-1935, pàg. 1-2.
- «Les quatre dones del Paixà», 16-VI-1935, pàg. 1-2.
- «L'odissea d'un fotògraf», 20-VI-1935, pàg. 1 i 3.
- «Boires islàmiques», 25-VI-1935, pàg. 1-2.
- «L'al·la Assissa ben Dris», 3-VII-1935, pàg. 1-2.
- «Si Zubida ben Abdrah», 7-VII-1935, pàg. 1-2.
- «L'oració de Sidi Mohamed ben Yussef», 10-VII-1935, pàg. 1-2.
- «Dar el Beida», 14-VII-1935, pàg. 1-2.
- «L'Busbir (1)», 24-VII-1935, pàg. 1-2.
- «Els Xeuls», 28-VII-1935, pàg. 1-2.

- «Fes El Bali o continua el misteri», 18-VIII-1935, pàg. 1-2.
- «La mort de Fkiha», 11-VIII-1935, pàg. 1 i 6.
- «L'oasi i les tres ciutats de Marrakeix», 28-VIII-1935, pàg. 1.
- «La plaça Djemmàa El Fnà», 15-IX-1935, pàg. 1 i 3.
- «Ençà i enllà de l'Atlas misteriós», 28-IX-1935, pàg. 1 i 3.

La Rambla (esport i ciutadania)

- «Revolucions sense sang», 18-XI-1933, pàg. 8.

La Veu de Catalunya

- «Visions d'Olot», 11-III-1933, (ed. vespre), pàg. 5.

Mirador

- «Turei "La Cortesana"», núm. 39, 24-X-1929, pàg. 3.
- «El cinema i els salvatges», núm. 47, 19-XII-1929, pàg. 3.
- «La higiene i els salvatges», núm. 51, 16-I-1930, pàg. 2.
- «La instrucció i els salvatges», núm. 70, 29-V-1930, pàg. 2.
- «La moral i els salvatges», núm. 80, 7-VIII-1930, pàg.3.
- «Soluac i la Pointe de Grave», núm. 86, 18-IX-1930, pàg. 2.
- «La dansa i els salvatges», núm. 97, 11-XII-1930, pàg. 2.
- «Tabú, de Murnau», núm. 147, 26-XI-1931, pàg. 4.

6.3. Bibliografia complementària

6.3.1. D'Aurora Bertrana

- «Dans le pays où le Temps s'endort», *Suisse contemporaine*, núm. 10-11, octobre-novembre, 1942, pàg. 823-829.

«Els carrilets gironins. Fragment d'unes memòries», *Tele-estel*, núm. 37, 31-III-1967, pàg. 6-7.

«Estudianta a Suïssa», *Plançó*, butlletí de "Casa Nostra" de Zurich, núm. 1/3, gener-març, 1968.

«La ciutat dels joves», *Ressò. Revista rural d'Acció Catòlica*, Santa Coloma de Farners, núm. 42, gener, 1972, pàg. 10.

«Marsella y sus marinos», *Laya. Magazine moderno*, febrer, 1936.

«Melodie de dimanche», *Suisse contemporaine*, núm. 2, febrer, 1944, pàg. 119-122.

«Noël sons les tropiques», *La Semaine litteraire*, Ginebra, 26-XII-1942, pàg. 44-45.

«Sainte-Marie-de-la-Mer», *Suisse contemporaine*, núm. 1, gener, 1945, pàg. 35-41.

- Fragments de les *Memòries* apareguts a la revista *Ressò. Revista rural d'Acció Catòlica* de Santa Coloma de Farners:

«L'amor i el fracàs s'agermanen», núm. 30, gener, 1971, pàg. 4.

«Els balls dels Salazar», núm. 36, juliol, 1971, pàg. 11.

«Una gran passió: la lectura», núm. 42, gener, 1972, pàg. 9.

«Els dos Prudencis», núm. 43, febrer, 1972, pàg. 9.

«El meu primer contacte amb la bona societat», núm. 44, març, 1972, pàg. 9.

«Com i perquè vaig esdevenir violoncel·lista», núm. 46, maig, 1972, pàg. 9-10.

«L'amor i els poetes», núm. 47, juny, 1972, pàg. 9.

«La confederació helvètica abans de la Segona Guerra Mundial», núm. 50, octubre, 1972, pàg. 9.

«Retrobament amb Ginebra», núm. 51, novembre, 1972, pàg. 9.

«L'efímer paradís de Villa Gilly», núm. 52, desembre, 1972, pàg. 9.

«L'afer Millàs- Raurell», núm. 54, febrer, 1973, pàg. 9.

- Articles a *Presència*:

«Evocació sentimental de Caterina Albert», núm. 210, 12-VII-1969, pàg. 10-11.

«Les vacances de Mrs. Trot», núm. 20, 21-VIII-1965, pàg. 13.

«Mort i passió dels jurats literaris», núm. 292, 13-II-1971, pàg. 17.

«Prudenci Bertrana, dues vegades foragitat de Girona», núm. 312, 3-VII-1971, pàg.17.

6.3.2. Altres referències

ALOMAR, Gabriel, «El viatge de George Sand a Mallorca», *Lletres*, núm. 9, desembre, 1907, pàg. 159-163.

ANGLADA, Àngels, «Aurora Bertrana, una visió personal», *Memorials Institut Català de la Dona 1993-1995*, Barcelona, col. Dona i societat, Testimonis núm. 5, 1997, pàg. 57-62.

BONNÍN, Catalina, «Aurora Bertrana i Lluís Nicolau d'Olwer: una amistat de catorze anys», *Revista de Girona*, núm. 193, març-abril, 1999, pàg. 82-85.

BOU, Enric, *Papers privats. assaig sobre les formes autobiogràfiques*, Barcelona, Edicions 62, 1993.

CAPMANY, M. Aurèlia, *Introducció per a Paradisos oceànics amb el títol «Aurora Bertrana: llibertat i autenticitat»*, Barcelona, LaSal, 1988, pàg. 5-11.

COLL i JUVÉ, Enric, «Aurora Bertrana», *Ressò. Revista rural d'Acció Catòlica*, Santa Coloma de Farners, núm. 58, juny, 1973, pàg. 9.

COLL i JUVÉ, Enric, «Enquesta a la Sra. Aurora Bertrana», *Ressò. Revista rural d'Acció Catòlica*, Santa Coloma de Farners, núm. 24, juliol, 1970, pàg.6.

FAULÍ, Josep, «Conversa amb Aurora Bertrana», *Recull*, núm. 1.184, gener, 1972, pàg. 8-9.

GÓMEZ, Maribel, «Cartes de Salvador Espriu a Aurora Bertrana», *Els Marges*, núm. 58, 1997, pàg. 55-72.

MASERAS, Alfons, «Paradisos oceànics», dins la secció "Notules", *La Nau* (data desconeguda, retall de premsa del Fons Bertrana).

MAZENOD, Lucienne, *Las mujeres célebres*, vol. II, Barcelona, ed. Gustavo Gili, 1965.

MIQUEL i MACAYA, J., «Bertrana a l'Esparra», *Presència*, núm. 152, 1-VI-1968, pàg. 8.

MURGADES i BARCELÓ, J., «Sobre memòries i dietaris: intent de caracterització d'un gènere», *Els Marges*, núm. 1, 1974, pàg. 114-118.

PLA, Jordi, «El viatge vital d'Aurora Bertrana», *Revista de Girona*, núm. 193, març-abril, 1999, pàg. 62-67.

RIERA, Carme, «Aurora Bertrana entre la vida i la literatura», *Memorials Institut Català de la Dona 1993-1995*, Barcelona, col. Dona i societat, Testimonis núm. 5, 1997, pàg. 63-68.

ROIG, Montserrat, *Digues que m'estimes encara que sigui mentida*, Barcelona, Edicions 62, 1991.

ROIG, Montserrat, *L'agulla daurada*, Barcelona, Edicions 62, 1987.

SALTOR, Octavi, «El centenari de Prudenci Bertrana», *Canigó*, núm. 164, octubre, 1967.

SEGURA, Isabel et al., *Literatura de dones: una visió del món*, Barcelona, LaSal, 1988.

SEGURA, Isabel, *Viatgers catalans al Carib: Cuba*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.

TASIS, Rafael, «Prudenci Bertrana, mestre i amic», «L'hora del premi Bertrana», *Presència*, núm. 152, 1-VI-1968, pàg. 8.

TRIADÚ, Joan, «L'illa perduda» dins la secció «Un llibre cada mes», *Serra d'Or*, núm. 349, desembre, 1988, pàg. 32.

VALLVERDÚ, Marta, «Aurora i Prudenci Bertrana, proximitat i llunyania», *Revista de Girona*, núm. 193, març-abril, 1999, pàg. 78-81.

VILA, Pep, «Lletres d'Aurora Bertrana a Ventura Gassol», *Revista de Girona*, núm. 193, març-abril, 1999, pàg. 86-89.

XAPEL·LI, Mireia, «Polèmica després dels Bertrana», *Presència*, núm. 313, 10-VII-1971, pàg. 7.

WOOLF, Virginia, *Una cambra pròpia*, Barcelona, Deriva editorial, 1996.